

Anmeldelser

Axel Steensberg: Draved. An Experiment in Stone Age Agriculture Burning, Sowing and Harvesting.

Nationalmuseet 1979. 61 s., ill.

I 1941 udsendte Danmarks Geologiske Undersøgelse en nu klassisk afhandling med titlen: »Landnam i Danmarks Stenalder. En pollenanalytisk Undersøgelse over det første Landbrugs Indvirkning på Vegetationsudviklingen« forfattet af statsgeolog Johs. Iversen. Gennem sine pollenundersøgelser påviste Iversen, at skovene i begyndelsen af yngre stenalder flere steder var udsat for en kortvarig tilbagegang, der falder sammen med, at korn og kulturbetingede planter som f.eks. vejbred begynder at gøre sig gældende i pollendiagrammerne. Mens man tidligere havde set denne tilbagegang som klimatisk betinget, er Iversens forklaring en helt anden: Tilbagegangen skyldes, at stenalderbønderne ryddede og afbrændte skov for at få plads til deres marker på samme vis, som det helt op til vore dage har været kendt flere steder i verden. Når markerne var udpinte, udnyttedes de en kort årrække til græsning, inden de atter sprang i skov.

Teoriene måtte naturligvis efterprøves, og det skete ved en række eksperimenter i årene fra 1953 og fremefter i Draved Skov syd for Løgumkloster, hvor Danmarks Geologiske Undersøgelse i 1948 havde indledt botaniske og mosegeologiske undersøgelser. Forsøgene bestod af 3–4 dele: Først blev et skovstykke ryddet med flintøkse og brændt af. Derefter dyrkedes korn på arealet et par år, og i årene umiddelbart derefter blev dele af det dyrkede areal periodisk brugt til kreaturgræsning. Samtidig indledtes analyse af, i hvilken rækkefølge planterne vendte tilbage på det ryddede og afbrændte område. Det sidste er vigtigt for at kunne sammenligne skovens regeneration med tilsvarende fænomen i pollendiagrammerne.

Ledelsen af dyrkningseksperimenterne blev overdraget dr. phil. Axel Steensberg fra Nationalmuseet, hvis rapport nu foreligger i bogform. De vigtigste resultater fra forsøgene har længe været kendt og har allerede fundet indpas i de arkæologiske håndbøger og oversigtsværker. Den her foreliggende bog giver den nødvendige baggrund for at kunne vurdere forsøgene, og den må derfor hilses velkommen. Måtte den blive fulgt op af lignende publikationer om Draved-forsøgenes andre dele.

I korthed gik dyrkningsforsøgene for sig på følgende vis: I foråret 1953 afbrændtes et stykke skov, som var ryddet året i forvejen. Umiddelbart efter branden blev der sået forskellige primitive hvede og bygsorter (enkorn,

emmer, dværghvede, nøgen byg m.v.) i den askegødede jord. For at kunne afprøve, hvilken virkning afbrændingen havde på udbyttet, tilsåedes desuden et ryddet, men ikke afbrændt areal. – Det følgende år foretoges en ny afbrænding med efterfølgende såning, og samtidig blev der foretaget gensåning på de tidligere dyrkede arealer. I det sidste forsøgsår 1955 fandt der ingen ny afbrænding sted. Dyrkningsforsøgene skete dels på nye arealer, dels på tidligere dyrkede stykker.

Forsøget viste, at afbrændingen havde en meget gunstig virkning på høstudbyttet. I sig selv indeholder asken næringsstoffer og samtidig gør den jordbunden mindre sur. Desuden forhindrer afbrændingen konkurrerende planter i at gøre sig gældende. Men afbrændingens gavnlige virkning var kun ganske kortvarig. Allerede andet år var udbyttet i stærkt aftagende. På det ikke afbrændte område var det meget vanskeligt i det hele taget at få kornet til at gro.

Ser man på forsøgsresultaterne er det dog slående, hvor ringe udbytter det i det hele taget drejer sig om. På de ubrændte arealer ligger udbyttet naturligt nok i bund: 0,1 fold og derunder. Hvad der er mere bemærkelsesværdigt er, at det bedste udbytte er på tre fold, og at en række af forsøgsarealernes udbytter ligger på omkring 1 eller derunder. I gennemsnit er udbyttet for afgrøderne på de brændte arealer 1,35 fold. Steensberg gør da også ret meget ud af at finde forklaringerne til disse meget små tal, og der gennemgås en række forhold, der har haft negativ indvirkning på høstudbyttet: såmetoden, for sen såning, fugtigt vejr, museangreb m.m. Det er klart, at man med de indvundne erfaringer og lidt mere held rent vejræssigt nok kunne have fået højere udbytter. Det er dog næppe realistisk at tro, at forholdene for stenalderbonden har været væsentligt bedre, selv om somrene har været lidt varmere end idag. Også dengang må ugunstige vejrforhold, skadedyr etc. have været en alvorlig trussel mod afgrøderne. Hvor meget det gennemsnitlige høstudbytte har været i stenalderen, er det naturligvis vanskeligt at sige noget præcist om, men med omkring to fold har man sikkert været ovenud tilfreds. For middelalderens vedkommende har man skønnet, at det gennemsnitlige høstudbytte har ligget mellem to og tre fold, og der er intet der tyder på, det skulle have været bedre i stenalderen, snarere tværtimod.

Af tallene får man tydeligt indtryk af, at det ældste agerbrug nok ikke har været så givtigt, som man almindeligvis forestiller sig ud fra de lidt ældre fremstillinger af emnet. Man har kun med besvær kunnet få et acceptabelt udbytte og ikke uden store arbejdsmæssige investeringer. Det, der i første række var den store gevinst ved landbrugets indførelse var, at man nu havde en flerstrengt økonomi: agerbrug, kvægavl samt de gamle erhverv, jagt og fiskeri. Slog én af disse muligheder fejl, kunne der trækkes på de andre. Man

var blevet mindre sårbar i krisesituationerne, hvilket betød en større overlevelsessevne og en hermed forbunden langsom befolkningstilvækst.

Steensbergs bog er et vigtigt indlæg i diskussionen om det ældste agerbrug i Danmark. Gennem de mange forsøg og den grundighed, hvormed de er udført, virker resultaterne troværdige. Selve fremstillingen er holdt i en art dagbogsform, som – hvis der skal dryppes malurt i bægret – dog virker lidt uoverskuelig. En let stramning af teksten evt. kombineret med nogle få oversigtsdiagrammer ville have været en fordel. Men det er naturligvis biting i den store sammenhæng.

Steen Wulff Andersen

Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte Bd. 1–2 Anfänge und Ausbau.

Wachholtz Verlag, Neumünster 1977–78. 256 s. + 258 s., ill.

De to foreliggende bind af en ny slesvig-holstensk kirkehistorie er begyndelsen til et værk på ialt 6 bind. Den skal afløse den helt forældede »Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte 1–4«, der bærer H.N.A. Jensens og A.L.J. Michelsens navne, og som udkom i årene 1873–79. Siden er der gjort nogle tilløb til en ny samlet fremstilling. Hans v. Schubert udsendte i 1907 begyndelsen til en »Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins«. Som en fortsættelse af den må man se Ernst Feddersens fortjenstfulde arbejde, der dækker perioden 1517–1721. Det kan være så meget mere anledning til nu at udsende en ny kirkehistorie, som den traditionsrige slesvig-holstenske landskirke i de seneste år er gået op i Den nordelbiske kirke, der tillige omfatter Lübeck, Eutin, Hamburg og Harburg. I denne forbindelse er den gamle stiftsinddeling blevet ændret. Slesvig stift omfatter nu også dele af Holsten.

Værket er lagt stort an og har mange bidragydere. Det indledes med et forord skrevet af de to bisper for henholdsvis Slesvig og Holsten. De to teologer citerer vers 4–7 af Davids 145. salme, hvori det hedder: »Slægt efter slægt lovpriser dine værker, forkynder dine vældige gerninger. De taler om din højheds herlige glans; jeg vil synge om dine ræddelige gerningers vælde, om din storhed vil jeg vidne; de udbreder din rige miskundheds ry og synger med fryd om din retfærd«. Det skal straks siges, at forventningerne her spændes for højt; der er ikke meget i fremstillingen, der kan leve op til denne fanfare; ja man synes, at de to bisper skulle have holdt sig til den 145. salmes vers 2, som lyder: »Stor og højlovet er herren, hans storhed kan ikke ransages«. Det har forfatterne da ejheller forsøgt.

De har ejheller forsøgt en mere principiel afgrænsning af emnet. Der findes

i flere af afsnittene bemærkninger om, at det er forbundet med vanskeligheder at bevæge sig inden for den geografiske ramme, der udgøres af de to hertugdømmer Slesvig og Holsten på et tidspunkt, da de hørte til hver sin politiske enhed og kun havde ringe indbyrdes forbindelse, men man kan savne en mere principiel overvejelse af problemerne med at tilbageprojicere et moderne statsretligt begreb på de fjerne tider, da kristendommen holdt sit indtog i Norden. Nogle af forfatterne holder sig inden for den geografiske ramme, mens andre går langt ud over den. Det gælder således et centralt afsnit af Walter Göbell, der har taget Nordtyskland og hele Norden med i sin oversigt, altså også Norge, Island og Sverige. Man skal være godt fortrolig med tidens almindelige historie for at få udbytte af en sådan oversigt.

Også det indledende afsnit af Erich Hoffmann »Schleswig und Holsten zur Zeit des Beginns der Christlichen Mission« går langt ud over den geografiske ramme. Opgaven er opfattet således, at både politiske og religiøse forhold skal behandles, men det er ikke lykkedes at strukturere stoffet. Billedet er særdeles flimrende.

Der bødes lidt derpå i et afsnit af Johann Schmidt: »Frömmigkeit und Theologie in Schleswig-Holstein von den Anfängen der Christianisierung bis zum Vorabend der Reformation«. Trods titlen indeholder dette bidrag et væsentlig mere overskueligt billede af »Die Religion der heidnischen Vorfahren«, end det Erik Hoffmann har givet. Men det store drama, som udspiller sig, da kristendommen fortrængte hedenskabet, mærker man intet til i den foreliggende fremstilling, også denne opløser sig efterhånden i talrige enkeltræk.

Opgaven er lettere for de forfattere, der behandler kirkelige institutioner og organisationer. For dem er det problemfrit at opretholde den geografiske begrænsning; men som i alle tyske fremstillinger kommer det slesvigske område til kort overfor det holstenske. Fru Andrea Boockmann, der har skrevet en bog om »Geistliche und weltliche Gerichtsbarkeit im mittelalterlichen Bistum Schleswig«, og således skulle kende stiftets problemer affærdiger således i sit afsnit: »Hamburg, Lübeck und Schleswig als Zentrum der Diözesenverwaltung im Mittelalter« de særlige problemer omkring kollegiatkapitlet i Haderslev med et par enkelte sætninger; med dyb beklagelse må man konstatere, at der ikke er taget hensyn til et så betydeligt værk som H.V. Gregersens »Plattysk i Sønderjylland«. Det kom i 1974, så det skulle nok være muligt at benytte det i en bog, der er kommet i 1978.

I afsnittet af Karl-Heinz Gaarde om den middelalderlige sogneorganisation i »Slesvig-Holsten« får man en almindelig fortegnelse, men der er intet gjort for at forklare de særlige forhold, der havde bevirket, at visse dele af Slesvig kom under Ribe stift. Der gives hverken her eller i de andre bidrag en

forklaring på den mærkværdighed, at de nordlige provstier i Slesvig stift hed henholdsvis Barved Syssel provsti og Ellum Syssel provsti. Det er meget mærkværdigt, eftersom 12 sogne af det gamle Barved syssel og 41 sogne af det gamle Ellum syssel hørte under Ribe stift. Syslernes betydning ved stiftsinddelingen gives der ellers god besked om i Troels Dahlerups afhandling »Det dansk sysselprovsti i middelalderen« (1968), men som så mange andre danske værker er ej heller dette benyttet.

I så henseende står det bedre til med et afsnit af Claus Rauterberg »Der Kirchenbau des Mittelalters in Schleswig-Holstein«. Den danske litteratur er her med fordel benyttet. De enkelte stilepoker følges landskabsvis hver for sig, men man bliver unægtelig lidt overrasket ved en kapiteloverskrift som denne: »Romanischer Kirchenbau im Landesteil Schleswig (Bistümer Schleswig und Ripen)«. Betegnelsen »Landesteil Schleswig« anvendes normalt på det område, som vi på dansk kalder »Sydslesvig«. Det havde været fuldt tilstrækkeligt at sige bispedømmet Slesvig og den slesvigske del af bispedømmet Ribe. I den foreliggende oversigt er Als glemt; retteligt burde ved siden af Ribe også Odense stift være nævnt.

I den følgende afhandling af Wolfgang Teuchert »Die Ausstattung der Kirchen im Mittelalter« er kirkeudstyrets forskellige elementer behandlet emnevis; altre og døbefonte er hovedemnerne, mens der ikke er gjort ret meget ud af kalkmalerierne. Eksemplerne er hentet fra hele området, og afhandlingen er meget instruktiv med hensyn til den forskellige brug, der blev gjort af kirkeudstyret.

I afsnittet »Die Formen kirchlicher Grundherrschaft« giver Klaus Peter Reumann en oversigt over det materielle grundlag for den middelalderlige kirke; det gælder både i økonomisk og i retslig henseende. Det er en skildring af de kirkelige institutioners kamp for at skaffe sig grundejendom, for at skaffe sig den størst mulige selvstændighed i forholdet til den verdslige magt, og det er en skildring af de kirkelige institutioners indbyrdes rivalisering. Det er meget vanskeligt med moderne forudsætninger at trænge ind i middelalderens ejendomsretlige problemer og den tids retsorganisation; ikke mindre vanskeligt bliver det som følge af de vidt forskellige forudsætninger i henholdsvis Sønderjylland og Holsten. Som sædvanlig kommer Sønderjylland til kort.

Forfatteren skriver, at der for Ribe bispestols vedkommende ikke foreligger materiale om grund- og retsmyndigheden i hertugdømmet Slesvig. Det er ærgerligt, at forfatteren ikke har kendskab til »Danmarks Riges breve«. Her er gengivet et meget vigtigt dokument af 9. jan. 1361, hvorved den daværende hertug af Sønderjylland, Valdemar IV »helt og fuldt skænkede, overdrog og skødede alle sine rettigheder, som tilkom ham eller

hertugdømmet Jylland i Møgeltønder sogn med hensyn til høj og lav domsmyndighed, aldeles intet undtaget, samt ligeledes de jorder – hvis han ejede nogle i samme sogn – til den ærværdige fader i Kristus og herre herr Peder af Guds miskundhed biskop af Ribe . . . «. Det er begyndelsen til de såkaldte kongerigske enklaver i Vestslesvig. Det kunne nok være rimeligt at forvente af en slesvig-holstensk kirkehistorie, at oprindelsen til dette begreb var blevet bemærket.

En gennemgående svaghed ved værket er den ringe hjælp læseren får til at identificere personer, steder og begreber. Det havde således været en stor hjælp, hvis der blot overalt var sat årstal på konger og fyrster. Det sker i enkelte tilfælde, men Erik Ejegod og Erik Plovpenning må have en lille præsentation med henblik på tyske læsere, og det er helt nødvendigt at forklare, at hertug Erik af »Jylland« faktisk er hertug af Sønderjylland o.s.v., o.s.v. Maarkær i Angel kaldes i bogen Mordkjær; dertil henvises også i stedregistret; men ingen tysker kender idag Mordkjær. Den officielle betegnelse er Mohrkirch, en forvanskning af Maarkjær. Her var et antonitterkloster. Det nævnes, at klostret fik patronat over Præstø; det kunne have været rimeligt at forklare, hvor Præstø ligger, og at Præstø blev en filial af Maarkær.

Det kunne også være rimeligt at forklare antonitternes særlige indsamlingsmetode. De samlede fortrinsvis flæsk; Sct. Antonius var svineavlens helgen. Indsamlingsdistrikterne var delt, således at Præstø-brødrene tog sig af Sjælland og Skåne, medens brødrene fra Maarkær samlede flæsk i hele Jylland.

Ligeledes ved omtalen af Løgumkloster må tyske læsere føle sig ladt i stikken. Der står meget korrekt, at bispem af Ribe fik cisterciensermunke fra Herrisvad til Seem, og at munkene flyttede fra Seem til Løgumkloster i 1173. Men det oplyses ikke, at Herrisvad ligger i Skåne, og at således cistercienserne er kommet ad to veje, til Holsten sydfra og til Sønderjylland via Østdanmark.

Læseren savner også, den håndsrækning, som gode kort ville være: kort over stiftsinddeling og provstiinddeling, over klostrenes beliggenhed o.s.v.

Som værket foreligger forudsætter det meget bekendt, ikke mindst, hvad angår den almindelige politiske historie. Der er på mange måder taget hensyn til nyudkommen tysk litteratur, således at der foreligger en ajourføring af vor viden på en række felter, men den nyere danske litteratur er kun ganske sparsomt benyttet. Adskillige afsnit har karakter af oversigter, som ikke hjælper begynderen ret meget, og som ikke tilfredsstillende den mere videnskabeligt interesserede læser. Det har været en skuffelse at stifte bekendtskab med de to første bind.

Troels Fink

Regionale Mobilität in Schleswig-Holstein 1600–1900. Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holstein, bind 1.

Udg. af Jürgen Brockstedt, Karl Wachholtz Verlag, Neumünster 1979, 240 s.

I foråret 1978 samledes en række yngre videnskabsmænd, hovedsagelig historikere, i Kiel for at diskutere, hvorledes udforskningen af Slesvig-Holstens økonomiske og sociale historie kunne intensiveres. Resultatet blev dannelsen af »Arbeitskreis für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins«, der i de forløbne 2½ år har udfoldet betydelig aktivitet og nu omfatter ca. 50 personer, hovedsagelig historikere, men også sociologer, geografer, etnologer, kunsthistorikere, økonomer m.m. Arbejdskredsen har iværksat fælles forskningsprojekter, hvoraf kan nævnes »Den erhvervs-mæssige udvikling i Slesvig-Holsten i før- og tidlig industriel tid (1780–1867)« under ledelse af Dr. Jürgen Brockstedt, Berlin, »Slesvig-Holstens social-historie 1867–1914« under ledelse af Prof. Dr. K.D. Sievers, Kiel og »Slesvig-Holstens landbrugshistorie 1780–1870« under ledelse af Dr. K.-J. Lorenzen Schmidt, Krempe, der tillige varetager arbejdskredsens informationscentral. Her registreres al væsentlig litteratur og kilder vedrørende Slesvig-Holstens økonomiske og sociale historie. Lister herover fremkommer i arbejdskredsens meddelelsesblad »Rundbrief«, der også redigeres af Lorenzen-Schmidt. I de hidtil udkomne syv numre er der tillige fremkommet eksempler på vigtigt og hidtil upåagtet kildemateriale af bl.a. statistisk art, f.eks. giver Dr. Ingwer E. Momsen i Rundbrief nr. 1 en meget nyttig oversigt over byernes og amternes indberetninger om de økonomiske forhold i 1735, herunder også de nordslesvigske; det meddeles desuden, hvor de enkelte indberetninger ligger i Landesarchiv på Gottorp, og hvilke oplysninger de bringer.

Arbejdskredsens »Sprecher« eller talsmand udadtil er Dr. Ingwer E. Momsen, der tillige sidder i bestyrelsen for Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. Med dette selskab arbejdes der i nært samarbejde, således at en del af arbejdskredsens løbende udgifter betales af selskabet, ligesom der er modtaget tilskud fra forskellige videnskabelige fonds.

En af de former, hvorunder arbejdskredsens medlemmer mødes, er ved de såkaldte »Arbeitstagungen«, hvor forskningsresultater forelægges eller uløste forskningsproblemer diskuteres. En sådan Arbeitstagung afholdtes i efteråret 1978 i Kiel over emnet »Regionale Mobilität in Schleswig-Holstein 1600–1900«, dvs. befolkningens eller forskellige befolkningsgruppers vandring inden for de to hertugdømmer. Det er indlæggene fra dette møde der her udsendes i bearbejdet og udvidet form som en fælles udgivelse med Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. Formålet med mødet var at formidle et overblik over ældre og nyere forskningsresultater inden for

emnet, at pege på de mange huller i vores viden om emnet, at fremlægge de vigtigste kilder til belysning heraf og at diskutere disse kilders metodiske fordele og mangler. Denne opbygning afspejles naturligt i dette værk, der bærer undertitlen »Theorie, Fallstudien, Quellenkunde, Bibliographie«.

De to første bidrag er af mere teoretisk art. Geografen Gerhard Kortum behandler forskellige typer for vandringer og generelle teorier om årsager hertil og belyser deres anvendelighed på historisk materiale, mens sociologen Bärbel Pusback belyser sociologiske teories anvendelighed ved den historiske udforskning af regional mobilitet. Disse to afhandlinger er værdifulde ved en afklaring af, hvilke problemstillinger der kan anvendes ved undersøgelser af vandringer i et historisk perspektiv, ligesom det er klart, at en afklaring af teori og problemstilling er en forudsætning for valget af den metode, der må anvendes ved en sådan historisk undersøgelse. Også valg af kildemateriale afhænger af teori og problemstilling. Ofte vil det dog være sådan, at historikerens kildemateriale er begrænset, og at der derfor ikke vil være tale om noget reelt valg af kildemateriale ud fra en bestemt teori. Begge forfattere er klar over dette forhold. Det er f.eks. ikke muligt at benytte en moderne sociologisk metode som interviews for at belyse motiver til vandringer i ældre tid. Her må anvendes dagbøger, breve og erindringer. Et sådant materiale vil være af begrænset omfang, og historikeren vil derfor stå over for et problem om disse kilders repræsentativitet. At det ofte må være kildematerialet, der dirigerer undersøgelsen, ses i dette bind af bl.a. de fire enkeltstudier det rummer, og som skal omtales nedenfor; men at historikeren ofte vil være bundet, betyder ikke, at han er fritaget for at klargøre sig sin teori eller problemstilling; tværtimod medfører denne bundethed en dobbelt forpligtelse til at gøre sig disse forhold klart, og her kan der hentes nyttige anvisninger og inspiration i disse to afhandlinger.

Herefter følger en oversigtsartikel af Dr. Jürgen Brockstedt om den regionale mobilitet i Slesvig-Holsten i det 18. og 19. årh. Indledningsvis omtales ret kort de grupper hos hvem mobiliteten var stor, nemlig håndværkere, især svendene, søfolk, lærere, præster og studenter, men iøvrigt påpeges det, at der i vid udstrækning savnes mere omfattende undersøgelser, der går ud over rent lokale forhold. Jürgen Brockstedt foretager herefter en sammenlignende undersøgelse af borgernes herkomst i de fire byer Kiel, Oldesloe, Haderslev og Tønder på grundlag af de udgivne borgerbøger, og for Kiels vedkommende anføres en undersøgelse af borgernes herkomst efter erhverv, mens forholdene på landet søges belyst gennem en undersøgelse af ægtefolks herkomst i landsbyen Dedsbøl ved Nibøl 1700–1864. Herved afdækkes væsentlige aspekter af den regionale mobilitet, ligheder fremhæves, bl.a. at en væsentlig del af byernes indbyggere stammer fra det nærmeste

opland; men forskellene dels byerne indbyrdes og dels mellem land og by er måske det, der træder tydeligst frem. Det påpeges, at undersøgelser på grundlag af folketællinger i Husum og Rendsborg til dels giver andre tal og andre resultater end undersøgelsen på grundlag af borgerbøgerne. Dette understreger nødvendigheden af fortsatte undersøgelser, før der kan siges noget mere generelt om vandringer i det 18. og 19. årh. og deres årsager.

I sin afhandling »Land-Stadt-Wanderung in Schleswig-Holstein 1850 an Beispiel der Stadt Husum« belyser Ingwer E. Momsen forskellige erhvervs- og socialgruppers herkomst på grundlag af folketællingerne 1845, 1855, 1860 og 1864, hvor fødested er oplyst ved hver person. Momsen er en af pionererne i arbejdet med folketællingsmaterialet. Hans doktorarbejde fra 1968 er dels udgivet i bind 66 af Quellen und Forschungen der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte under titlen »Die allgemeinen Volkszählungen in Schleswig-Holstein in dänischer Zeit (1769–1860), Geschichte ihrer Organisation und ihrer Dokumente«, dels i værket »Die Bevölkerung der Stadt Husum von 1769 bis 1860. Versuch einer historischen Sozialtopographie«. Momsens store erfaring i arbejdet med folketællingsmaterialet udnyttes i afhandlingen her på forbilledlig vis, og afhandlingen er et fremragende eksempel på, hvilke muligheder der ligger i dette kildemateriale. Man kan kun undre sig over, at historikere inden for de to gamle hertugdømmers område ikke i større udstrækning har kastet sig over dette vigtige kildemateriale til belysning af den brede befolknings forhold. Momsens forskellige undersøgelser danner i hvert fald et solidt grundlag for arbejdet hermed og for at undgå de faldgruber, der er også i dette kildemateriale.

De fire følgende afhandlinger er at betragte som enkeltstudier af enkelte befolkningsgruppers vandringer på grundlag af et ganske bestemt kildemateriale. I afhandlingen »Die Beziehungen zwischen dem Patriciat der Stadt Flensburg und dem Patriziat der vier Nordschleswigschen Städte von 1750« påviser Gerhard Kraack på grundlag af de Mollerske stamtavler i Flensburg byarkiv de nære slægtsforbindelser mellem borgerskabet, først og fremmest købmændene, i Flensburg, og borgerskabet i de fire nordslesvigske købstæder. Artiklen er et væsentligt genealogisk bidrag til de nordslesvigske købstæders historie. Især betones de varige og nære personlige forbindelser mellem Flensburg og dels Haderslev, dels Sønderborg, og forfatteren mener, at vi i disse forbindelser nok har en af årsagerne til, at de fem byer trods egenart og egeninteresser fik deres særlige fælles slesvigske præg.

Franklin Kopitsch' afhandling om herkomsten for lærere og elever ved Christianeum i Altona 1738–1815, Claus Peter Holz' undersøgelser over slesvig-holstenske folkeskolelæreres regionale mobilitet 1791–1900 med dimittendlister fra Tønder Seminarium som grundlag og Wolfgang Kopitsch'

undersøgelse af folkeskolelærernes vandringer under kejserdømmet (1871–1918) på grundlag af materiale i Landesarchiv på Gottorp og forskellige skolearkiver er afhandlinger, der har betydning langt ud over emnet regional mobilitet. Især de to sidste afhandlinger har interesse i Nordslesvig, idet omfanget af lærernes afvandring fra Nordslesvig klart påvises. Bevægelsen gik dels fra nord imod syd og dels fra land til by, og især fremhæves Hamborgs tiltrækningskraft. Kun for de 375 lærere uddannet ved Tønder Seminariums dansksprogede afdeling 1857–1884 var vandringen sydpå meget ringe. På den anden side viser Franklin Kopitsch' undersøgelse, hvor vanskeligt det var at holde på lærere, der var tysksprogede, i de nordslesvigske skoler. Hyppige lærerskift var resultatet heraf med de pædagogiske følger som dette måtte få.

Tre artikler om vigtige kildegrupper til belysning af regional mobilitet samt en bibliografi afslutter værket. Ingwer E. Momsen skriver om folketællingerne, Lars Hennings om kirkebøger, Standesamt (folkeregister) og melderegistre og Jürgen Brockstedt om borgerbøgerne. Her gøres kort og klart rede for disse kilder og deres anvendelighed. Klaus-J. Lorenzen Schmidt har udarbejdet bibliografien, der dels omfatter trykte kilder (borgerbøger og fødselsbreve), dels afhandlinger så vel om indenlandske vandringer som om ind- og udvandring.

Der er kommet en god helhed ud af dette samleværk. De enkelte afhandlinger supplerer hinanden godt og pædagogisk set er det velovervejet både at vise eksempler på konkrete undersøgelser og at gøre opmærksom på de vigtigste kilder og deres anvendelsesmuligheder. Heri ligger en klar opfordring til andre til at gå igang med tilsvarende undersøgelser. Der skal nemlig mange undersøgelser til, før vi kan sige noget mere generelt om vandringsmønstre i Slesvig-Holsten.

Som det skulle fremgå af anmeldelsen begrænser de enkelte afhandlinger sig ikke kun til at behandle området syd for den nuværende grænse. Slesvig-Holsten opfattes og behandles af arbejdskredsen i sin historiske betydning, nemlig som området mellem Kongeåen og Elben. Derfor er der så meget at hente her, også for den der beskæftiger sig med nordslesvigske forhold. Der er noget paradoksalt i at, vi skal vende os mod syd, hvis vi ønsker vor landsdel anskuet i en større økonomisk eller socialhistorisk sammenhæng, men det er et faktum, at den nye, store danske socialhistorie, der skal udkomme i syv bind, i de to bind, der behandler tiden ca. 1500–1870, kun i meget ringe grad beskæftiger sig med nordslesvigske forhold. Det er en kongerigsk socialhistorie, der henter sit stof nord for Kongeåen. Årsagerne hertil kan være mange, men en af grundene er nok, at kildematerialet hernede stiller særlige krav til forskeren. Det kræver bl.a. et indgående kendskab til hertug-

dømmernes administrative og retslige forhold for at finde frem til de »rigtige« kilder, som yderligere er spredt i arkiverne i Slesvig, Åbenrå og København. En anden årsag kan naturligvis være manglen på relevante undersøgelser.

Derfor er der så megen mere grund til også fremover at have øjnene åbne for, hvad der måtte komme af udgivelser fra denne arbejdskreds. Flere bind i denne skriferække er under forberedelse, bl.a. et om udvandringen fra Slesvig-Holsten ligesom resultaterne af de nævnte forskningsprojekter nok vil foreligge i skriferækken i løbet af nogle år. Der er megen inspiration at hente hos disse unge historikere, geografer, sociologer osv. Deres arbejdsform er meget frugtbar, de lærer af hinanden, hver bidrager med sit, og den tværfaglige form bidrager væsentligt til problemernes løsning, hvor resultatet fremstår som en helhed. Det er dog ikke således, at det er færdige undersøgelser eller løsninger der lægges frem – det vidner dette bind jo klart om – men det er udtryk for en åbenhed og en vilje til at løfte i flok. Det bunder sikkert også i en erkendelse af, at økonomisk og socialhistorie i Slesvig-Holsten er så relativt uudforsket og kræver så stor en forskningsindsats, at enkeltmandsforskning ikke forstår noget. Kun ved at arbejde i fællesskab kan der nås resultater. Derfor er det initiativ, som disse unge tyskere har taget, så væsentligt, og det fortjener at blive fulgt med den allerstørste interesse fra dansk og især nordslesvigsk side.

Henrik Fangel

Troels Fink: Da Sønderjylland blev delt.

1.-3. bd. 1978-79.

Udgivet af Institut for Grænseregionsforskning, Aabenraa.

Det har længe været et savn, at en egentlig analyse af genforeningsprocessen i alle dens aspekter ikke fandtes. Der har vel været tilløb, og delaspæker er blevet behandlet, men den grundlæggende fremstilling manglede. Efter min vurdering er den nu kommet med Troels Finks tre-bindsværk: *Da Sønderjylland blev delt* (1.-2. udg. 1978-79) udgivet af Institut for grænseregionsforskning – en institution, der er en frugt af Troels Finks videnskabelige, politiske og administrative evner samt ikke mindst kærlighed til sin fødestavn.

Tidspunktet for udarbejdelsen af værket er efter min mening opportunt. Der er på den ene side lige akkurat gået så lang tid, at arkiverne nu er tilgængelige, men på den anden side er genforeningen dog så tæt på vor egen tid, at mange nulevende har oplevet den, ligesom genforeningsproblematikken stadig kan engagere, hvilket modtagelsen af Troels Finks fremstilling vidner om.

Udover det kendte kildemateriale som rigsdagstidende, politikererindringer m.v. samt andre historikers fremstillinger, bygger forfatteren først og fremmest på en grundig udnyttelse af de relevante udenrigsministerielle arkiver, d.v.s. de danske, tyske, britiske og franske. Navnlig forekommer de to sidste givtige, og da ganske særligt det franske udenrigsministeriums, idet det herved lykkes at komme ind til marv og ben i de bestræbelser, som søgte at krydse den officielle danske holdning. Alene fremlæggelsen af dette store, spredte kildemateriale er en stor fortjeneste, idet den sker på en så fyldig og dokumenteret måde, at læseren selv er i stand til at skønne med. Rigtig nok faldt det ved første gennemlæsning anmelderen ind at minde sin gamle lærer om hans egen maxime: citér kun kort, og hvor noget væsentligt går tabt ved en analyserende omskrivning. Men ved anden læsning stod det klart, at forholdet her er, at mange af de benyttede kilder er svært tilgængelige, hvorfor det kan være rimeligt at citere dem udførligt, selvom det sine steder tynger fremstillingen.

Et er kildematerialet – et andet er så, om det har fundet sin rette forfatter. Jeg mener, at få har bedre forudsætninger end netop Troels Fink. Han har selv som 8-årig oplevet genforeningen og er i afstemningsugerne under et besøg i Flensborg blevet kaldt Speck-Däne! Den røde tråd i Troels Finks liv er Sønderjylland, dets indoptagelse i Danmark og kampen for at bevare dets danskhed: før besættelsen i den sønderjyske politiadjutantur, under besættelsen i De sønderjyske danske Samfund, efter krigen som udenrigsministeriets sydslesvigske konsulent med betydningsfulde funktioner 1946–47 og ikke mindst i forbindelse med Bonn-erklæringerne af 1955, som generalkonsul i Flensborg 1959–75 og sluttelig som direktør for Institut for grænseregionsforskning. Professoratet i Århus er på det nærmeste en parentes i denne sønderjydske eller så kosmopolitanske hjemmefødnings liv.

Første bind (»Forberedelserne«) er på 287 sider fordelt på 34 korte kapitler, hvad der letter overskueligheden, og 8 sider noter og henvisninger.

Det indledes med det nordslesvigske spørgsmåls rejsning i oktober 1918, og allerede her møder vi værkets hovedperson, H.P. Hanssen – og med god grund, thi han var nu engang sønderjydernes mand i den tyske rigsdag. Den tale, hvormed H.P. Hanssen 23.10.1918 i rigsdagen rejste kravet om Nordslesvigs¹ genforening med Danmark, karakteriserer forfatteren som »den mest betydningsfulde, nogen sønderjysk rigsdagsmand nogensinde har holdt i den tyske rigsdag«.

Talens formuleringer og H.P. Hanssens opfølgning af den overfor de tyske rigsmyndigheder viser hans betydelige evner som parlamentariker og hans situationsfornemmelse. Et problem var at få en pålidelig kontakt med den danske regering. Vi får kun at vide, at han ikke mente at kunne have direkte

forbindelse til den danske gesandt, men kun via en mellemmand, der åbenbart ikke havde gesandtsens øre. Og da Hanssen prøvede direkte at advisere Aage Friis skete det via en kodemeddelelse på et åbent brevkort, som nåede for sent frem. Situationen i Berlin var i oktober 1918 ganske ekstraordinær – lige før det forudseelige sammenbrud – hvorfor det forekommer ejendommeligt, at H.P. Hanssen ikke satte mere ind på at få et budskab igennem til Danmark. Det var jo nemlig meget vigtigt, at hans og den danske regerings bestræbelser blev koordineret.

Den manglende kommunikation blev en medvirkende årsag til, at genforeningsprocessen i Danmark fik en skæv start, som det faktisk aldrig lykkedes at få rettet op.²

Jeg tænker her især på den af Aage Friis initierede oktoberadresse, som fik den modsatte virkning af den tilsigtede. Aage Friis fremtræder i forfatterens fremstilling som en varmhjertet, men geskæftig dilettant. Forfatteren nærer heller ikke høje tanker om Erik Scavenius og den danske regerings håndtering af det sønderjyske spørgsmål. Kun P. Munch kommer helskindet igennem. Efter min vurdering er fremstillingen af den danske regerings overvejelser og handlinger meget overbevisende, og Troels Finks værk bliver herved et nyttigt korrektiv til Viggo Sjøqvists Munch-Scavenius biografier. Scavenius viste kun ringe forståelse for den situation, som forelå efter Tysklands sammenbrud. Han så ikke, at hans troværdighed var belastet. Han fortsatte uanfægtet »tyskerkursen« og ønskede en forhåndsforståelse med Tyskland. Scavenius' drøftelser med den tyske gesandt, Brockdorff-Rantzau, og hele holdning gav anledning til skadelige formodninger hos de allierede om en separataftale mellem Tyskland og Danmark. Scavenius havde slet ikke sans for hverken grænsespørgsmålets imponderabilier eller de allieredes psykologi.

Det er værkets store fortjeneste, at forf. ved nøjsommeligt tilvejebragt kildemateriale giver en detaljeret skildring af de allierede legationers og deres regerings opfattelse og handlinger. Specielt skabes der klarhed over den franske træskhed. I tilgift redegøres der for den danske konges svingninger og H.N. Andersens tvetydige, for ikke at sige luskede politik.

Megen sympati har forf. ikke for Danevirkebevægelsens folk. »De havde vel gerne set Danmark på et eller andet tidspunkt gå i krig med Tyskland«, skriver han s. 41 og fortsætter: »I efteråret 1918 var det vel selv for dem for sent«. Finten er ikke til at tage fejl af. Den eneste af de merkrævende, som forf. synes at vise forståelse for, er Flensborgtilhængeren Vilhelm la Cour, som da også som ældre angrede nogle af sin ungdoms forvildelser, bl.a. sin uvilje mod H.P. Hanssen. Men for de øvrige er der ingen tilgivelse. Og sandt er det da også, at personer som f.eks. Bent Holstein og Ionas Collin var

ganske skrappelløse. Danevirkefolkene samvirkede snævert med de allierede legationer, der beredvilligt viderebragte deres regeringsfjendtlige synspunkter. Det er naturligvis forkert især af legationerne. Jeg forstår måske lidt bedre konservative patrioters harme over regeringen end forfatteren. Læser man f.eks. Zahles dagbøger og Edvard Brandes' breve, afsløres en magtarrogance og foragt for anderledes tænkende, som givetvis har virket provokerende.

Dette forhold rokker dog ikke ved, at maximalisternes bestræbelser i sin yderste konsekvens kunne bringe Nordslesvigs genforening med Danmark i fare.

Erik Scavenius nåede efterhånden frem til, at alene de danske slesvigere kunne tage sagen op, og i fremstillingen understreges det, at herved blev Den nordslesvigske Vælgerforenings tilsynsråd et politisk forum, der fik betydning for det politiske liv i Danmark, samtidig med at den danske regering fik mindre mulighed for at styre udviklingen.

Interessant er analysen af H. V. Clausens virksomhed som dansk regeringsrådgiver ved fredskonferencen i Paris. Forfatteren understreger hans formynderiske indstilling og ringe kontakt med H. P. Hanssen. Det var, som om han havde sat sig for at ordne grænsespørgsmålet sammen med gesandten, H. A. Bernhoft. Men de virker som et par uheldige helte, og det er overraskende så overlegent de så på deres instruks. I virkeligheden burde den danske udenrigsminister have befundet sig i Paris, men humlen var, at Scavenius vidste, at han var persona non grata, og han var ikke storsindet nok til af hensyn til den store sag at vige pladsen for en anden. Resultatet var, at Danevirkefolkene fik meget større spillerum, da de først dukkede op i Paris.

Hele indholdet af bd. I skal ikke genfortælles her. Således ikke redegørelsen for rivningerne på den tyske side.

Bd. I slutter i maj 1919, hvor fredstraktaten blev offentliggjort. Zoneinddelingen og afstemningsformen var da efter et langt tovtrækkeri fastlagt. Ejendommeligt er det, at H. V. Clausen til det sidste fastholdt håbet om, at Sild kom med til Danmark. I det hele taget er der noget ulogisk i, at de danske forkæmpere for selvbestemmelsesretten uden tøven accepterede det tyske Tønder, men ikke Flensborg. Bortset fra de geografiske forhold er forklaringen vel, at et hjørne af det tyndt befolkede Vestslesvig mente man at kunne absorbere, ikke den store handels-, industri- og havneby.

Det er en bitter status, forf. gør for stillingen i maj 1919. På grund af den usikre danske ledelse og de forskellige påvirkninger af fredskonferencen var der skabt så mange misforståelser om forholdet til Tyskland, afstemnings- og rømningszoner, at luften i Danmark var forpestet. Det må dog ikke glemmes,

at der var regulære modsætninger. Men modstanderne af regeringens og H.P. Hanssens linje fik bedre kort på hånden.

Bd. II (»Grænsestriden«, 205+6 sider) handler først og fremmest om det røre, der opstod, da det viste sig, at de allierede havde bestemt, at der skulle stemmes i en 3. zone. Bag bestemmelsen herom lå et mummiespil, som er skildret i bd. I. Nu udspillede der et nyt drama, som resulterede i, at 3. zone blev slettet som afstemningsområde, men til gengæld skabte et nyt: Spørgsmålet om de tyske militære og civile myndigheder skulle rømme 3. zone i afstemningstiden for at lette det tyske pres på 2. zone.

Et andet hovedpunkt i bd. II er redegørelsen for H.P. Hanssens udnævnelse til minister i ministeriet Zahle 24.6.1919. Forfatteren lægger ikke skjul på, at H.P. Hanssen herved begik sit livs fejltagelse. Udnævnelsen var vel saglig velbegrundet, men tilrettelæggelsen var dårlig, og Zahle havde tillige taktiske bimotiver. Vreden i Venstre (og Det konservative Folkeparti) var ikke ubegrundet stor. H.P. Hanssen havde nemlig erklæret, at de sønderjyder, der skulle indtræde i rigsdagen efter genforeningen, ville holde sig uden for partigrupperingen, men når deres leder var minister, måtte den sønderjyske gruppe støtte regeringen. Herved var der udsigt til en ændret parlamentarisk situation. Udnævnelsen udløste da også et sandt raseri hos regeringens og H.P. Hanssens modstandere udenfor Christiansborg,³ og den svækkede ham og ødelagde hans muligheder for et politisk virke i Danmark. Forklaringen på fejlgrebet skyldes formentlig Zahles dårlige rådgivning og H.P. Hanssens manglende indsigt i dansk politik.

Efter udnævnelsen måtte H.P. Hanssen stå til regnskab i Vælgerforeningen og klarede sig 4.7.1919 igennem med et kompromis-tillidsvotum, som ikke tilfredsstillede hans radikale ministerkolleger og fremkaldte stor vrede hos Danevirkefolkene i København. Det er i sammenhæng hermed interessant at se, hvorledes de sidste hidsede deres forbundsfæller i Sønderjylland. Ved mødet vedtoges med Hanssens samtykke også en fortrolig resolution, der krævede 3. zones rømning. Forfatteren fremhæver i denne forbindelse det ejendommelige i, at H.P. Hanssen ikke kunne forudse, hvilke vanskeligheder denne resolution ville bringe ham. Man kunne føje til, at det er som om H.P. Hanssen fra og med ministerudnævnelsen begyndte at ryste på hænderne. Han er som før nævnt på fremmed territorium, og vedholdenheden i angrebene på ham tog formentlig også på ham.

I andet bind redegøres der tillige for etableringen af den internationale kommission⁴ og for de problemer, der opstod med afviklingen af den præjssiske forvaltning i afstemningstiden.

Bd. III, der bærer undertitlen »Afstemningerne og genforeningen januar til juli 1920«, er på 242+4 sider noter. Som titlen viser, analyseres de to

afstemninger, ligesom der redegøres for Tiedje-linjen, som forfatteren karakteriserer som et dygtigt gennemført skaktræk. Hvor Collin, Holstein og H.N. Andersen var skurkene i bd. I og II, er det i bd. III den franske gesandt, den berømte katolske digter Paul Claudel. Da han passerede gennem Danmark på vej til København noterede han, at de danske øer lå »som store runde kokasser i havets græsgang«. Hermed havde han meget præcist givet sin vurdering af det danske folk – eller i al fald dets flertal, som han dybest set foragtede. Claudel er en typisk exponent for de franske kredse, der ønskede at give Danmark en blødende grænse til Tyskland for derved at skaffe Frankrig en forbundsfælle mod Tyskland. Men da det kom til stykket, kunne Claudel hverken trænge igennem med sine synspunkter i CIS eller i Paris, hvor fredskonferencens definitive afgørelse fulgte de mere besindige briter. Rigtig nok var folkeafstemningerne også så overbevisende, at det var svært at se andre løsninger, måske bortset fra mindre reguleringer i Vestslesvig til fordel for Danmark. Claudels væsentligste indsats i Danmark blev det bidrag, han ydede til ministeriet Zahles fjernelse.

Sensationelle afsløringer rummer bogen ikke, men adskilligt, som før henlå i myternes halvmørke, træder nu klart frem. Ikke mindst gælder det de danske regerings sønderjyske politik efter påskekrisen. Der er således en klar analyse af de vanskeligheder, ministeriet Friis løb ind i. Trods sin erklærede neutralitet blev det tvunget til at tage grænsepolitiske initiativer.

Ganske lidenskabs-, men også nådesløs er demaskeringen af ministeriet Neergaards sønderjyske politik. Venstre havde under valgkampen i april 1920 givet visse halvhjertede, taktisk betonedede tilsagn om at hjælpe de danske sydslesvigere, f.eks. ved en internationalisering af anden zone. Men da det kom til stykket var der hverken vilje eller muligheder til stede. Niels Neergaard kommer kun gennem Troels Finks fremstilling med svære skrammer.

Bd. III rummer tillige en redegørelse for de to nationale mindretal i overgangssituationen og af suverænitetsoverdragelsen.

Man kunne have ønsket sig, at bogen udover de udmærkede og helt nødvendigt kort var blevet illustreret med f.eks. billeder af nogle af aktørerne, gerne ledsaget af personkarakteristikker, som stort set savnes, hvorfor nogle af de optrædende virker flade. Noterne er sparsomme, men lige akkurat tilstrækkelige. Bd. I og II er i forbindelse med udgivelsen af bd. III kommet i ny udgave, men med sådanne rettelser, at indeksproblemet er løst på en noget kunstig måde. Det havde formentlig været at foretrække, om rettelserne og tilføjelserne til bd. I og II var blevet anført i et tillæg til bd. III, hvorved læserne af 1. og 2. udgave ville være stillet lige.

Kun en brøkdel af dette store værk har kunnet omtales her. Værket er

overordentlig detaljeret. Det lønner sig at læse det to gange, for at brikkerne kan falde helt på plads, hvad jeg så til gengæld mener, de gør. Med lige stor suverænitæt bevæger Fink sig fra Vidåens forgreninger til Versailles-konferencens irgange. For første gang gives der en udtømmende analyse af samspillet mellem de mange komponenter både i Danmark, Sønderjylland og i Paris. Her bringes meget nyt, og meget ses i den rette sammenhæng: hvem bestemte, hvor og hvornår. Det er ikke opbyggelig læsning. Fejl og misforståelser var legio, intrigerne mange. Men det er vel overhovedet ikke tænkeligt, at løsningen af et sådant vidtrækkende nationalt problem kan ske i harmoni. Tværtimod vil eksisterende modsætninger skærpes, og nye vil opstå. Voldsanvendelse, som man har set det andre steder, blev dog undgået.

Tilbage er så spørgsmålet, om forfatteren har udvist om ikke objektivitet, thi en sådan er som bekendt umulig, men har skrevet en velafbalanceret og redelig fremstilling. Bjørn Svensson, der jo er en stridsmand for Herren, har svunget skræp flere gange i forbindelse med værkets fremkomst.⁵

Essensen i Bjørn Svenssons kritik – ja, i virkeligheden hans eneste kritikpunkt – kan udtrykkes meget kort: Fink bringer ikke en afbalanceret fremstilling af forholdet mellem H.P. Hanssen og oppositionen mod ham. Eller sagt på en anden måde: Fink gør Hanssen for stor, hans modstandere – og blandt disse især A. Svensson – for små.

Jeg vil gerne medgive Svensson, at Finks optik er Aabenraa-standpunktet og måske også, at man enkelte steder kan føle lyst til at henvise ham til P. Munchs erindringer bd. II (s. 201), hvor Munch skriver: »Desuden førte jo mine historiske synspunkter mig til altid at søge en naturlig forklaring på modstandernes holdning«.

Men lige så stor respekt jeg har for Bjørn Svenssons eminente kildekritiske sans – dokumenteret f.eks. ved hans forbilledlige analyser af 9. april-problemerne – lige så meget må jeg mene, at det ikke lykkes for ham at levere bevis på, at H.P. Hanssen på den mest snu, beregnende og ildesindede måde intrigerede mod især Flensborg-folkene. Det er efter min mening ganske simpelt ikke rigtigt, at Hanssen for enhver pris ville undgå at få Flensborg med til Danmark. Han krævede alene, at der var dansk flertal eller blot næsten et sådant, men han troede ikke på, at et sådant fandtes, og her gav afstemningen 14. marts ham uigendrivelig ret.

Svensson gør ligeledes meget ud af, at H.P. Hanssen forlod et vigtigt møde i Vælgerforeningen 22. februar 1919 for at tage til København og smede rænker hos Aage Friis. Fink har overset en omtale heraf i P. Munchs dagbog. Men der kunne være god grund for H.P. Hanssen til at tage til København, fordi en alvorlig regeringskrise (statslånskrisen) i disse dage nåede en foreløbig kulmination. Netop 22. februar 1919 lod Social-Demokraten

forstå, at et folketingsvalg kunne blive følgen. Det er åbenbart, at denne udvikling ganske kunne komme til at forrykke grundlaget for den sønderjyske politik. I mødet hos Friis deltog da også forsvarsminister P. Munch.

Nej, Hanssens 'sorte dag', som Svensson kalder den, var den dag, han accepterede at blive minister i Zahles regering, og det lægger Fink ikke skjul på, endsigse på andre svagheder hos ham. Som alle politikere i en trængt situation nødtes han både til kompromisser og slørede udtalelser. Vist var han taktiker, men Hanssen var sine modstandere overlegen både i taktisk og saglig henseende, hvortil kom, at hans politik var realistisk og bæredygtig. Det gav ham en central placering og magt. Så længe, han – og formentlig alene han – var i stand til at holde sig oprejst, kunne oppositionen af Danevirke- og Flensborgmænd ikke for alvor slå igennem. Deraf kom det formentlig, at hadet især samlede sig mod ham. Det tjener iøvrigt H.P. Hanssen til ære, at han hverken under kampen 1918–20 eller senere fremkom med nedvurderinger af sine modstandere.

Der var imidlertid et dårligt personligt forhold mellem H.P. Hanssen og Svensson, der følte sig i urimelig grad holdt ude af Hanssen. Bjørn Svensson fører efter min mening dette modsætningsforhold videre ved sine hårde angreb på H.P. Hanssen og sin kritik af Finks værk.

Det sidste ord er som bekendt aldrig sagt, og der vil komme supplerende afhandlinger om genforeningen, men der er for mig ingen tvivl om, at »Da Sønderjylland blev delt« ved sit væld af oplysninger og sine årsagsforklaringer vil blive stående som et centralt værk i dansk historieskrivning i almindelighed og sønderjysk i særdeleshed.

Tage Kaarsted

- 1 Ved bind I og IIs udgivelse i 1978 hævdede i Berlingske Tidende Kr. Hvidt, efter min mening ubegrundet at betegnelsen Sønderjylland kun har hjemmel for den del af Slesvig, som i 1920 blev genforenet med Danmark. Se Troels Finks artikel i Sprogforeningens Almanak 1980, hvor anvendelsen af ordet Sønderjylland nærmere forklares.
- 2 Forfatteren anfører s. 17, at statsminister Zahle først blev opmærksom på, at regeringen måtte gøre sig sin stilling klar, da han læste outsiderbladet »Dagens Ekko« 7.10.1918. Side 289 anføres, at bladet blev støttet af den franske legation. Det er muligt, men bladet blev startet for britisk kapital, nemlig 100.000 kr. i marts 1918 (se min bog: Danmark og Storbritannien, 1. udg. s. 130, jf. 2. udg. s. 249).
- 3 Fink citerer (II s. 65) fra Danskeren 11.7.1919 en antisemitisk artikel, som han tillægger A. Svensson. Bjørn Svensson har gjort anmelderen opmærksom på, at artiklen dels er skrevet for H.P. Hanssens udnævnelse, dels ikke er skrevet af A. Svensson. Der påhviler dog redaktionen af bladet et ansvar for artiklens offentliggørelse. A. Svenssons egen beherskede afstandtagen stod i Danskeren 26.6.1919.

- 4 Om den norske kommissær Th. Heftye (præsenteret II, s. 169) var det vel værd at anføre, at han to gange (omend kort) havde været forsvarsminister. Om Brudenell-Bruce hedder det sst., at han gennem sit giftermål kendte lidt til danske forhold. Det skal tilføjes, at han forstod og talte dansk. I sin erindringsbog »- & Søn« (1980) fremhæver Flemming Bergsøe s. 57-70 Brudenell-Bruce's ledelse af CIS og nævner, at han er i besiddelse af B.-B.s utrykte memoirer. I 1968 beroede et eksemplar hos Erling Foss, der (forgæves) søgte dem udgivet i England. Her læste anmelderen dem i 1969 hos en publisher's agent, Maurice Michael. Som helhed er B.-B.s erindringer overfladiske og suffisante, men af CIS's virke gives en fyldig redegørelse, som i al fald i 1969 forekom læseværdig for en dansker.
- 5 Sønderjysk Månedsskrift nov.-dec. 1978, s. 415-421, jan. 1979, s. 17-28, jan.-febr. 1980, s. 37-41, Flensborg Avis 12. og 16. febr. 1980. Troels Finks svar sst. 18. og 19. april 1980, Svenssons gensvar 24. og 25. april 1980.

Walter Damm:

Arbeiter, Landrat und Flüchtlingsminister in Schleswig-Holstein.

Berichte und Dokumente zur Sozial- und Zeitgeschichte. Hrsg. vom Archiv der sozialen Demokratie (Friedrich-Ebert-Stiftung) 1978. 172 s. Redaktion og introduktion ved Claus-Dieter Krohn.

Slesvig-Holstens befolkning svulmede fra slutningen af den anden verdenskrig voldsomt op på grund af tilstrømningen af flygtninge østfra. I efterkrigstidens Vesttyskland blev delstaten Slesvig-Holsten flygtninge- og problemland nummer ét. Flygtningepresset skabte næsten uoverskuelige sociale og økonomiske problemer for det spæde demokrati, den britiske besættelsesmagt søgte at stable på benene i den tidligere prøjsiske provins Slesvig-Holsten.

Flygtningeproblemerne prægede vesttysk og slesvig-holstensk politik især i de første ti år efter nazismens sammenbrud. Forbundsrepublikkens økonomiske fremgang gjorde det lettere gradvist at indpasse størsteparten af flygtningemasserne. Nyeste sociologiske undersøgelser viser, at flygtningene virkelig er faldet til, flygtningene er blevet integreret politisk, økonomisk og socialt, der er heller ikke mere behov for et særligt flygtningeparti som det en gang så indflydelsesrige BHE (Bund der Heimatsvertriebenen und Entrechteten).

Der eksisterer en meget omfattende videnskabelig litteratur om den vesttyske flygtningeproblematik, således Franz Neumanns store analyse af BHE 1950-60, mens vi til belysning af den særlige slesvig-holstenske problematik bl.a. har Michael Freunds dissertation fra Kiels universitet 1975 og Heinz Josef Varains værk om politiske partier og interesseorganisationer 1945-58. Politologen Varains bog »Parteien und Verbände« (1964) er

stimulerende læsning ikke blot, når det gælder flygtningespørgsmålet, men også med hensyn til de tidlige faser af slesvig-holstensk politik efter 1945 generelt.

Walter Damm, socialdemokrat og flygtningeminister i den første – og eneste – SPD-landsregering i efterkrigstidens Slesvig-Holsten, har i samarbejde med Claus-Dieter Krohn udsendt nogle erindringskitser. Det er ikke erindringsstof på det store litterære niveau, men skitserne giver et godt indtryk af dagligdagens politik og forvaltning på lokalt og regionalt plan. Walter Damm blev født i Wandsbek i udkanten af Hamborg i 1904. Wandsbek var den gang slesvig-holstensk.

Under indtrykket af den tyske revolution i 1918 blev han tidligt politisk bevidst, var organiseret i fagbevægelsen fra sit sekstende år og blev to år efter medlem af SPD. Han blev hurtigt kommunalbestyrelsesmedlem for SPD, slap lempeligt fra nazisternes magtovertagelse og oplevede krigens afslutning i Norge. Efter sin hjemvenden til Nordtyskland kom han hurtigt i gang med reorganiseringsarbejdet i SPD. I 1946 blev han som landråd leder af administration og politik i Pinneberg i Holsten. Han giver i sin skildring et godt indtryk af det umådelige besvær, der var forbundet med at få de mest elementære samfundsmekanismer til at fungere. Korruption og sortbørs var permanente fristelser. Forsyningsproblemerne var ofte uløselige, afnazificeringen forledte til stikkeri i befolkningen, det var ikke lige let at arbejde sammen med den britiske besættelsesmagt, og befolkningstallet var blevet næsten fordoblet på grund af flygtningepresset. Det førte til hungersnød og anden elendighed. Den lokale tvangsindkvartering af flygtninge førte til stærk spænding mellem hjemmehørende og flygtninge, nogle bønder søgte sågar at gøre dele af deres gårde ubeboelige for at undgå husning af deres landsmænd østfra.

Walter Damm skildrer tydeligere end mange andre, der har behandlet flygtningespørgsmålet, hvor inderligt mange ikke mindst besiddende tyskere vægrede sig ved at hjælpe de medborgere, de havde tabt den fælles krig sammen med. Da Damm senere som flygtningeminister besøgte en af de nordfrisiske øer efter indbydelse fra øens beboere, lød de hjemmehørende nordfriseres bøn: »Herr Minister, Machen Sie die Insel frei von Flüchtlingen, das Friesentum geht unter«. De var bekymrede for, at unge flygtninge og frisere fraterniserede og giftede sig med hinanden.

Store dele af Walter Damms beretning er meget deprimerende læsning. Det kunne til tider synes en håbløs opgave at genopbygge erhvervslivet, for mens slesvig-holstenske arbejdere på usle rationer genopbyggede, fortsatte den britiske besættelsespolitik med ødelæggelse eller demontering af vigtige industrianlæg. Det virkede aldeles demoraliserende.

De bedrestillede dele af de vestallierede besættelseszoner, der ikke var så hårdt belastede af flygtningepresset, gjorde hvad de kunne for at undgå en udligning af flygtningebelægningen, så afvandringen fra Slesvig-Holsten kom til at foregå meget langsomt. Hundredtusinder måtte i adskillige år eksistere på meget primitive vilkår. Walter Damms erindringsskitser giver et fængslende indtryk af de første efterkrigsårs trykkende udfordringer. Han har meget positivt at sige om den danske regerings praktiske hjælp 1948-50 til landsregeringen i Kiel i forbindelse med flytningen af 44.000 flygtninge.

Anders Ture Lindstrøm

Friedrich-Wilhelm-Lübke-Koog

red. af Karl Weigand.

Udgivet af Institut für Regionale Forschung und Information, Flensburg i samarbejde med Schleswig-Holsteinische Landgesellschaft, Kiel og Friedrich-Wilhelm-Lübke-Koog.

Schleswiger Druck- und Verlagshaus. Flensburg 1979. 123 s. inkl. illustrationer.

Det område, vi i dag kender som den vesttyske delstat Slesvig-Holsten, har siden den anden verdenskrigs afslutning gennemgået en meget bemærkelsesværdig udvikling. Fra vesttysk fattiggård med næsten uløselige økonomiske og sociale problemer har Slesvig-Holsten udviklet sig til et rimeligt vel fungerende område, en del af det moderne vesttyske velfærdssamfund. Der er stadig strukturproblemer og en egnsudviklingsproblematik, men det kan man også finde andre steder i Vesttyskland. Baggrunden for saneringen af det slesvig-holstenske kriseområde er naturligvis for det første det almindelige vesttyske økonomiske opsving efter valutareformen i 1948. Men økonomisk udvikling kommer trods alt ikke helt af sig selv. En vigtig forudsætning for den positive økonomiske udvikling i Slesvig-Holsten har været den målbevidste indsats i egnsudvikling, kendt som Programm Nord, der blev indledt af den daværende ministerpræsident Friderich Wilhelm Lübke i 1953. En indsats, der blev indledt på et tidspunkt, da mange havde afskrevet det vesttyske flygtningeområde nr. 1 som levedygtigt område. Program Nord har siden starten udviklet sig til et højt anerkendt egnsudviklingsprogram, så at sige en rullende egnsudviklingsrevolution i Sydslesvig og Holsten.

Et vigtigt element i denne udvikling, også psykologisk-politisk, blev det storslåede inddignings- og udstykningsprojekt, vi kender som den vel-etablerede Friedrich-Wilhelm-Lübke-Koog ved Hindenburg-dæmningen. I anledning af 25-årsdagen for inddigningen af kogen udgav det tyske

grænseforskningsinstitut i Flensborg under redaktion af professor Karl Weigand sidste år en nydelig jubilæumsbog med en række bidrag til belysning af kogens etablering og udvikling.

Bogen giver kort, men klar besked om de svære kriseår efter 1945, da den tyske katastrofe for alvor også ramte den slesvig-holstenske region, der ellers bortset fra de få større byer var sluppet nådigt gennem krigen.

Verdenskrigen 1939-45 udløste nogle af historiens største folkevandringer. Efter det nazistiske Tysklands hærgen måtte skønsmæssigt 17.5 millioner tyskere forlade deres hjemstavn. Den præjsiske provins Slesvig-Holsten, der efter Prøjsens opløsning blev selvstændig politisk-administrativ enhed, havde fra 1939 til 1947 en befolkningstilvækst på over en million flygtninge, der i en række år måtte leve på et meget primitivt niveau. Oversvømmelsen af Sydslesvig og Holsten med flygtninge østfra skabte store spændinger i samfundet. Bedre blev det ikke af, at ikke mindre end 43.000 jordløse bønder atter ønskede at drive selvstændigt landbrug. Det gjorde dem ikke mere elskede i de sydslesvigske og holstenske landkommuner, de belastede, for hvad så med de jordløse slesvig-holstenske landarbejdere og bondesønner?

Flygtningemasserne fik fra 1950 tilkæmpet sig betydelig politisk indflydelse både i Kiel og i Bonn. Politisk, socialpolitisk især, var det vigtigt, at der skete noget i udstykningspolitikken - og at det blev registreret i flygtningekredse.

Landsregeringen i Slesvig-Holsten gjorde mere end de fleste andre delstatsregeringer for at bosætte flygtningebønderne i selvstændige landbrugsejendomme.

Lübke-kogen blev udstykket ligeligt til flygtninge og hjemmehørende landmænd, og der fortælles godt om digebyggeri, stormflod såvel som om produktions- og strukturudvikling i denne kog, der er et mønsterområde i slesvig-holstensk landbrug. Kogen er samtidig en lille kommune, og dens funktioner analyseres og illustreres nydeligt. Et særligt afsnit er desuden helliget de slesvig-holstenske kystsikringsproblemer og digebygningsprojekter, som også nord for grænsen har særlig interesse.

Men denne udmærkede jubilæumspublikation har en lille svaghed. Brar Roeloffs fra landbrugsministeriet i Kiel skriver i sit bidrag s. 90, at det i efterkrigsårene var en opgave af allerstørste betydning at sørge for at genopbygge erhvervslivet og at integrere de østfra kommende flygtninge. »Dass dies ohne grosse soziale Spannungen gelungen ist, kann nicht hoch genug eingeschätzt werden.« Landdagsprotokollerne 1946-58 og den store eksisterende litteratur om flygtningeproblemerne i Slesvig-Holsten og det øvrige Tyskland dokumenterer til fulde netop de svære sociale spændinger. Hverken dansksindede sydslesvigere eller tyske hjemmehørende havde let

ved at sluge den massive flygtningebosættelse i Slesvig-Holsten. Men det gør jo ikke den slesvig-holstenske indsats for at integrere flygtningene ringere.

Og så er jubilæumspublikationen iøvrigt kemisk rensset for grænsepolitiske henvisninger, hvilket nok kan undre, da »Programm Nord« i starten udtrykkeligt indeholdt klare grænsepolitiske elementer.

Så er der blot at tilføje, at når der nu er kommet en bog om Lübke-kogen, må den dag vel også komme, da vi får en omfattende, nøgtern og kritisk fremstilling af Friedrich Wilhelm Lübkes indsats i Slesvig-Holsten.

Anders Ture Lindstrøm

Hundrede år i Sønderborg. En kavalkade gennem tiden 1878–1978.

Fra Als og Sundeved, hefte 56, Sønderborg 1978, 143 s., ill.

Sønderborg Handelsstandsforening fyldte 100 år i 1978, og i den anledning har foreningen i samarbejde med Historisk Samfund for Als og Sundeved ladet udarbejde dette hefte, der bringer »glimt til belysning af Sønderborgs udvikling i tiden 1878–1978«, som det hedder i forordet. Til hvert enkelt år er fundet et emne, stort eller lille, og hvert emne har fået en illustration. Idéen er god og den er enkel, men vanskelig at udføre i praksis, for det er ikke altid lige let at finde illustrationer til et bestemt emne. Det kan medføre, at billedet kommer til at bestemme emnet. Kun i de tilfælde, hvor der er rigeligt med billeder at tage af, er det muligt selv at bestemme emnet. Det gælder naturligvis her som for al historieskrivning, at kildematerialet ikke bør bestemme fremstillingen og at et emne ikke i sig selv er interessant eller relevant, blot fordi der er bevaret kilder eller billeder.

Det er sådanne overvejelser, man nødvendigvis må gøre sig, når man vælger den fremgangsmåde, der er anvendt her, men efter resultatet at dømme har redaktionen, bestående af museumspædagog Inge Adriansen, værkfører H.P. Hansen, erhvervsrådspædagog Robert Madsen og museumsinspektør J. Slettebo gjort sig dette forhold helt klart. Der er nemlig vist stor opfindsomhed for at få så mange sider som muligt af byens liv med, og voldsomme krumspring er foretaget for at få en række emner puttet ind under bestemte år, hvor de ikke umiddelbart synes at høre hjemme!

Det er naturligvis byens handel, håndværk og industri, der især præger bogen, men også kulturen er repræsenteret med nogle opslag. Et godt eksempel på redaktionens opfindsomhed i den retning er året 1894, der illustreres med forsiden af første årgang af Sprogforeningens Almanak. Det giver anledning til at omtale Sprogforeningen og dens virksomhed, men hvad har det med Sønderborg at gøre? Jo, i den første årgang af almanakken er der

27 annoncer fra Sønderborg, og vi får således en præsentation af et udsnit af byens virksomheder dette år, samtidig med at vi får et udblik til Nordslesvigs almindelige historie. Byens virksomheder er iøvrigt omtalt enten ved grundlæggelsen, f.eks. Hans Knudsens jern- og stålforretning i 1879, eller når de har haft jubilæum, f.eks. Bdr. Ewers i 1948, eller når de er flyttet i nye lokaler, f.eks. Kvickly i 1966; men også indførelsen af et nyt produkt kan bruges til at placere virksomheden i et bestemt år, f.eks. eksportbryggeriets indførelse af mineralvandsproduktion i 1895. Det er en virkelig god og meget varieret måde at gøre det på.

Offentlige byggerier er naturligvis også noget, der er let at illustrere, og vi får da også præsenteret en række markante bygninger eller byggerier, f.eks. Sct. Maries kirkes tårn i 1883, Marinekasernen i 1906, Christian d. 10's bro i 1930, andelsboligbyggeri i 1938 og den nye banegård i 1967. De tekniske »fremskridt« er også med, således nye regler for natrenovation i 1885, hvor man måske kunne have fået en bedre illustration ved at finde en tegning af et lokum i byens bygningsarkiv, vandværket 1897, telefon 1899, elektricitet 1902, cyklen 1890 (men mærkværdigvis ikke bilen), og så er der naturligvis alle jernbanerne, amtsbanerne 1898, Sønderborg-Tinglev-banen 1901, Skeldebanelen 1910 og i den anden ende nedlæggelsen af amtsbanerne i 1933 og af Mommarkbanen i 1964, der illustreres med et billede af færgelejet i Fynshav.

Begivenhedshistorie spiller naturligvis også en rolle, når billeder skal fortælle, men det er bemærkelsesværdigt, at man i bogen ikke har valgt den letteste løsning at bruge billeder fra bestemte datoer. 1. verdenskrig illustreres f.eks. med et rationeringskort (1916) og 1918 naturligvis med et billede af arbejder- og soldaterrådet. Besættelsen illustreres bl.a. med beskyttelsesrum i Østergade (1940) og vendehabitater (1943). Sådanne billeder giver et langt bedre indtryk af dagligdag og levevilkår end f.eks. et billede af sabotage gør. Men sabotagen bør naturligvis med, og der er da også et sådant billede (1944). Det er iøvrigt ikke særligt godt eller sigende, men måske har det knebet med et godt billede af sabotage i Sønderborg. Siderne om 1. og 2. verdenskrig er nok de sider i bogen, hvor der er den bedste sammenhæng i teksten fra år til år, men det er måske naturligt nok, for hvilken sammenhæng er der mellem f.eks. årene 1951 og 1952.

Som det fremgår af de eksempler, der er nævnt, har man ikke kun holdt sig til billeder fra selve Sønderborg; man har også bevæget sig ud i omegnen. Danfoss er med (25-års jubilæet i 1958), Mommark Færgesø får et billede, fordi der her holdtes et stort eksportseminar i 1960, og der er f.eks. et billede af vejbyggeri på Sydals 1931 og af en alsisk mark med korn i travet 1955. Også i tid bevæger man sig uden for de 100 år, der er tale om. I 1956 var det 700 år siden Sønderborg første gang nævnes, og det bruges som anledning til at

fortælle om Sønderborgs byvåben. I 1959 var det 400 år siden kongerne Christian d. 2. og 3. døde, og da begge har nær tilknytning til Sønderborg slot bruges det til at fortælle om de to herrer.

Man kan måske nok sige, at bogen her bevæger sig ud i det yderste overdrev, og det rejser spørgsmålet, om man måske ikke har været for ivrig efter at komme rundt i alle hjørner. Bredden i emner, sted og tid bevirker at helhedsindtrykket undertiden bliver lidt flimrende. Somme tider er springet fra emne til emne temmelig langt, som f.eks. fra spejderlejr i 1946 til Sønderborg skibsværft i 1947. Der var måske kommet en større helhed ud af det, hvis man havde koncentreret sig om den linje, der helt klart findes i bogen, hvor det først og fremmest er erhvervsliv, byggeri og teknik inden for de 100 år 1878–1978, dvs. hovedsagelig de fysiske rammer for byens liv, der omtales.

I forholdet mellem billede og tekst er det endvidere, som om man har sat sig imellem to stole og ikke rigtig har kunnet blive enig med sig selv om, hvad der er vigtigst. Flere steder er billederne gengivet meget småt, f.eks. 1888, 1895, 1901, 1906, 1930 og 1933, selvom der ikke kan siges kvaliteten af gengivelserne noget på. I alle de nævnte tilfælde er billedet beskåret for at give plads til en lidt lang tekst, ja teksten om mejeriet i Sønderborg er så lang, at året 1928 kommer til at strække sig over to sider. Teksterne er da gennemgående også meget fyldige og giver et væld af oplysninger, i 1934 får vi f.eks. hele det sønderborgske sygehusvæsens historie fra 1893 til idag! Det bevirker imidlertid, at teksten visuelt dominerer over billederne, og at opmærksomheden og interessen dermed trækkes fra billederne og over til teksten, og det er efter anmelderens mening lidt synd i et værk, hvor det helt klart bør være billederne, der er rygraden. Hvorfor ellers det mas med at finde billeder frem og tildels indrette emnerne efter det eksisterende billedmateriale.

Billeder spiller en stor rolle i vort dagligliv. Vi konfronteres dagligt med billeder, i bøger, i aviser, på TV og på film, og der udgives i årenes løb mange historiske billedværker. Det er en god ting, for billeder er fascinerende og især gamle billeder, der ofte kan fortælle langt mere om fortiden end mange ord. Det er derfor meget vigtigt, at man som udgiver gør sig sit forhold til billederne klart: hvad vil jeg bruge dem til, og hvordan skal de bruges, i hvilken sammenhæng skal de indgå osv.

De bemærkninger, der er fremført her, er derfor af mere principiel karakter og rokker på ingen måde ved den kendsgerning, at redaktionen har haft den klare hensigt »at give et alsidigt og broget billede af en købstad gennem et århundrede«. Ud fra den forudsætning må bogen siges at være vellykket. Der ligger adskillige overvejelser bag udvalget af emner og billeder, og der er

udvist stor opfindsomhed af redaktionen, således som det skulle fremgå af de eksempler, der er nævnt ovenfor. Ideen, der ligger til grund for bogen, er god og kan udmærket efterlignes andre steder, og Hundrede år i Sønderborg er ikke den ringeste bog at bruge som forbillede.

Henrik Fangel

Paul Tappe: Det gamle Læk i billeder og tekst.

Udgivet af Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Flensborg 1977.

Gennem en årrække har den danske præst i Læk, Paul Tappe, flittigt samlet på gamle billeder fra sin by og dens nærmeste omegn. Han har samtidig med omhu lyttet til, hvad ældre folk kunne give af oplysninger om de afbildede steder, personer og begivenheder. Efter at det indsamlede materiale har været fremvist på et par udstillinger, har Paul Tappe nedfældet resultatet – eller en del af dette, for samlingen giver mulighed for mere – i den foreliggende bog med ialt 114 billedgengivelser og dertil knyttede tekster. Værket må betegnes som en værdifuld lokalhistorisk billedbog, både hvad indhold og form angår. Den bemærkelsesværdige typografiske udformning af bindets forside virker tiltalende og indersiderne med de skematiske kort af henholdsvis Læks gadenet og Tønder Sønderamt omkring år 1900 er særdeles nyttige for læseren.

I Traps beskrivelse af hertugdømmet Slesvig, der udkom 1865, hedder det om landsbyen Læk – Kær herreds daværende hovedby –, at den havde ca 1.000 indbyggere, 1 kirke, 2 præstegårde, 1 skole, 1 apotek, 12 kroer og 2 vindmøller. Landbrug var hovederhvervet, men derudover nævnes 1 ølbryggeri, 1 brændevinsbrænderi, 1 farveri og håndværk af alle slags. Her boede herredsfogden og tingskriveren, 2 læger og 2 advokater. Marked over kram, kvæg og trævarer holdtes 3 dage i begyndelsen af oktober og mandagen før Kristi Himmelfartsdag. Kvæg- og hestemarked foregik hver torsdag i hele forårs- og efterårstiden.

Dette landsbymiljø fornemmes som baggrunden for Paul Tappes billedbog, især ved de gengivne smukke gamle bygninger, stråtakte gårde og huse, som eftertiden desværre lod det gå så hårdt ud over. Men hovedsagen er skildringen af årtierne omkring århundredeskiftet. Det vigtigste skel for Læks vedkommende indtraf 1889 med åbningen af tværbanen Flensborg-Nibøl, hvorved landsbyen blev stationsby. Dette medførte både nye statussymboler, – en fremmedartet byggestil, udtrykt i nye bygninger som banegård, posthus, hoteller og forretningsejendomme –, og en ny livsstil.

Bogens billeder og tekster om denne tidsperiode (ca. 1880–1920) spænder over et bredt, kulturhistorisk spektrum: huse, markeder, håndværker- og andre erhvervsforhold, skole- og foreningsliv, festoptog og persongrupper af forskellig art, – kort sagt, mennesker og miljø i vore bedsteforældres tid.

At man som særlig billedinteresseret – og vel vidende at postkort nu engang er et vanskeligt materiale at reproducere – ved en billedbog som denne og andre lignende kunne ønske noget større kælen for reproduktionernes kvalitet – mange gengivelser forekommer for mørke – må ikke fordunkle, at bogen om det gamle Læk er et dejligt udtryk for grøden i lokalhistorien. Glæden er så meget større, som bogen er fra Sydslesvig, hvor den forhåbentlig vil blive efterfulgt af andre.

Jørgen Paulsen

Sønderjylland. Historisk Billedbog 1864–1920.

Billedsider: Jørgen Paulsen. Tekstsider: Anders Feilberg Jørgensen.
Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland 1979.

Denne bog er andet bind i den serie af sønderjyske historiske billedbøger, der udsendes af Historisk Samfund for Sønderjylland. Den udfylder hullet mellem første bind, der går til 1864, og tredje, der behandler Nordslesvig 1920–70. Endnu mangler bd. 4 om Sydslesvig efter 1920.

De to hidtil udsendte bind har ligget på et højt niveau, både hvad angår indhold og udstyr. Dette bind fortsætter den smukke tradition. Det var også at vente, når så fine kendere af Sønderjylland som museumsdirektør Jørgen Paulsen og rektor A. Feilberg Jørgensen har stået for henholdsvis billedredaktion og teksterne.

Som værkets hovedredaktør, landsarkivar Peter Kr. Iversen, siger i sit forord, er hovedvægten lagt på skildringen af den nationale udvikling. »Men jævnsides den nationale kamp var der en dagligdag i Sønderjylland«. Også den har fået sin fyldige plads i dette bind. Efter at den første snes billeder har behandlet den nationale og politiske udvikling fra 1864 til op i 1880'erne, med omtale af de ledende folk, følger et lignende antal billeder fra hverdagen i landsdelen, af erhverv i by og på land, af trafikens fremskridt osv. Og således veksler de to sider af Sønderjyllands udvikling bogen igennem. Illustrationerne er valgt med kyndig hånd, så de giver en alsidig og spændende mosaik. De er samlet mange steder fra og rummer adskillige billeder, der så vidt vides ikke tidligere har været offentliggjort.

Skellet i 1864, hvor bogen begynder, svarer som bekendt til et næsten samtidigt skel på billedteknikkens område: det er netop ved den tid,

fotografiet vinder indpas. I værkets første del findes ingen fotografier, der fremstiller samtidige situationer. Men allerede det første billede i denne bog er et fotografi af Sønderborg efter bombardementet i 1864, og det er den slags situationsbilleder, der præger bogen, selv om der også er medtaget en del litografier og træsnit m.v.

Gennem teksterne, navnlig de, der handler om den nationalpolitiske udvikling, får man ikke blot oplysning om selve billederne, men også nogle af de lange linjer i tidsrummet, herunder de skiftende holdninger og indbyrdes stridigheder. Det forsøges i virkeligheden – her som til dels i de andre bind – at give en udførlig og så vidt muligt sammenhængende skildring af den historiske udvikling. Der ligger omfattende og grundig viden bag disse tekster, og man får besked om alle de væsentlige sider af Sønderjyllands historie i dette tidsrum, ind imellem krydret med livfulde småtræk og citater.

Undertiden er forsøget på at presse mest mulig oplysning om almene forhold ind i teksten nok gået for vidt, som når der s. 42 findes en sammentrængt oversigt over en stor del af det preussiske forvaltningsapparat. Derved løsrives også tekstens forbindelse med billedet, som i dette tilfælde kunne behøve lidt nærmere forklaring.

Noget af den gives dog i billedfortegnelsen bag i bogen. – I de to andre bind var denne fortegnelse ordnet efter hjemsteder, hvad der gjorde det noget omstændeligt at finde frem til det enkelte billede. I anmeldelsen af bindet Nordslesvig 1920–70 (Sdj. Årb. 1970 s. 224 f.) blev der anket herover, og det er åbenbart taget til følge, så listen i dette bind fremtræder ordnet efter billedernes rækkefølge.

Til gengæld er tekstforfatteren faldet for fristelsen til at sætte supplerende oplysninger om billederne sammesteds, ofte ret vigtige ting, og så er spørgsmålet, om læseren altid finder frem til dem dér. I billedfortegnelsen findes f.eks. oplysning om, hvem der ses på gruppebillederne, og selv om man bliver klar over, at man skal søge dér, ville det unægtelig være lettere at have dem direkte ved billedet. Mere uheldigt virker det, at sammenhængen mellem tekst og billede s. 170–71 i hvert fald kun kan forstås, hvis man slår efter i fortegnelsen bagi. Billedet af de sønderjyske piger s. 47 er tillige brugt på bogens omslag. Men hvem disse piger egentlig er og hele forhistorien må slås efter i samme fortegnelse. At også oplysningerne om ødelæggelsen af monumenterne på Dybbøl og Knivsbjerg sættes bagi, er for så vidt mere forståeligt, som dette intet direkte har med tidsrummet 1864–1920 at gøre. Men selv her havde det vel været naturligt at sætte oplysningerne ved billederne. Ellers kunne nogle måske få mistanke om, at de skulle skjules lidt, hvad der givet ikke har været meningen.

Der vil altid ved den slags bøger være ting, som man kunne ønske at føje til.

Når hensigten er at udnytte billeder til illustration af den nationale udvikling, ville det være nærliggende at stille nogle af de typiske tyske bygninger over for tilsvarende danske. Preussiske bygninger er jo det mest iøjnefaldende levn fra fremmedherredømmets tid og noget, der ofte forundrer besøgende nordfra. Det ovennævnte billede s. 43 kunne være brugt i denne sammenhæng, og desuden kunne et billede af en af de karakteristiske tyske landbrugsbygninger være taget med. Derved kunne man samtidig have illustreret den tyske bosættelse på landet som led i den jordkamp, der var en vigtig side af den nationale strid, men som her kun omtales mere i forbigående (s. 158).

Det er imidlertid let nok at kræve mere. Bogen har jo en ramme, der ikke må sprænges. Så bør man i hvert fald til gengæld pege på ting, der i stedet kunne udelades. Det kan også nok gøres. Når talen er om bygninger, kan det siges at være lidt fjernt fra Sønderjylland at bruge slottet Nikolsburg i Mähren som illustration til paragraf 5, og om det er nødvendigt med to billeder med hver sin tekst for at give indtryk af dilettskuespil i Nordlesvig kan også diskuteres.

Men det er småting, afhængige af et subjektivt skøn. Tilbage står, hvad der må være det væsentlige: at der er skabt en smuk og indholdsrig bog om en væsentlig periode af Sønderjyllands historie. Som de andre bind af serien skulle den gerne blive en folkebog, og man må håbe, at sidste bind i serien bliver af samme høje standard.

Leif Ingvorsen

Bognyt

Hans-Joachim Toll: Akademische Gerichtsbarkeit und akademische Freiheit.

Die sog. »Demagogenverfolgung« an der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel nach den Karlsbader Beschlüssen von 1819. Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, Band 73, 1979. 242 s., ill.

Enhedsstats- og frihedstanker greb efterhånden de tyske studenter efter det tyske riges sammenbrud 1806. Den såkaldte Burschenschaftsbevægelse på universiteterne, som kulminerede 1817, stod for den tids studenteroprør. Med de såkaldte Karlsbad-beslutninger fra 1819 skabte en fællestysk ministerkonference imidlertid grundlaget for 4 nye forbundslove, der skulle dæmpe det demokratiske røre, bl.a. ved indgreb mod universiteternes autonomi, studenternes politiseringen og pressen. Ved de efterfølgende såkaldte »demagogforfølgelser« iværksattes der repressalier af forskellig slags, der i høj grad ramte universiteterne. Tolls bog beskæftiger sig med, hvorledes forløbet blev på Kiels universitet. Hertugdømmet Holsten var med i det tyske forbund, men havde ikke være repræsenteret i Karlsbad. Egentlig var kongen forpligtet til at iværksætte forbundslovene i Holsten; men det skete ikke i fuld udstrækning, uden at forfatteren kan forklare hvorfor. Der blev heller ikke protesteret imod det. Alt i alt fulgtes en mildere kurs i Holsten end i andre tyske stater. Hverken universitetsledelsen eller den danske konge udfoldede større iver i disse sager, konkluderer forfatteren.

Bogen beskæftiger sig med Kiel universitets forfatning, udviklingen af Burschenschaftsbevægelsen i Kiel og ikke mindst forfølgelserne 1821–29, der bl.a. ramte de studenter, der mistænkes for deltagelse i hemmelige, demokratiske organisationer. Initiativet hertil udgik fra en central, fællestysk undersøgelseskommission i Mainz. Selv om bogen er ret snævert juridisk anlagt og meget refererende, kan den have en vis interesse som et bidrag til en skildring af tilstande på Kiels universitet i tiden før nationalitetskampen brød løs. Mærkelig malplaceret virker en bombastisk erklæring i bogens forord, hvor forfatteren erklærer, at det idag ofte er studenter, der »med åben vold og psykisk terror forsøger at tilintetgøre Forbundsrepublikken Tysklands frie, demokratiske grundordning og dermed denne retsstat.« Forhåbentlig er det ikke et vidnesbyrd om den aktuelle åndelige frihed på Kiels universitet, at en forfatter, der beskæftiger sig med oprørske studenter for mere end 150 år siden, føler sig foranlediget til at bekende politisk kulør og forfatningstroskab.

Dorrit Andersen

Begyndelsen. Situationer fra et århundrede. Af Filius.

Udgivet af S.I.D. Sønderborg afdeling. Sønderborg u. år [1979]. 22 s., ill.

Kun få nordslesvigske fagforeninger har markeret sig ved udsendelse af jubilæumsskrifter. Derfor griber man med en vis forventning dette lille skrift, der markerer 75-års jubilæet for Specialarbejderforbundets Sønderborgafdeling. Denne afdeling fører sine aner tilbage til én af byen tyske arbejdsmandsforeninger, nemlig Hafenarbejderverband, senere Transportarbejderverband, og jubilæumsskriftets forfatter, redaktør

Robert Huhle, er søn af en af medstifterne til denne forening. Nu er det selvfølgelig begrænset, hvad der kan stå på 22 sider, og desuden bliver jubilæumsskrifter ofte til under et stort tidspres; men alligevel må resultatet betegnes som en skuffelse. Skriftet er koncentreret om tiden frem til 1918; men skildringen er blevet en omend velskrevet så dog ret så tilfældig blanding af væsentligt og uvæsentligt, og de spredte forsøg på at opridse den almindelige baggrund for udviklingen af arbejderbevægelsen i Nord-slesvig er ganske utilstrækkelige og heller ikke uden fejl. Det kan undre, at forfatteren ikke har brugt den litteratur, der allerede findes om emnet. Det har også været et handicap for ham, at foreningens ældste forhandlingsprotokol først er blevet fundet efter fremkomsten af jubilæumsskriftet.

Robert Huhle er idag et af de få historisk arbejdende mennesker med rod i og interesse for den nordslesvigske arbejderbevægelse. Flere gange har han udgivet spændende, selvbiografiske ting. Forhåbentlig vil han få tid til at skrive en større selvbiografi, der utvivlsomt kan blive et væsentligt bidrag til den nordslesvigske arbejderbevægelses historie.

Dorrit Andersen

Aabenraa havns historie gennem 700 år.

Åbenrå u. år [1979]. 89 s., ill.

Denne nydelige og velillustrerede bog er udgivet af skibsmæglerfirmaet P.F. Cleemann, Åbenrå, i anledning af firmaets 100 års jubilæum den 1. oktober 1979. Forfatteren er F.H. Lassen, Åbenrå. Hovedvægten er lagt på de sidste 200 års historie, der i stort omfang skildres på grundlag af den foreliggende litteratur og andet trykt materiale. Det er en letlæst fremstilling, hvor der fortælles stort og småt fra havnens udvikling og begivenheder omkring den, bedst for tiden efter 1920. Perspektivet er for det meste meget snævert lokalt, så for den læser, der måtte være interesseret i de videre økonomiske og handelshistoriske sider af emnet, er der ikke så meget at hente.

Dorrit Andersen

Gerd Stolz: Geschichte der Polizei in Schleswig-Holstein.

Westholsteinische Verlagsanstalt Boyens & Co. Heide. Holsten 1978. 460 s., ill.

Den tyske historiker Gerd Stolz har i denne grundige og omfattende bog givet en gennemgående kritisk og nuanceret skildring af politiets udvikling i opgangstider så vel som i tider med dybt forfald som under Hitler-diktaturet.

Den giver et rimeligt indtryk af den interne udvikling i Sydslesvig og Holsten, også af den ømfindtlige periode 1933-45, ligeledes af de vanskelige genopbygningsår efter 1945. Af særlig interesse er dens oversigt over politiet under de svære sociale og økonomiske spændinger i Sydslesvig og længere sydpå sidst i tyverne, både med hensyn til byernes og landbefolkningens problemer. Gerd Stolz bringer adskillige eksempler fra denne krisetid, der er egnede til undervisningsbrug. Politihistorie bliver i denne fremstilling også til interessant socialhistorie.

Anders Ture Lindstrøm

Ole Harck: Jüdische Denkmäler in Schleswig-Holstein.

Udgivet af Landeskulturverband Schleswig-Holstein, 1980. 39 s., ill.

Ved den sidste folketælling, inden Adolf Hitler kom til magten, var der ca. 4800 indbyggere af jødisk tro i Sydslesvig og Holsten. Det var ikke mange jøder, men der var en ganske stærk antisemitisme. I dag er der kun ca. 250 jøder tilbage syd for grænsen, næsten ingen overlevende fra den traditionelle jødiske befolkning, der gik til eller undslap 1933–45. Der tales og skrives ugerne om, at det nazistiske forbryderregime i fulde omfang også omfattede det område, vi i dag kender som delstaten Slesvig-Holsten. Derfor er det prisværdigt, at dr. phil. Ole Harck fra Kiels Universitet i denne korte, velproducerede og vellustrerede publikation har givet en læseværdig skitse af jødernes historie i regionen frem til efterkrigstiden. Billedmaterialet illustrerer de fysiske rester af jødernes kulturelle indsats syd for grænsen, bl.a. præsenteres den bevaringsværdige synagogebygning i Rendsborg.

Anders Ture Lindstrøm

Lise Funder: Arkitekten Martin Nyrop.

Udgivet af Foreningen til gamle bygningers bevaring. København 1979. 102 s., ill.

Arkitekten Martin Nyrop var født 1849 og blev en af sin tids bedste danske arkitekter. Hans berømteste bygning er Københavns rådhus. Mindre kendt er det måske, at hans moder stammede fra Als – hun var en søster til Nic. Ahlmann – og at Nyrop i sin barndom modtog stærke nationale indtryk. I Lise Funders smukt illustrerede bog om Nyrop findes også et kapitel om hans arbejder i Sønderjylland, der udførtes efter århundredskiftet. Det første blev frimenighedskirken i Sundeved. Nyrop gjorde sit arbejde gratis; det skulle være en gave til sønderjyderne. Selv om byggeriet skulle være meget billigt, blev det af arkitektonisk kvalitet og præget af tidens danske bygningsideal. Nyrop ville også bestemme udsmykningerne, og hvilke gaver kirken tog imod, for »der må ikke komme spor af moderne tysk smag ind i kirken«. Nyrops anden sønderjyske opgave blev den danske forsamlingsbygning Sønderborghus, hvor han ligeledes arbejdede gratis. Denne opgave realiseredes virkningsfuldt ud fra den idé, at facaden skulle give indtryk af en svært tilgængelig borg (over for tyskerne), mens der i gården, hvor der skulle afholdes friluftsmøder, skulle råde en hyggelig og venlig stemning. Denne idé med facaden har dog nok på længere sigt ikke været god, og har sikkert ikke været noget, alle bygningens brugere har glædet sig over alene af den grund, at de ikke har kendt ideen bag den.

Dorrit Andersen

Inge Adriansen: Juleskikke på Als og Sundeved.

Udgivet af Alsingergildet ved Andreas Clausens Boghandel, Sønderborg, 1979. 108 s., ill.

Museumspædagog Inge Adriansen har i denne fremstilling anvendt stof indsamlet af Museet på Sønderborg Slot og Danske Folkemindesamling og et antal trykte beretninger. Julen følges fra de første forberedelser i oktober-november, over advent,

juleaften og juledag, mellemdagene, nytår og Helligtrekonger, til hvilke sidste der jo netop på Als har været og er bevaret særlige skikke. Halvdelen af den lille bog er forfatterens skildring, mens den anden halvdel udfyldes af ialt 8 beretninger, heraf 6 med stof fra Als, 2 fra Sundeved. Inge Adriansens skildring rummer nødvendigvis mange oplysninger, som er alment kendt fra den årlige julelitteratur, men overalt er der indføjet lokale iagttagelser. Beretningerne viser en udvikling fra o. 1848–o. 1930, og de udvalgte beretninger afdækker betydelige forskelle i holdningen til højtiden i Sundeved og på Als og inden for de forskellige sociale lag, men også en række gentagelser; børn og kagedejs indbyrdes forhold har været det samme uanset tid, kår og sted. Iøvrigt er det fælles mønster for vore hjemms omgang med højtiden vel i sig selv familiejulens vigtigste karaktertræk. Bogens litterære højdepunkt er den fynske soldat Rasmus Hansens skildring af julen i Tandslet 1848; hans konklusion: »alsingerne kendte kun julen fra madens side«. Præstedatteren Theodora Valentin fra Sønderborg ser lidt anderledes på det. Der er igen stor forskel på hendes og Johan Brags jul, oplevet i Havbogade. Bogen kræver næppe nogen anbefaling; det er anmelderen bekendt, at den allerede sidste jul var folkelæsning på Als og i Sundeved. Men det bør fremhæves, at den både er oplysende med mange eksakte iagttagelser og fornøjelig læsning med mange stænk af humor. Det er en smuk bog med et klart satsbillede. Et par grimme trykfejl bør fjernes før ny udgave. Tegneren Peter Nielsen har bidraget med nydelige vignetter.

Knud Fanø

Bent Søndergaard: Sprogligt deficit. Sprogpædagogiske betragtninger over den dansk-tyske bilingualisme.

Amtscentralen for Undervisningsmidler i Sønderjylland, Aabenraa 1980. 69 sider.

Interessen for tosprogethedsproblemer har været tiltagende i de senere år, for Danmarks vedkommende dels i forbindelse med den på mindretalsskolernes sprogundervisning beroende tosprogethed i den danske-tyske grænseregion og dels i forbindelse med gæstearbejdernes og deres børns sproginlæringsproblemer.

Den foreliggende afhandling af professor Bent Søndergaard drejer sig specielt om den ofte dokumenterede kendsgerning, at »et af de største linguistiske problemer i den dansk-tyske tosprogethed er et betragteligt ordforrådsdeficit«, og den munder ud i en række betragtninger over, hvad der sprogpædagogisk kan gøres for at formindske eller borteliminere de tosprogedes handicap hvad angår ordforråd.

Netop på ordforrådsområdet er det imidlertid ganske svært at nå til en »afbalanceret tosprogethed«. Men da målsætningen for mindretalsskolerne jo er at bibringe eleverne »en modersmålsnende beherskelse af både dansk og tysk«, bliver det en central opgave for sprogpædagogikken i disse skoler at reducere elevernes ordforråds-handicap mest muligt. Det påpeges, at der faktisk foreligger en række muligheder for at nærme sig dette mål.

Forud for udfoldelsen af disse mere praktisk orienterede betragtninger, som udgør undersøgelsens tyngdepunkt, indsættes emnet i en bredere forskningshistorisk sammenhæng, ligesom de foreliggende studier over grænseregionens tosprogethed – specielt dens indvirkning på ordforrådet hos skolebørn op til 16-årsalderen – resumeres og vurderes.

En mere kortfattet fremstilling af regionens tosprogethedsproblemer har Bent Søndergaard givet i bogen *Mødet mellem sprogene i det dansk-tyske grænseområde*, udgivet af Institut for Grænseregionsforskning i Aabenraa, 1979, s. 58-68.

Aage Jørgensen

Noter og nyt

Arkiver, samlinger og institutioner

Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele, 1979

Tidens barske klima og langvarig sygdom blandt personalet samt arkivar Jørgen Wittes indkaldelse som midlertidigt medlem af Folketinget har ikke kunnet undgå at sætte præg på landsarkivets aktiviteter. Lagte planer m.h.t. ordning og registrering har måttet ændres og udskydes på grund af uopsætteligt arbejde med læsesalsbetjeningen, ud- og indlånsekspeditionen samt hjemtagning af store afleveringer.

Selv om besøgstallet er gået tilbage fra 2745 i 1978 til 2451 i 1979 og der har været en tilsvarende tilbagegang fra 28.032 enheder til 21.200 i ekspeditionen til læsesalen, har det overordentligt store udlån til andre arkiver og biblioteker på ialt 2.008, hvoraf hovedparten er meget tidkrævende enkeltstykker eller læg, mere end udlignet den nævnte tilbagegang i læsesalsekspeditionen rent arbejdsmæssigt. Meget tidkrævende har også en del af de 105 udlån til administrationen været. De har ofte været forbundet med større eller mindre undersøgelser. Indlånet fra andre arkiver, der 1978 var 171 enheder, var 1979 dalet til 77 enheder.

På grund af det voksende arbejdspress på den formindskede personalestab har det været nødvendigt at føre en restriktiv politik over for forespørgsler fra private, hvilket har medført en nedgang i antallet af undersøgelser i forbindelse med skriftlige forespørgsler fra 267 i 1978 til 231 i 1979. Brevskrivere fra landsdelen og dens grænseområder henvises nu i almindelighed til selv at foretage ønskede undersøgelser på læsesalen.

Den fra et til 30 år forlængede frist for afleveringen af bipersonregistre begynder nu at gøre sig mærkbar med et vigende antal tilføjelser og rettelser. Fra 1978 til 1979 er der sket et fald fra 960 til 797 tilføjelser; måske har denne betydelige nedgang dog været ekstraordinær.

De overordentligt store afleveringer fra statslige og kommunale embeder, ialt ca. 430 løbende hyldemeter, har lagt stort beslag ikke blot på kustodes og betjents arbejdskraft ved anbringelsen af arkivalierne i magasinerne, men navnlig for præstearkivernes vedkommende har der også været anvendt megen tid til ordning og registrering. Endvidere har de betydelige afleveringer af privatarkiver, tilsammen 23,5 hyldemeter lagt beslag på megen arbejdskraft. Blandt de private afleveringer skal især nævnes større eller mindre dele af professor, dr. phil. Troels Finks, rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldts, stiftamtmand, dr. jur. Tyge Haarløvs, sognepræst, dr. theol. H. Hejselbjerg Paulsens og civilingeniør Th. Claudi Wesths privatarkiver. Men også mange værdifulde, mindre arkiver og manuskripter har man kunnet takke for.

Xerokopieringen af kirkebøger fortsættes, omend i et mere moderat tempo. Efterhånden er den på læsesalen afsatte plads til disse kopier ved at være fuldt optaget, og det må overvejes, hvorledes der kan skaffes plads til kopierne fremover.

Der er udsendt følgende dupliserede arkivfortegnelser: De ældre nordslesvigske Byarkiver, 252 sider, Landdagsmand Nis Nissen (d. 1960) og forældre, gårdejer Hans og Eline Nissen, 25 sider, samt Amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen (d. 1958), faderen, gårdejer Hinrich Thomsen (d. 1919) og forfædre, 22 sider.

Landsarkivet har lagt lokaler til, og dets personale, især arkivar Lars Henningsen

har medvirket ved kursus i slægtshistorisk arbejde. To hold studerende med historie som speciale fra henholdsvis Tønder Statsseminarium og Lærershøjskolens afdeling i Haderslev har fået vejledning i arkivbenyttelse og fået arkivet forevist. Sparekassen Sønderjylland har i samarbejde med sønderjyske fotografer i foredragssalen arrangeret en udstilling af fotografier af sønderjyske borgmestre og lokaliteter. Der har været afholdt to møder med Historisk Samfund for Sønderjyllands tillidsmænd og repræsentanter for de lokalhistoriske samlinger angående oprettelse af en amts-sammenslutning under Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver. I forbindelse med disse møder var der foredrag og instruktion ved direktørerne Poul Andersen og H.P. Jensen samt landsarkivar Peter Kr. Iversen. Endvidere har Åbenrå amtskreds under Historisk Samfund for Sønderjylland holdt møde med museumsinspektør Dragsbo som taler.

Kustode H. Autzen Jørgensens død har for landsarkivet betydet et stort tab af erfaring og viden, især m.h.t. ekspeditionen i de »vanskelige« arkiver. Cand. mag. Vibeke Harsberg har vikarieret under arkivar Jørgen Wittes fravær, og de to historiestuderende Henning Kragh og C. Sandholm har været midlertidigt beskæftiget i sommerferien.

Peter Kr. Iversen

Historiske Samlinger for Sønderjylland 1979

Den utvivlsomt for tiden vigtigste opgave er at få arbejdet med den sønderjyske lokalbibliografi påbegyndt. Det bibliografiske udvalg bestående af professor, dr. phil. Troels Fink, overbibliotekarerne Jørgen Hamre, Flensborg, Ib Madsen, Åbenrå og N. Kragh Nielsen, Rødding samt landsarkivar Peter Kr. Iversen har sammen med cand. phil. Elna Jensen som lønnet medarbejder og vicebibliotekar Karen Skipper Jensen, Åbenrå, udarbejdet en plan for bibliografien, som ved årets udgang var klar til aflevering til amtsrådet. Ifølge denne plan skal bibliografien omfatte såvel Nord- som Sydslesvig; dens omfang er skønnet at blive ca. 8.000 sider, og de samlede omkostninger er anslået til 2,5 millioner kr. fordelt over en periode på 6 år. Man håber, at amtskommunen på trods af de trange økonomiske tider vil finde udveje for at betale halvdelen af dette beløb, mens resten må søges hos stat og fonds. Det vil være af overordentlig stor betydning ikke blot for hjemstavnsforskere og lærere i folkeskole og højere skoler, men også for administrationens personale i stat og kommuner, om denne store opgave kunne finde sin løsning.

Afleveringerne til billedsamlingen er fortsat i voksende omfang. Der regnes med, at der 1979 er modtaget omkring 15.000 stk. fotografier og negativer, heraf dog mange dubletter og en del ikke-identificerbare, som kan kasseres. Blandt de største afleveringer kan nævnes en gave på ca. 3.000 gamle kirkebilleder fra Nationalmuseet og flere store kasser billeder fra drogist og fotohandler Ludwig von Münchow. Endvidere er der modtaget store, værdifulde gaver fra fru Thoma Jacobsens arvinger og fra fru Hejselbjerg Paulsen. I samarbejde med de lokalhistoriske arkiver i Nordborg og Tinglev har Historiske Samlinger modtaget knap 300 kopier efter fotografiske plader, som har tilhørt fotograf Schützack i Tinglev og vedrører gårde og huse på Nordals. Et samarbejde om at få kopieret en meget stor samling topografiske glasplader, der stammer fra fotograf Charles Sundbølls atelier i Hoptrup, er under forberedelse med Haderslev Museum. Desuden er der modtaget en stor samling

negativer fra pressefotograf Erik Smedegaard, Åbenrå. Det bliver nok en lidt vanskelig opgave at få disse negativer identificeret, men da de tre damer, der ordner og registrerer billederne, fru Vibeke Gribsvad, fru Birthe Wiwe og frk. Karen Michelsen, efterhånden har udviklet et enestående person- og lokalkendskab, lykkes det nok også for dem at få de nødder knækket. Billedsamlingen udnyttes i stigende grad til illustrering af bøger og tidsskrifter, ligesom TV flere gange har kunnet vise billeder fra samlingen.

M.h.t. udnyttelsen af lektor Karl Clausens båndsamling er der indledt et samarbejde med Sanghistorisk Institut ved Århus Universitet. Det har vist sig, at en del af Karl Clausens optagelser opbevares ved instituttet, hvis skaber han var, medens hovedparten i sin tid af Danmarks Radio med strenge klausuler m.h.t. copyright-bestemmelserne blev afleveret til Historiske Samlinger. Takket være tilskud fra Dansk Kultursamfund og Laurids og Augusta Dahls Mindelegat registreres og overspilles båndene nu på det sanghistoriske institut under tilsyn af universitetslektor Kirsten Sass Bak. Den fremtidige bearbejdelse og videnskabelige udnyttelse af det store materiale var ikke afklaret ved årsskiftet.

Historiske Samlinger har endvidere et ganske betydeligt antal trykte og utrykte sang- og visehæfter. Denne samling vokser jævnt, men er endnu ikke ordnet og registreret. Det samme gælder en ret omfattende samling af såvel tyske som danske skolebøger.

Der har i årets løb været afholdt nogle møder inden for det lokalbibliografiske udvalg og et enkelt bestyrelsesmøde. Bestyrelsen bestod af professor, dr. phil. Troels Fink, amtsrådsmedlem, fru Helga Hørlück, rigsarkivar, dr. phil. Vagn Dybdahl, overbibliotekarerne Jørgen Hamre og Ib Madsen, viceskoleinspektør Chr. Stenz, direktør H.P. Jensen og landsarkivar Peter Kr. Iversen. Sidstnævnte er formand og midlertidig leder, medens Troels Fink er næstformand.

Peter Kr. Iversen

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 1979

1979 har været et roligt arbejdsår. Cand. phil. Bjørn Rosengreen vil ca. 1. juli 1980 være færdig med det første udkast til sin fremstilling af den politiske udvikling i provinsen Slesvig-Holsten 1924-34. Og dr. Johann Runge vil på samme tidspunkt være i færd med at afslutte sit manuskript til Chr. Paulsen-bogen. Pastor Paul Tappe har arbejdet med Kær herred i billeder og tekst.

I maj 1980 kunne manuskriptet til en bog – eller bogen – om Egernførde afleveres til trykning, og bogen er nu så langt fremme, at det med sikkerhed kan siges, at den bliver Studieafdelingens første udgivelse i 1980. Både Bjørn Rosengreen og dr. Runge har anmeldt bøger i tidsskrifter og aviser, og ved oktobermødet i Historisk Samfund for Sønderjylland, sydslesvigsk afdeling, holdt dr. Runge et foredrag om Chr. Paulsen.

Indsamlingen af manuskripter til »Barn og ung i Sydslesvig« (arbejdstitel) er endnu ikke afsluttet.

Johann Rurget

Institut for grænseregionsforskning

Den 1. september 1979 trak professor Troels Fink sig tilbage fra posten som direktør ved Institut for grænseregionsforskning. Ingen har betydet mere for instituttets start i 1976 og senere udvikling end Troels Fink. Det store trebindsværk: »Da Sønderjylland blev delt 1918–20«, vidner da også om Troels Finks imponerende videnskabelige indsats i instituttets første leveår, en opbygningsfase, der også stillede andre store krav. Efterfølger i embedet blev cand. polit. Nils Groes.

Institut for grænseregionsforskning er en selvejende institution, der har til huse på Folkehjem i Aabenraa. Ifølge vedtægterne er det instituttets formål at drive videnskabelig forskning og formidle informationer om alle sider af den problematik, der naturligt findes i grænseområder. Begrebet grænseregion skal opfattes i vid forstand, og emnerne vil kunne dække både den samfundsmæssige og den humanistiske videnskabs områder.

Instituttet skal specielt beskæftige sig med de dansk-tyske grænseregioner og løbende indsamle og videregive informationer om de politiske, økonomiske og sociale forhold i disse områder.

Instituttet har indtil udgangen af 1979 udgivet ialt 15 publikationer om forskellige emner vedrørende de dansk-tyske grænseregioner samt europæiske (herunder nordiske) forhold. I 1979 udkom tredje bind af Troels Finks værk »Da Sønderjylland blev delt 1918–20«. Samtidig blev bind I og II genoptrykt, så alle tre bind i dag kan leveres samlet. Der udkom også to andre bøger i 1979. Henrik Becker-Christensen har skrevet om Europarådets initiativer over for grænseregionerne og deres rolle i debatten om europæisk integration. Andreas P. Cornett har behandlet »De dansk-tyske grænseregioner i EF-sammenhæng« i en analyse af grænseregionsproblematikken set fra EF, Tyskland og Danmark. Også de lokale politikeres synspunkter om samarbejdet over grænsen er taget op. I december 1979 udsendte instituttet endvidere sit første arbejdspapir forfattet af Nils Groes. Det opsummerede nogle fakta om grænsehandelen, et emne der også vil blive grundigt undersøgt i 1980.

Instituttet har i det forløbne år fortsat en række projekter, som i hel eller delvis form forventes publiceret i løbet af 1980. Det drejer sig om følgende emner: Grænsehandel over den dansk-tyske landegrænse, egnsudvikling i det dansk-tyske grænseområde, sammenligning af det kommunale selvstyre i Danmark og i landet Slesvig-Holsten, pendling over den dansk-tyske grænse, Hærvejen i Sønderjylland og erhvervsudviklingen i grænseregionen under den økonomiske lavkonjunktur. I sammenhæng hermed er der sat en undersøgelse igang af uddannelsesmuligheder og -problemer i Syd- og Sønderjylland. Midt på året 1980 vil et projekt blive påbegyndt om mødet mellem sprogene i den dansk-tyske grænseregion, med særlig vægt på børn og unges sprogproblemer i uddannelsen.

Instituttets medarbejdere har i årets løb vejledt mange studerende. Det gælder licentiatstuderende og studenter ved universiteter og andre højere læreanstalter, som har arbejdet på specialer o.l. med tilknytning til regionen eller emner, som instituttet har naturlige forudsætninger for at gå ind i.

Udover formaliseret vejledning ved sådanne større opgaver har instituttet hjulpet studerende fra seminarier, handelsskoler og gymnasier med større og mindre opgaver. Dette arbejde prioriteres højt, og vi ser det som et godt tegn, at instituttet får steds flere henvendelser fra studerende.

Instituttet modtager mange henvendelser om information og bistand fra både

institutioner og enkeltpersoner nord og syd for grænsen. Erhvervsorganisationer, fagforeninger og virksomheder har f.eks. søgt oplysninger om pendlere og deres rettigheder, om grænsehandel og uddannelsesmuligheder. Landbrugsorganisationer har vist interesse for både økonomiske og kulturelle problemer i regionen. Både danske og tyske offentlige institutioner har haft brug for viden om forhold på den anden side af grænsen. Og endelig har allehånde undervisningsinstitutioner kontakttet instituttet, både studerende og lærere.

Instituttets medarbejdere har holdt foredrag i institutioner, foreninger og oplysningsforbund og deltaget i møder, symposier og konferencer i og uden for grænseregionen. Specielt skal nævnes de dansk-tyske dage i Aabenraa, hvor tre af instituttets medarbejdere deltog i paneldiskussioner.

Henrik Becker-Christensen

Museer

Haderslev Museum

Atter i år kan Haderslev Museum berette om en betydelig stigning i antallet af arkæologiske undersøgelser. Ialt har der været foretaget 19 udgravninger spændende fra ældste stenalder til renaissance. Ikke mindre end 17 af disse undersøgelser er såkaldte nødudgravninger. Kun for to's vedkommende er der tale om selvvalgte opgaver. De mange nødudgravninger skyldes hovedsagelig to ting: et fortsat højt aktivitetsniveau indenfor bygge- og anlægsområdet samt et tættere samarbejde med de planlæggende myndigheder. Sidstnævnte består dels i gode kontakter til flere kommuners tekniske forvaltninger, dels i et mere formaliseret samarbejde med Amtskommunens fredningsafdeling. Således vil alle væsentlige arealanvendelsesplaner i hele Sønderjyllands amt fremover blive sammenholdt med museets arkæologiske fundkort. Det resulterer naturligvis i en forøgelse af museets administrative arbejde, hvortil kommer en stigning i antallet af besigtigelser. Til gengæld skulle det så kunne undgås, at kendte fortidsminder bliver destrueret uden forudgående undersøgelse. Hermed er et stort skridt taget til en bedre sikring af det tilbageværende arkæologiske kildemateriale, hvilket må være én af museets fornemste opgaver som amtets arkæologiske museum. Samtidig skulle det mindske risikoen betydeligt for, at udgravninger kommer i vejen for igangværende bygge- og anlægsarbejder, hvad der aldrig er spændende – hverken for byherren eller for museet. Man kan dog komme et godt stykke videre i disse bestræbelser, hvis museet inddrages i planlægningen på et endnu tidligere tidspunkt, og hvis gennemgangen af fundkortene suppleres med markrekognosceringer.

De mange udgravninger har som vanligt givet en stor mængde oldsager – noget ethvert museum må hilse velkommen. Men mens udgifterne til selve udgravningerne betales af udefra kommende midler, er konservering og registrering af de mange fund opgaver, som bliver ladet tilbage til museets faste stab. Det giver desværre et stigende efterslæb på disse områder, og med en fortsat vækst i antallet af »nødudgravninger« vil dette problem ikke blive mindre med årene.

I årets løb er museet desuden blevet betænkt med et stort antal gaver. Blandt de mange ting kan fremhæves: en samling ældre radioapparatur, ride- og vogneffekter,

Sølvtekande udført af Wolfgang Petersen, sølvmed i Haderslev 1825–51. Erhvervet ved køb 1979. Foto: H.H. Rathje.

tekstiler samt legetøj. Endv. er ved køb erhvervet en sølvtekande udført af Wolfgang Petersen, sølvmed i Haderslev 1825–51, samt to 1700-tals sølvspiseskeer.

I det forløbne år er der påbegyndt en gennemgang af museets arkæologisk-topografiske arkiv med henblik på at få indpasset andre museers oplysninger om fund og mindesmærker fra Sønderjyllands amt. Når dette omfattende arbejde er tilendebragt, vil arkivets brugsværdi være øget væsentligt. Af større registreringsarbejder kan iøvrigt nævnes, at der er påbegyndt en gennemgang og omordning af museets store samling af fotografiske glasplader.

Udbygningen af museets konserveringsafdeling er fortsat i 1979 bl.a. med installering af trykluft og opstilling af et såkaldt »air-abrasive« anlæg i forbindelse hermed. Sidstnævnte, der er anskaffet med støtte fra Statens Museumsnævn, bruges til afrensning af forskellige typer oldsager. Det har muliggjort en forøgelse i antallet af behandlede genstande samtidig med, at resultatet bliver bedre.

I 1979 blev der på museet afholdt 8 særudstillinger, dels arrangeret af museet selv, dels i samarbejde med Haderslev Kunstforening, Sønderjyllands Kunstmuseum o.a. Størst publikumsbevågenhed havde udstillingen »Fortid og fritid«, der fortalte om, hvordan man i spejderbevægelsen og i andet ungdomsarbejde henter inspiration i arkæologi og historie. En anden berettiget succes var udstillingen »Det handler om mennesker«, hvor væveren Annie Hedvard præsenterede nogle af sine meget engagerende billedtæpper. Ved siden af udstillingerne har der desuden i årets løb

været afholdt en række andre arrangementer: åbent hus i vognsamlingen i Christiansdal, efterårsarrangement for børn, julestue m.v. Opbygningen af den permanente udstilling er fortsat i 1979. Arbejdet har især været koncentreret om stenalderafdelingen, hvor man nu kan begynde at danne sig et indtryk af de »panoramaer«, som gerne skulle være med til at gøre den nye udstilling attraktiv og levende.

Museets faste personale fik pr. 1/8 1979 en tiltrængt forøgelse ved ansættelsen af udgravningsassistent Jørgen Holm, der kommer fra en lignende stilling ved Svendborg Museum. Desuden har museet i årets løb ekstraordinært haft ialt 8 ansatte som følge af de beskæftigelsesfremmende foranstaltninger. Ved disse medarbejders hjælp er det lykkedes at klare en række arbejdsopgaver – især af konserveringsmæssig art – som ellers ville være blevet udskudt på ubestemt tid. Hertil kommer et varierende antal løst ansatte medarbejdere, som overvejende har været beskæftiget ved de mange udgravninger.

Steen Wulff Andersen

Aabenraa Museum

Nyheder i museets drift

Ved oprettelsen af en fuldtidsstilling for en fagligt uddannet leder har Aabenraa Museum taget det første store skridt på vej mod en udbygning. Den 15. februar 1979 tiltrådte Birgitte Kragh Rasmussen, mag. art. i europæisk etnologi, stillingen som museumsinspektør. Udbygningen skal dels sikre, at museets fine samlinger om by og søfart kan blive ført videre på baggrund af mere systematisk undersøgelse, registrering og anden dokumentation. Dels udfylder den et væsentligt hul i den fagmæssige specialisering mellem museerne, som Sønderjyllands amt har været det første til at danne. Herudover er der taget hul på andre personalemæssige forbedringer. Først og fremmest ved at museets meget dygtige og ihærdige kustode Margrethe Callesen har fået en heldagsstilling. Også bygningerne er forbedrede, dels ved en gennemgribende isolering, samt fornyelse af varmeanlæg, dels ved at der er opsat en kontorvogn med plads til den nye museumsinspektør og til et kontorregistreringsrum.

Udstillinger og anden formidling

Den store og meget alsidige særudstillingsvirksomhed er blevet ført videre – også trods det, at hovedbygningen måtte lukke ca. 2 mdr. Af vigtigere kunstudstillinger kan nævnes Käthe Kollwitz grafik, en udstilling af fire yngre kunsthåndværkere fra Århusegnet, nemlig de to keramikere Clara Andersen og Kirsten Sloth og billedværnerne Bente Astrup Moe og Marianne Lundgren.

Kort før Åge Nissens pludselige dødsfald nåede museet at vise et udsnit af hans akvareller fra Egersund. Det skete i anledning af de danske-tyske dage, hvor Hans Busch Alsen repræsenterede mindretallet syd for grænsen. Endelig havde Birthe Falkenberg ligesom for et par år siden, igen stor succes med sine billedtæpper. Modtagelsen af både hende og de fire unge kunsthåndværkere viser hvor stor interesse, der er for virkeligt godt arbejde i denne kunstart.

Af kulturhistoriske særudstillinger har museet vist to vandredstillinger, der begge blev suppleret med lokalt stof. Det var dels udstillingen »Paa Rejse«, hvor rejsen med forskellige mål og midler blev illustreret. Dels den udstilling af ældre postkort som

Jacob Clausen har lavet i samarbejde med Haderslev Museum. Endelig vil vi gerne fremhæve, at fru Callesens arbejde for børnene i år gav det største besøgstal nogensinde til oldemors juletræ i dec. måned. I december måned var besøgstallet 4053; samlede antal museumsgæster i 1979 15766 – bemærk dog at museets faste udstilling var lukket i to efterårsmåneder p.g.a. ombygningen.

Undersøgelser - indsamling

Museet er nu i gang med at opbygge en egentlig undersøgelsesvirksomhed, og udstyr til bl.a. fotografering og båndoptagelser er anskaffet. På baggrund af de eksisterende samlinger om by og søfart, endvidere ud fra, dels det, som museets brugere og gavegivere tilkendegiver er væsentligt, og det, som man fra en kulturhistorisk-etnologisk betragtning opfatter som særligt karakteristisk, og endelig museets placering i den amtslige specialiseringsordning, er der valgt et overordnet emne.

Det er tanken, at bykultur og dens baggrund i de gamle familier i perioden omkring 1880-1970 skal være det som virksomheden skal samles om i de nærmeste 10 år. Af de mindre og mere spredte emner, der allerede er taget op til nærmere etnologisk undersøgelse kan nævnes: begravelseskikke som udtryk for det lokale samfunds sociale struktur og ændringer heri, Åbenrå rådhus' bygningshistorie 1830-1980, især ud fra dets rolle i en lille købstad, tørvegravning og husmand- og landarbejderforhold, madopskrifter, indsamling og selvforsyning i en småborgerlig familie i bygdelsen af 1900-årene.

Erhvervelser og gaver

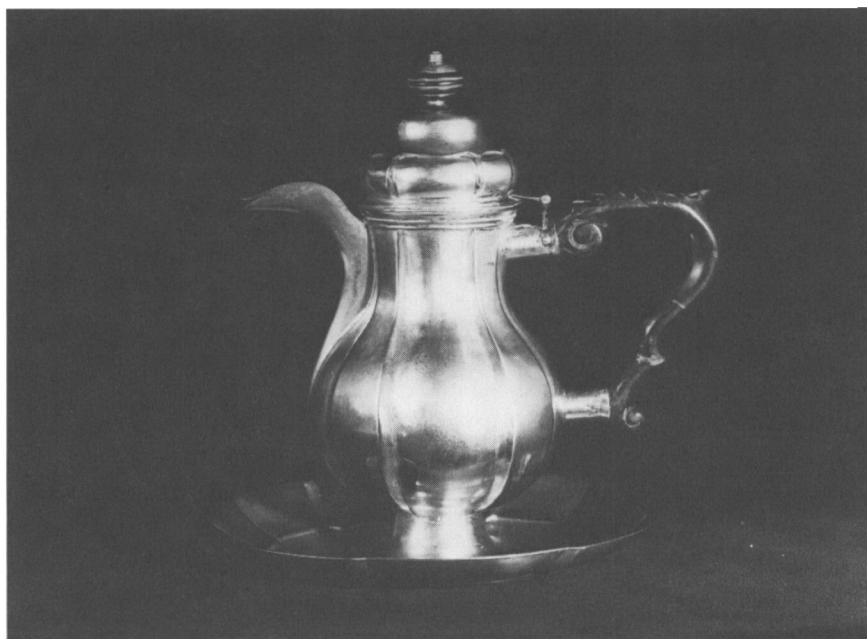
Af hensyn til opbygningen af en håndbogsamling og til anskaffelse af undersøgelsesudstyr er der købt mere beskedent ind. Af kunst kan nævnes grafik af Vera Myhre, René Fievé, Søren Hjorth Nielsen og Bent Karl Jacobsen, og olieblade, bl.a. et selvportræt af Niels Prip Hansen, og et billede af Ole Bjørn Petersen. Endvidere et billedtæppe, Islandsk jord af Bente Astrup Moe.

Som tidligere er museet blevet betænkt med mange gode gaver, bl.a. en større arv af genstande fra maskinist C.R. Tøgesens hjem i Åbenrå – her imellem kinesisk porcelæn og møbler fra forældrenes hjem, bødkermester Tøgesen. Endvidere et næsten komplet tørvegravningsudstyr med træskostøvler. Til søfartssamlingen hører nærmest de to meget velbevarede kjoler fra 1880erne, som er blevet båret af kaptajn C.C. Fischers unge kone. Ifølge familietraditionen har den ene endda været med i et forlis under en tyfon.

Birgitte Kragh Rasmussen

Museet på Sønderborg Slot

Nyindretningen af Museet på Sønderborg Slot, som påbegyndtes, efter at slottets restaurering var endelig afsluttet i 1973, nåede i 1979 så vidt, at der kunne afholdes en samlet indvielsesfest. Forud var gået åbningen af den bygningshistoriske udstilling i 1975, af hele den historiske afdeling på 1. sal i 1976 og af mønt- og medallesamlingen i oktober 1978. Nu kom så, efter færdiggørelsen af udstillingerne på 2. sal, den samlede indvielse den 21. juni 1979. Hele opstillingen er udformet af professor, arkitekt m.a.a. Jørgen Bo, hvorved der er sikret et ensartet præg af meget høj kvalitet overalt i museet.

To sølvkaffekander med tilhørende sættebakker, udført ca. 1750 af Sønderborg-guldsmeden Hans Bruun. Gave fra Fabrikant Mads Clausens fond.

Indvielsen den 21. juni fandt sted i overværelse af Hendes Majestæt Dronning Ingrid, der også havde deltaget i åbningen af de historiske samlinger i 1976. Ved en højtidelighed i riddersalen, hvor godt 100 indbudte gæster var samlede, indledtes med velkomst af museets formand, amtsrådsmedlem fru Ruth Nielsen. Der holdtes korte taler af formanden for museumsrådet for Sønderjyllands amt, amtsborgmester Erik Jessen, af Sønderborgs borgmester Harry Christensen, af formanden for Historisk Samfund for Als og Sundeved, læge H. Roesdahl og af museumsinspektør J. Slettebo. Den meget levende og inspirerende hovedtale holdtes af formanden for Statens Museumsnævn, museumsinspektør Else Marie Boyhus. Imellem talerne musicerede Det sønderjyske barokensemble. Museet fik af borgmester Harry Christensen overrakt Johannes Carstensens maleri »Blomstrende træ« som gave fra byen, og læge H. Roesdahl overrakte fra Historisk Samfund for Als og Sundeved en sjælden og meget smuk sølvthedåse fra ca. 1700, udført af Sønderborg-mesteren Jürgen Matzen.

Udover de to nævnte gaver modtog museet en række gaver ved eller umiddelbart efter indvielsen. Senere på året modtog museet en særlig fornem gave, nemlig to sølvkaffekander med tilhørende sættebakker. De er udført ca. 1750 af Sønderborg-guldsmeden Hans Bruun og har været i samme slægts eje på Als siden da. Det enestående, meget smukke sæt skænkedes museet af fabrikant Mads Clausens fond, der dermed sikrede, at dette sjældne Sønderborg-sølvtøj kunne blive på hjemegnen.

Til den historiske afdeling har museet bl.a. modtaget to sjældne tørklæder fra Treårskrigen. Det ene er et vævet rødt-hvidt tørklæde, udført af væveren Chr. Lassen i Vemmingbund, det andet et trykt tørklæde med et midtbillede af landsoldaten, omgivet af nationale symboler. Til den kulturhistoriske samling er skænket en del bødker-redskaber og andre håndværksgenstande og adskillige tekstiler, bl.a. dragter, dragtdele og væveprøver, nogle hele dyner og puder samt nogle smukke duge. Til mønt- og medaillesamling er gjort en række værdifulde nyerhvervelser, især af historiske medailler.

Endelig er kunstsamlingen blevet forøget ved indkøb af et maleri af O. Prip Hansen, en tegning af P.S. Krøyer forestillende blomstermaleren O.D. Ottesen, der var født i Broager, en tegning af Leif Kath, nogle grafiske blade af Nicolai Wehding og stik af J.F. Clemens efter C.A. Lorentzen. Desuden har maleren Sønderburg skænket museet et farvelitografi og to sort-hvide litografier, og hele museets Sønderburg-samling er derpå nyophængt på en enkelt stor vægflade.

Museets besøgstal i 1979 blev på godt 85.000. Det var en beskedent nedgang på knap 1000 i forhold til 1978 og en smule højere end i 1977. I det hele taget synes besøgstallet, der under slottets restaurering var dalet til omkring 50.000 og som i nogle år derefter svingede mellem 65.000 og 75.000, nu at have stabiliseret sig omkring de 85.000.

Museet har haft en række særudstillinger. Mest omfattende var nok en udstilling om norske landskaber, der arrangeredes som et led i Sønderborg kommunes nordiske dage i efteråret 1979. Den omfattede dels en afdeling med moderne norske landskabsmalere, dels en afdeling »Danske malere ser på Norge« med hovedvægten lagt på malerne Erik Pauelsen og C.A. Lorentzen, der begge lavede serier med norske motiver omkring 1790.

En anden stor og usædvanlig smuk udstilling var placeret i riddersalen, hvor 21 danske vævere viste danske ægte tæpper. De fornemme tæpper var lagt ud på lave podier i salen og de to forgemakker og hele udstillingen gav et smukt udtryk for en høj kunstnerisk og teknisk kvalitet. Begge disse udstillinger gennemførtes i sam-

arbejde med Sønderjyllands Kunstmuseum. Til de mindre udstillinger hørte en fotostat-udstilling med motiver fra Sønderborg og omegn og i december-januar en legetøjsudstilling, hvortil museet modtog flere meget fine gaver.

Formidlingsafdelingen har udarbejdet en revideret udgave af »Ting og tilbud«, der sendtes til alle amtets skoler. En række opgavesæt er genoptrykte og i december udsendtes det årlige »Julebrev«.

I årets løb har museets personale udgivet en række artikler og deltaget i forskelligt redaktionsarbejde. Museumsrådgiver Inge Adriansen har skrevet bogen »Juleskikke på Als og Sundeved«, der udkom som nr. 9 i Alsingergildets skriftserie. I »Nordslesvigske Museer«, bd. 6, har hun bidraget med artiklen »Teures Land, du Doppeleiche«, i »Folk og Kultur« 1979 med »Kaffebordet – sønderjydernes 3. sakramente« og i Den gamle Bys årbog med »Havbogade i Sønderborg«. Vagtmester P.R. Madsen har skrevet nogle militærhistoriske artikler. J. Slettebo har i »Nordslesvigske Museer«, bind 6, der udsendtes som festskrift til museumsinspektør Hans Neumann, skrevet artiklen »Nationalmuseet og Sønderjylland før Genforeningen 1920« og i årbogen »Adel og Hertuger på Als og Sundeved« i serien »Fra Als og Sundeved«, hefte 57, skrevet »Hertugdømmet Slesvig-Holsten-Sønderborg«. Han har redigeret årbogen »Fra Als og Sundeved« og deltaget i redaktionsmøder i »Fortid og Nutid«. Som sædvanlig har endelig både I. Adriansen, P.R. Madsen og J. Slettebo holdt foredrag også udenfor museet.

Jørgen Slettebo

Tønder Museum

Omfattende vedligeholdelsesarbejder på såvel Tønder Museums som kunstmuseets bygninger er gennemført i 1979 og 1980. Vigtigt har det ydermere været at museet omsider selv kunne overtage den ene af de to beboelsesejendomme, vi erhvervede sammen med hele slotsbanken i 1975. Museets vagtmester er flyttet ind her i oktober 1979, og museet er nu under direkte opsyn døgnet rundt, hvad nok kan være nødvendigt i denne tid. Den anden halvdel af huset anvendes som magasin, og et gæsterum for studerende er etableret. Istandsættelse af det museet tilhørende markmandshus i Misthusum er planlagt for 1980 og 1981.

Derimod ligger den af fortidsmindeforvaltningen foranstaltede markering af slottets grundrids stadig – på femte år – hen, ligesom kommunens ekspropriering af arealet op langs den fredede porthusbygning og et påbegyndt rådhusbyggeri på fredet fortidsmindegrund får katastrofale følger for hele museumsmilieuet og umuliggør, at fredningsloven vil kunne overholdes i den øvrige del af riget.

Museets årspublikation – TØNDER SLOT – belyser slottets og slotsbankens historie med en første samlet præsentation af slotsgengivelser, opmålinger og kort fra renæssanceslottets opførelse under Frederik I, Christian III og hertug Hans den Ældre til slottets nedbrydning o. 1750 og de kommunale hærværk fra 1860 til 1980.

Traditionen tro er særlig museets sølvsamling udbygget i løbet af perioden. Den kan betegnes som den største lokalhistoriske samling i landet. Vi nærmer os de 1000 stemplede arbejder fra Tønder-området. Af nyerhvervelser kan fremhæves en tedåse af A.C. Boetewadt fra 1783 og en granatformet kanelbøsse af Paul Hansen fra 1805, hovedvandsæg af Nicolay Hansen, Niels Thyssen Mikkelsen, Ballum, P.G.S. Hiller, Løgumkloster og J.C. Horn, Højer, spiseskeer af P.J. Maler fra Arnum, Paul Hansen

*Tedåse af Andr. Chr.
Boetewadt, Tønder, 1783.*

og Petersen fra Tønder, samt flødeskeer af A.J. Maler fra Skærbæk og Hiller fra Løgumkloster. – En ny montre er indsat i sølvkammeret.

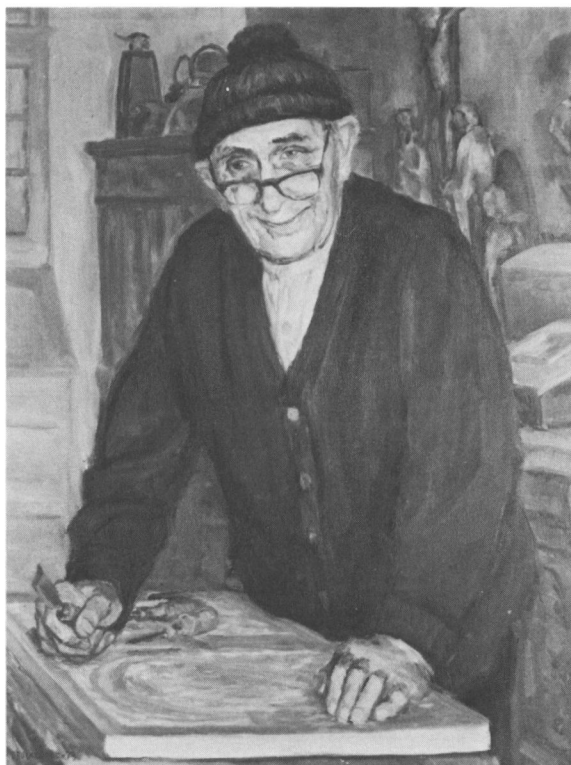
Af øvrige anskaffelser kan fremhæves en sjælden skættefod fra 1780erne, angivelig fra Ballum, en type, museet ikke havde. Yderligere købtes i meget dyre domme 1. udgaven af Brorsons Troens rare Klenodie fra 1739, ligesom det lykkedes at erhverve Illustreret Tidende fra årene 1859/64 og 1866/68 med det sjældne bind fra krigsåret. – Også samlingen af kniplinger og tilbehør er udvidet betragteligt.

I lighed med foregående år er af museets konservator foretaget en række konserverings- og restaureringsarbejder på museets møbler. Det er glædeligt at kunne fastslå, at bevaringstilstanden af museets genstande fra sagkyndig side er betegnet som særdeles god. Forfaldet er ellers et af vore museers alvorligste problemer.

Tønder Museum, der så venligt i pressen er karakteriseret som et af landets allersmukkeste og bedst ordnede museer, er – efterhånden som forfaldet i byen i mærkbar grad tiltager – blevet dens betydeligste turistfaktor, og besøgstallet nåede i 1979 op på 36.325.

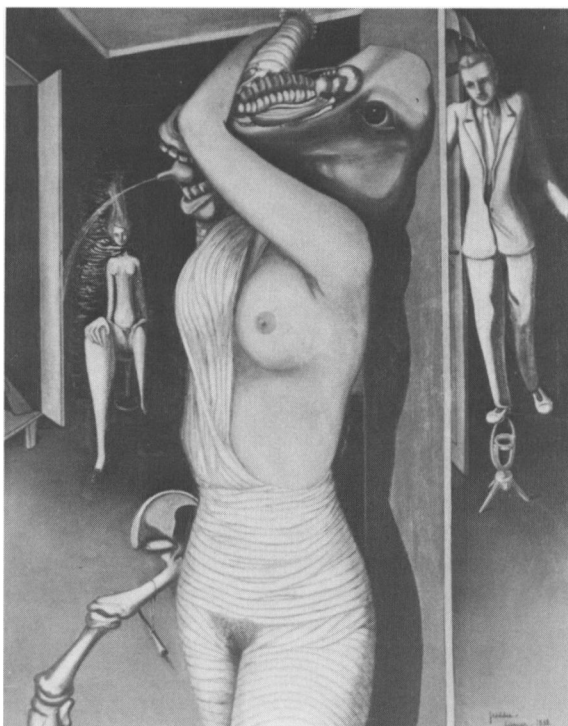
Sigurd Schoubye

Victor Brockdorffs maleri af bager og billedskærer Carl Brodersen, Hjerpsted, 1979, har fundet sin plads i kunstmuseet. Det kunne have hængt på Tønder Museum som tak til kenderen og samleren for god hjælp fra museets start til idag.

Sønderjyllands Kunstmuseum

Perioden siden sidste beretning i Sønderjyske Årbøger er først og fremmest bemærkelsesværdig ved den meget betydelige tilvækst af kunst, som afgørende har afrundet museets faste samling og udfyldt generende lakuner. Det har fra museets start været en vision at have surrealismen godt repræsenteret, og det er omsider lykkedes ved erhvervelsen af ikke mindre end seks af Freddie's tidlige arbejder, hvorefter vi uden hjælp udefra har kunnet placere os som det førende danske museum på dette område. Det drejer sig om følgende arbejder: »Kongernes Konge« (1934), »To unge mennesker« (1935), »Zola og Jeanne Rozerot« (1938), »Bøn« (1940), »Antropomorfisk marine« (1943) og »Sado-Masochistisk interiør« (u.d.). Vores Bjerke-Petersen-samling er forøget med yderligere et arbejde: »Palet« (1944). Bemærkelsesværdig er to større bestillingsarbejder af CORNER-malerne Victor Brockdorff og Viggo Kragh-Hansen, henholdsvis et portræt af den navnkundige bager og billedskærer Carl Brodersen i Hjerpsted og et »portræt« af Tønder, den gamle vandmølle fra 1598 og kirken fra 1592, set fra Vidåen. Det er påtænkt at stille dette billede til rådighed for turistforeningen som basis for Tønder-plakaten. – Madsen-Ohlsen-samlingen er forøget med det stemningsfulde »Gammel lade ved Lyng strand«.

Wilhelm Freddie: Zola og Jeanne Rozerot (1938).

Foruden to større arbejder af Olivia Holm Møller og Hans Voigt Steffensens »Slovakisk dans« (1977) er købt Niels Helledies særprægede relief »Kristus og de tolv« fra 1978, og med et betydeligt tilskud fra Statens Museumsnævn kunne erhverves Arne Haugen Sørensens smukke (og første) glasmosaik »Vilde dyr i andalusisk landskab« (1979), som har fået en skøn placering i galleriet over museets hovedindgang. Sluttelig skal nævnes, at museet til markering af den kunsthåndværk-linje, man gerne vil ind på, har erhvervet et mindre udvalg af nordisk glaskunst.

Udstillingsvirksomheden har været meget intens, ikke mindst ved virksomhed i de øvrige sønderjyske byer. I Gram har været vist »Vesttysk kunst i dag«, arrangeret i samarbejde med Det tyske Kulturinstitut – og et udvalg af museets portrætter, i Haderslev en Anni Hedvard-udstilling og »Naivt maleri fra Tyskland« (også i samarbejde med kulturinstituttet) og i Sønderborg en CORNER-udstilling. – I Tønder har været afholdt tre kunsthåndværkudstillinger, Dansk sølvkorpus, Aktuelt norsk kunsthåndværk (i samarbejde med galleri F 15 i Moss) og museets hidtil største arrangement, verdensudstillingen omkring værkstedsarbejderne fra BAUHAUS, hvor også museets største publikation forelå, den første danske om dette tema.

Vi har haft to norske udstillinger, en med malerier (Hafsten-samlingen) og en med billedhuggerkunst og grafik (begge i samarbejde med F 15). Efterårsudstillingen foranstaltedes pr. tradition med højskolen i Løgumkloster, som havde valgt de tre norrøjske kunstnere Niels Helledie, Erik Færgemann og Albert Bertelsen, og via

Altona museum gennemførtes den epokegørende præsentation af kunstnerne fra Egersund-kolonien med et af museets fornemste kataloger. Med en betydelig separatudstilling af Paul Janus Ipsen (i samarbejde med galleri TORSO) indledtes sommersæsonen 1980.

Det må med beklagelse fastslås, at udstillingsarrangementer er blevet en meget bekostelig sag, men glædeligt er det, at kunstmuseet, som til en vis grad har levet i skyggen af det kulturhistoriske museum i Tønder, ved sine afvekslende udstillinger i stigende grad påkalder sig vore besøgendes opmærksomhed.

Med megen dygtighed har civilværnepligtig Ove Mogensen fungeret som museums-assistent og -pædagog, ligesom mag. art. Lise Funder har ydet værdifuld konsulent-støtte. Fru Edith Gruveman, Åbenrå, har af helbredsmæssige årsager måttet træde ud af kunstmuseets indkøbs- og udstillingsudvalg.

Sigurd Schoubye

Midtsønderjyllands Museum

1979 blev året, hvor restaureringen af Gram Slots vestfløj, hvori Midtsønderjyllands Museum har til huse, blev tilendebragt.

Vi, der arbejder i denne over 200 år gamle bygning, er yderst tilfredse med resultatet, og vi vil gerne takke amtet for den økonomiske basis for restaureringen, samt arkitekten og håndværkerne for et meget dygtigt og veludført arbejde.

Ved årets udgang var de ydre rammer for museet således til stede, og i løbet af 1980

Museets nyrestaurerede lofisløkke. (foto: Gabelgaard, Gram).

To af museets medarbejdere under præparationsarbejdet på hvalen, der blev fundet i Gram Teglværksgrav i 1979. På billedet ses ligeledes slangerne til det effektive udsugningsanlæg, der findes i det trange lokale. (foto: Gabelgaard, Gram).

vil opbygningen af de permanente udstillinger foregå. Disse vil i første omgang beskæftige sig med Sønderjyllands geologiske forhold, men senere vil også andre naturhistoriske emner blive taget op. En mindre lokalhistorisk afdeling for de tre midtlandskommuner vil ligeledes være at finde i bygningen.

Museets 1979-sæson strakte sig fra medio april til ultimo oktober. I denne periode blev der afholdt 6 større og mindre særudstillingsarrangementer, hvoraf to kunst-udstillinger, arrangeret af Sønderjyllands Kunstmuseum, og en salgsudstilling af eleverbejder fra Århus Kunstakademi i Foreningen »Nordens« regi.

De øvrige udstillinger beskæftigede sig med naturhistoriske fagområder. Én fortalte i plancher, billeder og tekst om de nulevende hvalers biologi, om rovdriften på disse havets kæmper, og om risikoen for udryddelse af denne dyreart, og én fulgte emnet op ved at pege på de menneskeskabte farer, der truer marsvinet, den eneste hval, der vanligt findes i de danske farvande.

Den sidste udstilling, der blev afholdt i efterårsferien, blev kaldt: Natur naturlig-vis; naturhistorie fra før verden gik af lave. Denne udstilling var opbygget med forbillede i de upædagogiske (?) raritetskabinetter. Den samlede et stort antal besøgende!

Museet har i årets løb modtaget flere gaver fra midtlandets beboere. Særligt bør fremhæves et meget smukt urmagerværksted og et snedkerværksted omfattende mange gamle profilhøvl. Begge værksteder stammer fra Rødding.

Museet har desuden erhvervet en del nyere naturhistorisk faglitteratur samt købt ca. 200 bøger og tidsskrifter fra afdøde statsgeolog Alfred Andersens bogsamling.

Udgravnings- og undersøgelsesaktiviteten har i 1979 været begrænset til det Øvre Miocæne Gram ler i Gram Teglværksgrav. Her udgravedes i løbet af sommeren det til dato mest komplette skelet af en bardehval. Specielt interessant er det, at kraniet af denne hval er næsten komplet bevaret, hvilket gør fundet til et af de bedste i Europa.

Det efterfølgende og meget vanskelige præparationsarbejde af hvalskeletet er allerede i fuld gang på museet. De enkelte knogler er meget itubrudte og skrøbelige og må derfor behandles med stor forsigtighed under optagelsen, afrensningen og den efterfølgende konservering. Dette arbejde vil, på trods af at flere mennesker dagligt er beskæftiget med det, sandsynligvis strække sig over en periode på mere end to år.

Flemming Roth

Kunstmuseet Holmen

For første gang i flere år kan Olivia Holm-Møller udstillingen i 1980 vise arbejder, der ikke tidligere har været at se i Holmen. Sønderjyllands Kunstmuseum i Tønder har i den forløbne vinter købt to billeder af Olivia Holm-Møller og venligst udlånt dem til Holmen. Billederne forestiller »Vandingsplads ved Fez« og »2 spanske dansere«, begge malet ca. 1950. Desuden har Museet i Holmen fået foræret et større billede »Teater«, malet 1929. Giveren er Bent Brock, Rødovre, der erhvervede det ved en auktion kort efter Olivia Holm-Møllers død, men på grund af billedets dimension er det for dominerende i et privat hjem i det lange løb.

Siden sidste årsberetning blev skrevet er det igen bekræftet, at Olivia Holm-Møllers kunst, malerier, grafik og broncearbejder fremhæves ved og fremhæver andre kunstgrene. Første gang sås det ved Hanne Vedel og Inge Tofts udstilling af Messehagler i 1975, men denne udstilling, der var meget smuk, var desværre kun åben i 14 dage. I sommeren 1979 blev eksperimentet med samspillet af to kunstneres

arbejder gjort endnu en gang, idet keramikeren Marianne Permin, Løjtved, udstillede keramik og billedbatik i næsten to måneder samtidig med og i samme rum som Olivia Holm-Møllers udstilling. Eksperimentet var så vellykket og til så megen glæde for de besøgende, at man i sommeren 80 vil udvide særudstillingen og invitere både en væverse og en keramikker til at vise deres kunst sammen med Olivia Holm-Møller.

I efteråret 1979 kunne Holmen byde på endnu en særudstilling, idet Sønderjyllands Kunstmuseum udlånte en del af Halvdan Hafstens samling – otte norske maleres arbejder – hvoraf størsteparten samtidigt blev vist i Tønder og Sønderborg.

I den erfaringsmæssigt meget dårligt besøgte tid fra november til maj, har den nyoprettede Kirkemusikskole benyttet Holmens lokaler til undervisningsbrug, men skolen har fra den kommende sæsons begyndelse fået andre lokaler til en udvidet undervisning.

Ester Kappelgaard

Lokalhistoriske foreninger, samlinger og arkiver

Samlingen af arbejdsredskaber og bondemøbler på Jacob Michelsens gård i Kolstrup

I september holdtes den årlige udstilling med temaet »Børnetøj fra oldemors tid«. Udstillingen var besøgt af 300, og i det hele taget har der været godt besøg i åbningstiderne året igennem.

Samlingen af arbejdsredskaber: Rummelpotaktivitet ved juletid.

Sønderjyllands amt har bevilget 2000 kr. til fortsat tekstilregistrering. Inden for året blev den første af de reproducerede kjoler taget i brug af folkesangeren Kirsten Søndergaard.

I årets løb er modtaget gaver af følgende: Fru Inger Andresen: 4 dåbskjoler og børnetøj; fru Didde Petersen: 1 hovedtøj fra Tombøl; fru A.M. Thiedemann: 1 broderet kaffedug; fru Didde Jepsen: 1 pigefrakkeslag.

Til bestyrelsen er nyvalgt landsretssagfører L. Tofft, Aabenraa til afløsning for fru Ellen Christensen.

N.C. Michelsen

Historisk forening for Vis herred. Bov Museum

Den 5. maj 1979 blev Bov Museum indviet. Det blev en meget festlig dag med mange gæster fra nær og fjern. Museet råder over den østlige halvdel af hovedbygningen af den gamle herredsfogedgård Oldemorstoft, som Bov kommune overtog for en del år siden. Efter en meget grundig og nænsom istandsættelse benyttedes den til kulturforvaltningen. I staldbygningerne har museet rådighed over alle lokalerne.

I hovedbygningens fem stuer er et rum indrettet som mindestue for hjemstavnsdigeren Karsten Thomsen fra Frøslev kro, et rum omhandler gårdens historie, et tredje billedsamlinger af bygninger fra før i tiden, et rum med hærvejen, oldtiden og træårskrigen og endeligt et rum med gendarmeri, politi, toldvæsen og andre uniformerede korps. I udbygningerne er en stor samling landbrugsredskaber og gamle brandsprøjter. Museet er åbent i sommerhalvåret hver onsdag og lørdag 14-16.

Den 26. maj var museet rammen om et stort folkedanserstævne. Sommeren igennem var der besøg af mange foreninger og private, og museet modtog mange gaver til dets samlinger. Museet havde arrangeret gættekonkurrencer om gamle ting og tegnekonkurrence for børn. I sidste halvdel af april 1980 har man haft en særudstilling om 9. april 1940.

Den 16. juni 1979 havde foreningen en udflugt til Slesvig, hvor man blev vist rundt i Holmen, og senere hørte man på »Slesvighus« om det gamle fiskerlag på Holmen. Der var ca. 100 deltagere.

Den 7. febr. 1980 var der foredragsaften i Holbøl, hvor Ib Andersen, Varnæs, fortalte om Holbøl sogn i gamle dage ud fra kirkebogsoptegnelser. Foreningens årsskrift i 1979 omhandlede især Frøslev og var redigeret af politiassistent Knud Jensen. I 1980 vil 3. årsskrift omhandle Bov. Ved generalforsamlingen den 24. april fortalte to deltagere i kampene den 9. april om deres oplevelser. Foreningen har nu 230 medlemmer.

H.H. Bang

Historisk forening for Gråsten by og egn

Foreningens sommermøde formede sig som en udflugt til Augustenborg. Hertugslægtens tilknytning til Gråsten gjorde det naturligt at besøge familiens hovedsæde. Trods øsende regnvejr var omkring 50 af foreningens medlemmer med på turen.

Vi begyndte med et besøg i slotskirken, der blev forevist af pastor Hintze. Fra kirken gik vi til slottets havesal, hvor Hans Lind, Augustenborg, fortalte om slottets historie. Der blev også lejlighed til at se hertugens arbejdsværelse. Såvel havesal som arbejdsværelset, der normalt ikke er tilgængelige, står endnu som i hertugens tid.

En planlagt aftentur i slotsparken måtte på grund af den silende regn aflyses. Ved aftenkaffen på hotellet fortalte Hans Lind om de forskellige hertuger, der gennem 300 år havde sat deres præg på Als og Sundeved. Til efterårsmødet havde foreningen som foredragsholder fhv. landsarkivar Harald Jørgensen, der levende og fængslende fortalte om sin farfar, Gråstens berømte bysbarn, rigsarkivar A.D. Jørgensen.

På denne aften forelå foreningens årsskrift for 1979, i hvilket der er en artikel om en forpagterfamilie på herregården, Fiskebæk. En anden artikel fortæller om skolemestre og degne i Kværs gennem 300 år. Og endelig er der en artikel om Gråsten bibliotek, som kan spores tilbage til en lille bogsamling hos degnen i Adsbøl.

Foreningen stod som medarrangør af en meget vellykket afstemningsfest i Rinkenæshus d. 10.2.1980, og dette møde samlede ca. 140 deltagere.

Den 17.4.1980 afholdt foreningen sin årlige generalforsamling, hvor formanden i sin beretning kunne oplyse, at medlemstallet nu havde passeret 200. Formanden omtalte også det lokalhistoriske arkiv, der er et »barn« af foreningen, og fortalte, at arkivet glædeligvis stadig modtog billeder og arkivalier i stigende omfang.

Efter kaffebordet var der fremvisning af film og farvedias, som arkivet har modtaget som gaver. Endvidere blev ved hjælp af et episkop forevist en del arkivalier spændende over ca. 200 år, der var med til at belyse arkivets samlinger. Til den vellykkede aften var der mødt omkring 70 af foreningens medlemmer.

Poul Andersen

Oversigt over nogle årsskrifter

udgivet af lokalhistoriske foreninger og arkiver i Sønderjylland.

Bov

Historisk forening for Vishered/Bov museum.

Har udgivet årsskrift 1978 og 1979. Disse to sælges så længe oplag haves for 10,- kr pr. stk. Årgang 1980 er under forberedelse. Denne udgivelse vil koste 20,- kr.

Skrifterne fås ved henvendelse til foreningens kasserer: Thorvald Larsen. Østerløkke 13. 6330 Padborg. Telf. 67 19 14.

Gråsten

Historisk forening for Gråsten by og egn udgiver hvert år i december et årsskrift på ca. 60 sider. Af årgangene 1975-76-77-78-79 sælges restoplaget for 15 kr. pr. stk. + forsendelse.

Desuden har foreningen udgivet et fotooptryk af A.D. Jørgensen: Gråstens ældre historie. Afhandlingen fremkom i 1889 i Sønderjyske Årbøger. Denne bog sælges for 20 kr. pr. stk. + forsendelse.

De nævnte publikationer fås ved henvendelse til: Poul Andersen, Munkemølle, 6300 Gråsten. Telf. 65 82 44.

Løjt

Lokalhistorisk forening for Løjt.

Foreningen har udgivet: Det gamle Løjt. 1 (1978) og Det gamle Løjt 2 (1979) Disse bøger koster henholdsvis 40 og 45 kr. I 1980 kommer Det gamle Løjt 3.

Bøgerne fås ved henvendelse til: lærer E. Bundgaard. Nørrevang 26. Løjt Kirkeby. 6200 Åbenrå. Telf. 66 72 16.

Ullerup

I Ullerup sogn er der igennem 10 år udsendt et årsskrift, Munin. Alt det fremkomne er udsolgt. Prisen på Munin 1980 kan ikke opgives i øjeblikket.

Bogen kan fås ved henvendelse til: N.P. Thuesen. Kalvetoft 25. Ullerup. 6400 Sønderborg. Telf. 46 13 46.

Varnæs

Varnæs Birk Borgerforening udgiver hvert år et skrift, Varnæs Birk, på ca. 70 sider. Restoplæg af årgang 1979 (nr. 4) sælges for 35 kr. Årgang 1980 (nr. 5) sælges for 40 kr. ved henvendelse til lærer Ib Andersen, Lindealle 7, Varnæs. 6200 Åbenrå eller gdr. Svend Agertoft, Nørskovvej 5. Varnæs. 6200 Åbenrå.

Historisk Samfund vil i årbogen meget gerne give spalteplads for oplysninger om, hvilke andre udgivelser der findes. Dermed kan disse skrifter, der har mere end snæver lokal interesse, blive udbredt.

Poul Andersen

Olav Christensen 70 år

Landsarkivar Peter Kr. Iversen har i anledning af 70årsdagen skrevet følgende hilsen til fhv. socialinspektør Olav Christensen, Haderslev.

Den fremragende lokalhistoriker, socialinspektør Olav Christensen, fyldte 70 år den 2. februar i år.

Han er født i Haderslev 1910 og efter en fin realeksamen 1927 som klassens duks fra Haderslev Katedralskole fik han sin uddannelse som kontormand ved Haderslev kommune, hvor han i hurtigt tempo steg gennem graderne for at ende som socialinspektør, hvilken stilling han 1976 måtte lade sig førtidspensionere fra på grund af sygdom. Mange Haderslev-borgere, som uforskyldt blev udsat for modgang, lærte Olav Christensen, der selv er rundet af små kår, at kende som en forstående, humant tænkende embedsmand, som gerne ville give en nødstedt medborger en hjælpende hånd.

Det daglige arbejde på rådhuset kunne dog aldrig opfylde Olav Christensens virketrang. Fra sin ungdom var han stærkt engageret i det nationale arbejde. Han blev formand for Det unge Grænseværns Haderslev afdeling 1937 og var fra 1940 medlem af organisationens landsråd. I årene 1940-46 var han endvidere formand for Dansk Ungdomssamvirke i Haderslev og 1946-54 for Haderslev Ungdomsråd. Iøvrigt vil det føre alt for vidt her at nævne alle de lokale foreninger og organisationer, hvis bestyrelse han har siddet i eller sidder i; måske ville det være lettere at nævne dem, han ikke har været med i.

Her er det imidlertid hans indsats inden for det historiske arbejde, som er anledningen til, at der ganske vist lidt post festum skal bringes ham en hilsen i Sønderjyske Årbøger. Hans interesse for hjemstavns og slægtens historie var meget tidligt vakt, og hans første besøg på landsarkivet d. 22. august 1939 blev indledningen til en lang række senere besøg. Olav Christensen var i sammenligning med så mange andre lokalhistorikere en privilegeret mand, idet han som kommunal embedsmand havde adgang til det på Haderslev rådhus opbevarede byarkiv, som han efterhånden fik ansvaret for, og som han i sjælden grad har forstået at udnytte. Hans første trykte arbejde, der er noteret i Dansk historisk Bibliografi, er en oversigt over Haderslev Katedralskoles gamle legater, som han 1941 offentliggjorde i Haderslev Samfundets flotte årsskrift. Dette var han fra 1941 til 1979, altså i næsten 40 år, medredaktør af, og foruden en række gode artikler leverede han efterhånden den væsentlige part af de biografiske oplysninger om skolens gamle elever, som findes i hvert hæfte. Næppe nogen anden skole har i deres elevforenings årsskrifter så detaljerede og gode oplysninger om tidligere elever, som Haderslev Katedralskole har det. Det var derfor naturligt også ham, der sammen med en af skolens lærere, dr. Favrholdt, udgav de meget omhyggeligt udarbejdede biografier af 3649 elever og 75 lærere, som enten var dimmitteret eller havde virket ved katedralskolen 1920-70.

Efter at han 1946 havde været drivende kraft ved oprettelsen af Haderslev byhistoriske arkiv, hvis formand han har været siden da, kom han snart med i det lokalhistoriske organisationsarbejde på landsplan. Han er medstifter af Sammenlutningen af lokalhistoriske Arkiver og var fra 1949 foreningens første kasserer. Da han 1976 trak sig tilbage fra dette tillidshverv, udnævntes han til sammenslutningens æresmedlem.

I en årrække fra 1955-68 var han endvidere kasserer i Historisk Samfund for Sønderjylland - i en tid, hvor foreningen til at begynde med ikke selv havde kontor og fast medarbejderstab. Dette medførte under foreningens vækst, at hele den Christensen'ske familie til tider måtte medinddrages i at holde styr på medlemskartoteket og hjælpe med ved ekspeditionen af Sønderjyske Årbøger og den voksende bog-

produktion. I disse år voksede foreningens regnskabsbalance fra 31.000 kr. i 1956 til 246.000 kr. i 1968. Et enkelt år, 1965, nåede regnskabsbalancen op på 455.000 kr. Det var et ganske betydeligt ansvar, der var lagt på hans skuldre.

Her i Sønderjylland vil vi uanset hans store fortjenester inden for det organisatoriske arbejde nok være tilbøjelige til mere at hylde Olav Christensen som historisk forfatter. Utallige manuskripter har gennem årene forladt hans skrivebord. Alene i Sønderjysk Månedsskrift har han hidtil bidraget med knap 50 artikler, og han er også en flittig medarbejder ved Sønderjyske Årbøger, især som anmelder. Hans personalhistoriske interesse har manifesteret sig i en anetavle for hans to sønner Henrik og Gunnar Fangel og ved bidrag til Personalhistorisk Tidsskrift. Af størst værdi på det personal-historiske område er dog hans Bibliografi over sønderjysk Slægtstavelitteratur, hvoraf 1. udgave udsendtes af Historisk Samfund 1949 og 2. udgave 1959.

På en måde er alle disse mange bidrag dog småtterier i sammenligning med hans meget omfattende bogproduktion om Haderslev by og dens borgere. Der er vel næppe nogen forening eller institution i Haderslev, som han ikke har skrevet jubilæumsskrift til. Derved er han blevet den største bidragyder til belysning af vigtige sider af byens udvikling gennem de sidste 100 år. Han har i 1952 og 1955 i anledning af henholdsvis A. Hundevadts 50-års og Reklametrykkeriet-Haderslevs 25 års jubilæum leveret rids af Haderslevs historie, to små bøger, der begge udmærker sig ved gode illustrationer. Han har skrevet festskrift til Haderslev Håndværkerforening i anledning af foreningens 100-årsdag 1957, og samme år udsendtes yderligere et 100-års festskrift, nemlig om Haderslev Skydeselskab; 1969 fulgte yderligere to skrifter, det ene en bog om Haderslev Handelsstandsforening i anledning af 125 året for oprettelsen, det andet på næsten 200 sider i anledning af Haderslev Bys Spare- og Lånekasses 150 års jubilæum med et stort udvalg af fotografier fra Haderslev byhistoriske Arkiv. Olav Christensen er fremtrædende frimurer, og derfor har han ikke blot skrevet om den haderslevske frimurerloge, 1957, men han er også forfatter til et festskrift om den åbenråske loge, 1974. For Haderslev amtsråd forfattede han 1960 jubilæumsskriftet for Gram Sygehus, hvori han særlig lagde vægt på skildringen af udviklingen i tiden før 1920. Haderslev amt udgav 1958 sammen med Haderslev købstad hjemstavnsbogen *Fra Gelsbro til Lillebælt*, og her var Olav Christensen både medredaktør og forfatter af flere kapitler.

Vigtigst inden for hans produktion må dog hans bibliografiske arbejder siges at være. Den sønderjyske personalhistoriske bibliografi er allerede nævnt, men helt enestående er hans i 1956 udsendte Haderslev bibliografi, hvor han på 166 sider anfører mere end 3000 titler på litteratur om Haderslev. Lærerne i Haderslev kan herefter ikke med rette klage over, at der ikke er åbnet dem mulighed for at finde frem til lokallitteratur. Af en lidt anden genre er hans bog om Hinrich Luckander, Haderslevs første bogtrykker, en bog, der er et af de vigtigste – om ikke det vigtigste – bidrag til bogtrykningens historie i Sønderjylland.

Der er vel næppe nogen anden sønderjysk amatørhistoriker – i ordets bedste forstand –, der favner så vidt som Olav Christensen, og som ved siden af en ansvarsfuld embedsgerning har formået at publicere så meget. Det er en præstation langt ud over det sædvanlige, det er vidnesbyrd om en flid, der næsten grænser til det uanstændige. Og kan hans fremstilling nu og da måske være præget af embedsmandens lidt overdrevne, men forståelige, hang til en vis omstændelighed, som han selv og andre måske vil kalde nøjagtighed i enkeltheder, så mindes vi gennem et

mangeårigt samarbejde og venskab de mange gode stunder, hvor han i et muntert lag virtuost har dyrket anekdotens vanskelige kunst.

Det er naturligt at stoppe op ved en 70-årsdag og kaste et blik tilbage. Olav Christensen kan selv gøre det i forvisningen om veludført gerning, hvilket også er markeret officielt ved udnævnelsen til ridder af Dannebrog i 1974; vi andre gør det i taknemmelighed over hans store og på visse områder banebrydende indsats inden for det lokalhistoriske arbejde – og med ønsket om, at han trods alvorlig sygdom, fremdeles kan dyrke sine kære studier.

Peter Kr. Iversen

Historisk Samfund for Sønderjylland

Amtskredsens arbejde

Haderslev amtskreds

Søndag den 12. aug. 1979 holdt amtskredsen sin sædvanlige egnsvandring. Mødestedet var hjulgraven ved Hjordkær, hvor fhv. museumsinspektør Hans Neumann, Haderslev, orienterede om udgravningen og overtog ledelsen af turen videre frem.

Vi kørte over Toldsted til Urnehoved, hvor vi gennem Neumanns gennemgang af mindestenene fik historien genopfrisket. Videre gik turen gennem terrænet, hvor Olgersdiget har stået.

Ved kaffebordet i Klipleve kro holdt Neumann foredrag og viste lysbilleder fra udgravningerne ved Olgersdiget, særligt imponerende var det at se resterne af de mange egestolper, der har været brugt til palisader; man mener, der er brugt 90.000 egetræer til dette forsvarsværk.

I Klipleve kirke var det gårdejer Jørgen Hansen, Lykpold, der viste rundt og fortalte om kirken som valfartskirke, om Ahlefeldterne på Søgaard og meget mere. Sluttelig blev vi inviteret ind for at se den store smukke præstegårdshave. Der var god tilslutning til turen, der var begunstiget af en af sommerens få varme dage.

Den 25. april holdt amtskredsen generalforsamling på hotel Vojens. Formanden aflagde beretning om, hvad der var sket lokalt, og hvad der var at berette fra Historisk Samfund for Sønderjylland, kassereren redegjorde for regnskabet. Begge beretninger blev efter en kort drøftelse godkendt. På valg var Helge Jakobsen og Søren Rasmussen, der begge blev genvalgt. Efter generalforsamlingen holdt museumsinspektør Steen Andersen et lysbilledforedrag over emnet Motorvej – Gasledning og Arkæologi.

S.R.

Åbenrå amtskreds

Amtskredsen har i det forløbne år ikke afholdt noget sommerarrangement. I vintersæsonen har man økonomisk og ved aktiv deltagelse støttet møder i forskellige sogne, bl.a. Hovslund, Varnæs og Rinkenæs. Ved disse møder er Historisk Samfund for Sønderjylland blevet omtalt, og der har fundet salg sted af bøger udgivet af Historisk Samfund. Møderne har været i nøje samarbejde med lokale foreninger. I Rinkenæs formede mødet sig som en afstemningsfest i anledning af 60-året for afstemningen d. 10.2.1920, og her var ca. 140 deltagere.

Dette samarbejde med foreningerne ude i sognene er det hensigten, at amtskredsen vil udvide.

Den 30. april afholdtes den årlige generalforsamling. 42 medlemmer var mødt op. Der var genvalg af Poul Andersen og Urban Schrøder, og nyvalgt blev Knud E. Jensen, Padborg.

Efter generalforsamlingen holdt arkivar, cand. mag. Lars N. Henningsen et spændende foredrag om »Hungersnød og energikrise i det gamle Åbenrå«. De gode gamle dage var ikke så gode, i al fald ikke for de svagest stillede i samfundet. Fra omkring 1600 til ca. 1840 belyste taleren, hvorledes dårligt høstvejr, en streng vinter totalt kunne ændre levevilkårene for størsteparten af landets indbyggere, og hvorledes samvittighedsløse købmænd ofte udnyttede situationen til egen fordel. Foredraget påhørtes med stor interesse, og Lars Henningsen måtte besvare mange spørgsmål i tilknytning til foredraget.

P.A.

Sønderborg amtskreds

Den 25. april 1979 afholdtes et møde i Tandslet forsamlingshus, hvor arkivar Lars Henningsen talte om levevilkårene for småkårsfolk i Sønderjylland indtil 1864. Efter kaffebordet fortalte viceskoleinspektør Åge Rasmussen, Broager, om fattigvæsenet efter 1864. De to foredragsholdere supplerede hinanden godt, og tilhørerne fik et godt indblik i den tids forsorgsarbejde.

Lørdag den 19. maj 1979 afholdtes generalforsamling på Nørherredhus i Nordborg. Fhv. gdr. Chr. Speggers, Miang blev genvalgt. Efter generalforsamlingen var der byvandring i Nordborg under ledelse af fhv. overlærer J. Christiansen, Nordborg, der på en levende måde fortalte om de gamle bygninger i byen og desuden gav mange beretninger om de mennesker, der havde boet der.

Den 21. nov. 1979 havde vi møde i Brunsnæs Færgegård på Broagerland. Salen var stuvende fyldt, og de mange tilhørere lyttede med stor interesse til museumsinspektør J. Slettebo, Sønderborg, der fortalte om de lyksborgske hertuger.

Udover de nævnte arrangementer har der været tre styrelsesmøder.

J.D.

Tønder amtskreds

Som nyt medlem til bestyrelsen er valgt Søren Schmidt, Randerup, til afløsning for Knud Nielsen, Visby, der ikke ønskede genvalg.

Lørdag den 6. juni var der sognevandring i Ravsted under ledelse af lærer S.N. Christensen. Det kolde vejr havde holdt nogle fra at deltage, så der var desværre ikke så mange, som vi kunne have ønsket. Bopladsens oprindelige udseende blev klarlagt, og de enkelte gårdes tilhørsforhold blev omtalt. Ved Thies Steenholdts gård blev der givet et kort rids af hans historie og hans stilling og betydning i national henseende i brydningsårene. Der aflagdes besøg i den anelige landsbykirke, derefter var der kaffebord med en kort beretning om historiske forhold i sognet, hvorefter der afsluttedes med en rundtur i sognet, hvor oldtidsbebyggelsen blev studeret.

Den 28. jan. 1980 var der møde i Jejsing forsamlingshus, hvor seminarielærer Svend Åge Karup, Tønder, holdt foredrag med lysbilleder om udstykningen og husmandsbevægelsen i Tønder amt efter Genforeningen, en udmærket aften i samarbejde med Tønder amts husmandsforening.

Den 11. febr. var Historisk Samfund medindbyder til afstemningsfesten i Skærbæk i samarbejde med blandt andet foreningen Norden. Carsten Boysen, Sydslesvig var taler. Tilslutningen var stor.

Generalforsamlingen d. 27. marts på Tønderhus samlede i modsætning til tidligere år en usædvanlig ringe tilslutning. Vor hidtidige formand Viggo Gregersen ønskede ikke genvalg til bestyrelsen. Der blev på generalforsamlingen udtrykt en tak for hans virke i bestyrelsen.

Erik Posselt, Sydfeldt, Møgeltønder blev indvalgt i hans sted. I forbindelse med årsmødet fortalte Hans Peter Jensen, Agerskov, levende og engageret om handelsmand Tjelle Wortmanns tragiske skæbne.

Til ny formand i Tønder kredsen er valgt S.N. Christensen, Ravsted.

S.N.C.

Sydslesvigs amtskreds

Året 1979 har for vor amtskreds været et godt arbejdsår. Der blev gennemført følgende arrangementer:

Torsdag, den 3. maj 1979 afholdt vi generalforsamling, traditionen tro på Dansk Centralbibliotek i Flensborg. Som mødeleder valgtes overbibliotekar Jørgen Hamre. Formanden Lars H. Schubert aflagde årsberetning og kasserer Anna Schrøder læste regnskabet op. Begge beretninger blev godkendt. Til valg stod Anna Schrøder og Flemming Møller. Begge blev genvalgt. Efter kaffebordet talte arkivar Lars N. Henningsen, Åbenrå, om »Fattigvæsenet i de sønderjyske Købstæder 1736-1841«. Det var glædeligt, at foredragsholderen ikke standsede ved statsgrænsen, men gik ind på forholdene i Garding-Tønning-Husum-Slesvig-Egernførde-Flensborg.

Onsdag, den 20. juni 1979 var vi på aftenvandring i Flensborg på den gamle kirkegård i Stuhrsalle under ledelse af professor Troels Fink, der standsede ved de markante steder og grave og gav os en spændende historietime. Derefter samledes vi i Christian Paulsen Skolens sangsal med over 100 deltagere til kaffebord og folkeligt møde. Dr. Johann Runge fortalte interessant om den navnkundige Christian Paulsen, og professor Fink knyttede interessante oplysninger til det, han bl.a. tidligere på aftenen havde fortalt om oberst Helgesen. Sangbogen blev brugt flittigt.

Søndag, den 8. juli 1979 var det vor tur til at gennemføre »Historisk søndag« i Sydslesvig. Vi holdt os til vestkysten fra Husum til Garding i Ejdersted. På Husumhus tog bestyrerparret Geipel imod og fortalte. I Ostenfelderhuset viste landbrugs-konsulent Henning Jensen rundt og redegjorde for inventaret. Som noget nyt havde vi bedt en flok spejdere fra Husum om at være gæsterne behjælpelige med at finde vejen mellem de to nævnte steder. Ude i Haubargården »Roter Haubarg« stod dr. Johann Runge og Lars H. Schubert og fortalte både for vore medlemmer samt en stor flok turister. Nede i Garding kirke fortalte Ejdersteds danske præst Flemming Møller, og på Skipperhuset i Tønning var det bestyrer Sven Lekkat og kone, der tog imod og fortalte, samt serverede kaffe.

Torsdag, den 22. nov. 1979 holdt vi efterårsmøde i Slesvig. Dr. Johann Runge talte om »Christian Paulsen – et sydslesvigsk levnedsløb«. Det blev en indholdsrig aften.

Også i år har vore medlemmer deltaget i den møderække, som Folkeuniversitetet gennemfører.

L.H.S.

Årsberetning 1979-80

Ved Chr. Stenz

Historisk Samfund for Sønderjylland holdt årsmøde søndag den 11. maj 1980 på Hotel Løgumkloster i Løgumkloster. Den konstituerede formand, fhv. viceskoleinspektør Chr. Stenz, bød velkommen til de ca. 100 fremmødte medlemmer. En særlig velkomst blev rettet til Historisk Samfunds æresmedlemmer, redaktør Kamphövener og professor, dr. phil. Troels Fink, der tillige blev budt velkommen som dagens foredragsholder. Efter at man havde sunget Martin N. Hansens sang: »Der er sol over vang«, valgtes landsrets-sagfører Sven Kjems, Gråsten, til ordstyrer. Han konstaterede, at årsmødet var lovligt indvarslet og gav derefter ordet til Chr. Stenz, der aflagde følgende beretning:

Når det i dag er mig, der som konstitueret formand skal aflægge beretning for det forløbne år, skyldes det, at vor formand gennem en lang årrække, landsarkivar Peter Kr. Iversen, i oktober måned ønskede at fratræde som formand og at udtræde af styrelsen. Allerede ved årsmødet sidste år havde Iversen bebudet, at han ville træde tilbage som formand efter et halvt års forløb. Vi havde egentlig regnet med, at advarslen ikke var så alvorlig, som det blev udtrykt, men vi var også klar over, at det kneb med kræfterne.

Iversen kom ind i styrelsen allerede i 1946 og virkede i 10 år som sekretær. Da den tidligere formand, dr. Lausten-Thomsen, forlod selskabet i en alder af 78 år, var der ingen tvivl om, hvem der skulle være hans efterfølger. Det er bemærkelsesværdigt, at der i næsten 60 år kun har været 4 formænd.

I mange år har Iversen tegnet Historisk Samfund. Medlemsskaren er fra 1950'erne vokset fra o. 1200 til over 3000, og utallige er de publikationer, der i Iversens formandstid er udgivet. Han har aldrig været nervøs for at søge om tilskud til udgivelserne og har altid haft et åbent blik for de muligheder, der forelå. Vi kan i dag med stolthed fastslå, at vi på dette felt står på en førsteplads blandt landets lokalhistoriske samfund.

Kære Iversen. Vi har knap ord nok til at udtrykke vor taknemmelighed over din enestående indsats for Historisk Samfund. Din utrættelighed i alt, hvad der vedrørte foreningen, både små som store sager, har været ubegrænset. Vi retter vor varmeste tak til dig for de mange års arbejde.

En varm tak må jeg rette også til et andet veltjent medlem, som nu forlader styrelsen, nemlig fhv. viceskoleinspektør Werner Christiansen, Tønder. Efter næsten 30 år i redaktionen af Sønderjysk Månedsskrift har du ment, at det var tid til at trække dig tilbage til et velfortjent otium. Lige fra starten i 1924 har du været med til at præge månedsskriftets mange årgange – et stort, uegennyttigt og ulønnet arbejde er udført. Vi siger dig tak og håber fortsat at se dit navn på bladets sider. (– Chr. Stenz foreslog her, at Peter Kr. Iversen og Werner Christiansen skulle være æresmedlemmer. Det tiltrådtes med akklamation af forsamlingen).

Det forløbne år har været en god og fremgangsrig tid for vor forening. På alle felter

har der været stigende aktivitet. I de tre år fra 1976 til 1979 steg medlemstallet med knap 200 til 2809. I året 1979-80 er det gået langt hurtigere. Alene i løbet af dette år har 328 nye medlemmer sluttet sig til foreningen, så vi pr. 31. december 1979 var 3137 medlemmer.

Denne glædelige udvikling skyldes først og fremmest udsendelsen af den store billedbog om tiden 1864-1920. I forbindelse med denne kostbare udgivelse blev en smukt farvelagt brochure omdelt til samtlige husstande i Nordslesvig. Resultatet blev et pænt salg - og som noget særlig glædeligt den betydelige medlemstilgang på 328 nye medlemmer. Men fremgang er også nødvendig. For kun med en stor og voksende medlemsskare kan vi fortsat udgive Sønderjyske Årbøger for det beskedne kontingent på 45 kr. og samtidig administrere det ikke ubetydelige »bogforlag«, som vi også er.

I år har årbogen været særlig fyldig. Den nåede netop frem til julebordet og var på 332 sider, som vanligt af høj kvalitet. De fem artikler, som bogen rummer, spænder over ca. 150 år, og de er alle spændende og læseværdige, hver for sig. Som det er skik, medtager årbogen også andet stof: der er anmeldelser af litteratur med tilknytning til Sønderjylland, desuden korte notitser med bognyt samt nyt fra landsdelens historiske institutioner. Også arbejdet i amtskredsene og i de mange lokalhistoriske foreninger, der skyder op i snart hvert sogn, er behandlet. Notitserne giver et levende indtryk af den meget store interesse for det lokalhistoriske arbejde i landsdelen. At udsende en god årbog samt holde medlemmerne orienteret om aktiviteterne involverer imidlertid stigende omkostninger. Derfor har vi måttet forhøje bidraget til forsendelsesomkostninger fra 4 til 10 kr.

Når det gælder de egentlige bogudgivelser, har året 1979 ligeledes været et rekordår. Hele 4 bøger - knap 1200 sider - er det blevet til. Af disse udgivelser har billedbogen »Sønderjylland. Historisk Billedbog 1864-1920« med et budget på ca. 350.000 kr. været den største opgave. Økonomisk har det været en vældig kraftanstrengelse, som kun har været mulig, fordi salget af de to tidligere bind havde skabt en fond, vi kunne tage af. Nu håber vi, at det sidste bind, der har fået en god modtagelse, ligeledes må blive en salgssucces, så vi ad åre kan udsende det fjerde og afsluttende bind af dette prægtige billedværk. Foruden billedbogen er udsendt gårdejer Hans Jørgensen Hansens erindringer fra Lysabildskov. De er udkommet i den serie, vi kalder for Sønderjyske Levnedsløb, og som er faldet i medlemmernes smag. Erindringer er yndet læsning. De giver et tidsbillede, og det er godt, at der er mange, der når de bliver ældre sætter sig til at nedfælde minder fra deres ungdom og manddomsår. Værdifuldt historisk materiale reddes på denne måde, og vi kan kun opfordre dem, der har noget på hjerte, til at gå i gang med pen og blæk - i tide!

Endnu to bøger har vi kunnet udsende, nemlig Thade Petersens statelige værk, bogen om Rømø. Her fortælles om det gamle Rømø, og bogen giver et fortrinligt indblik i hverdagen på Rømø blandt landmænd og grønlandsfarere, og vi hører om konerne, der holdt sammen på hjemmet, og om alle deres mange gøremål. Oven i købet er bogen overdådigt illustreret med en række enestående billeder, fotografier optaget omkring århundredskiftet, billeder der ikke før har været gengivet. Bogen om Rømø er også blevet godt modtaget fra tysk side og fik en rosende anmeldelse i »Grenzfriedensheft«. Anmelderen, amtsdommer Johs. Meyer, stillede forslag om at få bogen oversat til tysk - og det er en tanke, som fortjener overvejelse.

Fhv. seminarirektor, dr. theol. Asger Nyholms betydelige værk om den slesvig-holstenske gejstlighed og Slesvig-holstenismen indtil 1850 var den sidste store

bogudgivelse. Der ligger et stort forskningsarbejde bag denne bog, og den kaster lys over hidtil oversete aspekter i den slesvig-holstenske rejsnings historie. Det sidste års strøm af udgivelser kan vi vanskeligt leve op til hvert år, men selv om tempoet bliver lidt nedsat, vil der komme nye bøger. Til jul udsendes bind 20 i serien »Sønderjyske Levnedsløb«. Det bliver en erindringsbog af gårdejer Hans J. Muusmann fra Kragelund, en spændende skildring af bl.a. 30'ernes krise og det politiske røre omkring LS, landbrugernes sammenslutning.

Udgivelsen af et stort genealogisk opslagsværk om lærerne i Sydslesvig fra reformationen til 1864 af fhv. skoleinspektør Børge L. Barløse er under forberedelse, og vi er kommet langt i forberedelserne til udgivelse af et register til Sønderjyske Årbøger 1940–1980. Men at udgive bøger koster penge. Vi har brug for kapital for at kunne fortsætte udgivelsesrækken i de kommende år. Med indbydelsen til dette møde har De modtaget en bogliste, og af den fremgår det, at en lang række af de bøger, der gennem årene er udgivet, er udsolgt. Men vi har stadig en del bøger på lager, og disse bøger vil vi meget gerne have solgt, så vi kan få midler til flere udgivelser. Derfor har vi ikke blot fastholdt de gamle, små priser trods stigende omkostninger, men vi tilbyder særlig rabat ved større indkøb. Jeg vil bede Dem se på boglisten, krydse mange bøger af og bestille dem. Det er ikke hver dag, man kan få gode og kvalitetsprægede bøger næsten til foræringspris. Benyt Dem af tilbudet. Har De selv bøgerne, og har De fundet dem spændende, så køb dem og brug dem som gave.

Dernæst nogle ord om Sønderjysk Månedsskrift. Atter i år kan vi berette om fremgang for dette alsidige tidsskrift. Efter en tilgang i det forløbne år på 138 abonnenter var der pr. 1. januar 1980 1718 holdere. Med de hastigt voksende udgifter til papir og trykkeri er en større kreds af abonnenter imidlertid også bydende nødvendig, og vi har i det forløbne år måttet notere et underskud for månedsskriftet. Abonnementet har derfor måttet hæves fra 55 kr. til 65 kr. Til gengæld har holderne i 1979 fået den hidtil fyldigste årgang på i alt 559 sider. For at kunne fastholde dette niveau er en udbredelse til større kredse imidlertid nødvendig. Derfor har vi i dette forår indledet en hvervekampagne, hvor vi med hjælp fra en lang række tillidsmænd har fået opgivet navne på folk, der muligvis kunne tænkes at være interesserede i at blive abonnenter. Denne kampagne har løbet i så kort tid, at det ikke på nuværende tidspunkt er muligt at sige noget konkret om effekten. Men jeg vil gerne her på årsmødet opfordre til, at man vil agitere lidt for månedsskriftet, der nu i mere end 55 år har bragt historiske artikler spændende over hele landsdelens historie i en let læselig form og illustreret på fortrinlig vis. Det er værd at slå et slag for månedsskriftet, så det kan blive mere udbredt og stadig holde sin høje standard.

Når vi ser på arbejdet ude i amtskredsene, må det erkendes, at den historiske søndag ikke helt har samme tiltrækning som tidligere. Det skyldes ikke manglende eller dårligere tilrettelæggelse, for der er ofte gjort et stort arbejde, og på de udpegede steder står folk, der på fremragende vis vejleder de besøgende. Sådan var det også sidste år, da Sydslesvig havde arrangeret turen, der gik til Husum, Ejdersted, Garding og Tønning. Men tilslutningen, ca. 200, var for lille i forhold til omkostningerne, og vi har haft et ret stort underskud på denne søndag. Der kan være forskellige grunde til den manglende tilslutning. Dels er der mange lokalhistoriske foreninger, der arrangerer sommerture, og det skal de sandelig kun roses for, og dels er der mange andre ting, der trækker i folk om sommeren. Vi vil derfor nu holde en lille pause med at arrangere historisk søndag, og rent energimæssigt er det da også udtryk for en slags samfundssind.

Den store egnsvandring kan stadig samle tilslutning og vil også i år blive gennemført. I fjor gik turen den 8. og 9. september til Ejderkanalen. Vejret var fint begge dage, og dr. Ole Harck, som ledede turen, klarede opgaven til alles tilfredshed. Man startede ved Kiel-Holtenuau, besøgte sluseanlægget i Klvensiek, og efter middag i Rendsborg var der tid til en god orientering i Frederiksstad. Amtskredsene har ligeledes været flittige til at arrangere udflugter. I Sydslesvig gik turen til den gamle kirkegård i Flensborg med professor Troels Fink som vejleder. Sønderborg amtskreds har været på byvandring i Nordborg, og i Haderslev besøgte den interessante hjulgrav i Hjorkær samt Toldsted, Urnehoved, Olgerdiget og Klipleve kirke. Der har været god interesse for disse ture, og vi vil opfordre til at lægge vægt på sådanne lokale arrangementer i fremtiden.

Der har over hele landsdelen været afholdt 12 foredragsmøder med et deltagerantal på ca. 680. Samtidig har amtskredsene deltaget i og støttet historiske møder arrangeret af andre foreninger og lokalhistoriske grupper. Vi ser med glæde på dette betydelige lokalhistoriske arbejde og håber, det vil få fornyet kraft i det kommende år.

Det forløbne år har været begivenhedsrigt. Men det har også kostet arbejde. Der er gjort en indsats på kontoret, hvor Erland Møller og Erik Jørgensen som altid har hængt i med de mange ekspeditioner. Redaktionerne af årbøger og skrifter har heller ikke ligget på den lade side. Jeg vil gerne benytte lejligheden til at sige dem tak for godt udført arbejde, og her skal også vor kasserer Hugo Lildholdt nævnes. Uden en kyndig kasserer til at klare et regnskab, som næsten runder millionen, gik det ikke.

Jeg vil samtidig sige vore medlemmer tak for god opbakning, og til stat, amtskommune, kommunale og private fonds vil jeg give udtryk for glæde over den støtte, som er ydet til vort arbejde. Uden denne støtte ville foreningens aktivitet ikke have det omfang, den vitterligt har.

Beretningen blev énstemmigt godkendt, og det var også tilfældet med regnskabet, der blev forelagt af kassereren, fhv. bankdirektør H. Lildholdt. På valg var Knud Fanø, H.P. Jensen og H. Lildholdt, som alle genvalgte. Da P. Kr. Iversen var udtrådt af styrelsen, og W. Christiansen ikke ønskede genvalg, blev fhv. filialdirektør Poul Andersen, Munkemølle og bibliotekar Kragh Nielsen, Rødding nyvalgt til styrelsen. Da der ikke var spørgsmål til eventuelt, gik man over til kaffebordet, og under dette holdt styrelsen et kort møde for at konstituere sig. Efter kaffebordet sang man »Som dybest brønd« og Chr. Stenz kunne meddele, at Historisk Samfunds nye formand var Poul Andersen, Munkemølle. Professor Troels Fink præsenterede i en kort tale den nye formand, der takkede for valget og den tillid, man hermed viste ham. Som sin første embedsgerning gav han ordet til Troels Fink, der mente, at det averterede foredrag »Genforeningens konsekvenser« ville blive for langt til et enkelt møde, hvorfor han holdt det foredrag, der kan læses i årbogen.

Formanden takkede efter foredraget for den spændende redegørelse om Åbenrå- og Flensborg-retningen, et emne, der satte sindene i hæftig bevægelse for 60 år siden, og stadig kan fremkalde debat.

Regnskab
Ved H. Lildholdt

Driftsregnskab for tiden 1. april til 31. december 1979

<i>Indtægter:</i>		<i>Udgifter:</i>	
Medlemsbidrag	147.138,00	Sønderjyske Årbøger	154.213,74
Skrifter	336.671,85	Skrifter	493.028,33
Sdj. Månedsskrift	25.759,83	Sdj. Månedsskrift	119.210,71
Sdj. Månedsskrift tilskud ...	24.000,00	Kontorhold	7.259,01
Andre tilskud	66.190,41	Lønninger	52.397,22
Renter	21.237,43	Årsmøde	4.589,65
Egnsvandring	2.040,33	Andre møder	3.612,45
		Repræsentation	6.210,20
		Forsikringer o.l.	2.583,70
		Bidrag til amtskredsene ...	5.690,00
		Kontingent SLF	4.730,65
		Historisk Søndag	3.134,25
		Porto	3.852,10
		Annoncer	1.201,40
		Telefon, kørsel o.l.	3.310,50
		Foredrag	1.369,83
		Brochurer	1.253,50
		Udlagt beløb	9.692,15
		Diverse	349,00
	<hr/>		<hr/>
	623.037,85		877.688,39
Overført pr. 1.4.1979	276.624,46	Beholdning pr. 31.12.1979	21.973,92
	<hr/>		<hr/>
	899.662,31		899.662,31

Status pr. 1. januar 1980

<i>Aktiver:</i>		<i>Passiver:</i>	
Beholdning	21.973,92	Egnsvandringssfond	9.573,66
Udestående for salg	9.150,00	Henlagt til biografier	19.000,00
		Overførsel til næste år	2.550,26
	<hr/>		<hr/>
	31.123,92		31.123,93

H. Lildholdt

Foranstående regnskab har vi revideret og fundet i overensstemmelse med bilag, giro-, bank- og sparekassekonti.

Åbenrå, den 25. marts 1980

Sv. Lyck

C.O. Henningsen

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i årene 1955 til 1979 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk Samfund for Sønderjylland medtager som i de foregående år i afgangslisten kun de afdøde medlemmer, hvis død er kommet til vort kendskab, medens tilgangslisten omfatter alle de nye medlemmer i alfabetisk rækkefølge, indmeldt i tiden 1. april-1. december 1979.

Pr. 31. december 1979 udgjorde medlemstallet 3137, der fordelte sig på Sønderjylland og det øvrige land samt udlandet som følger:

Haderslev by	271
Haderslev amt	449
Sønderborg by	130
Sønderborg amt	209
Tønder by	151
Tønder amt	299
Åbenrå by	289
Åbenrå amt	357
Sydslesvig	174
Storkøbenhavn	268
Øvrige Danmark	511
Udlandet	29

Afgang ved død

Bracher, Willy B., overlærer, Gentofte
 Carlsen, Knud D., overlæge, Vejle
 Damm, Marius Lauritzen, Haderslev
 Hintze, Gottfried, trädgårdsmästare, Solna, Sverige
 Jensen, M., amtsfuldmægtig, Tønder
 Kristensen, Ellen, frue, Fredericia
 Madsen, Th., lektor, Flensborg
 Markussen, P., viceskoleinspektør, Sorø
 Maybom, Aage, postmester, Gråsten
 Nielsen, E. Vitus, statsaut. revisor, Åbenrå
 Overbeck, P., tømmerhandler, Jels
 Rasmussen, Rasmus, gårdejer, Bovrup
 Rattenburg, Chr., gårdejer, Daler
 Rohden, H. Fr., politikommisær, Smedeby
 Schenck, Richard, Stadtkämmerer, dr., Elmshorn
 Skrydstrup, B., Kruså
 Wiborg, J.L., rentier, Christiansfeld

Tilgangsliste

Agertoft, Svend, gårdejer, Varnæs
 Andersen, Arne, Øster Højst

Andersen, Gorm Sune, gymnasielærer, Flensborg
 Andersen, N., Åbenrå
 Andersen, Peter Neumann, Kelstrup
 Andersen, Sv. Aage, Sønderborg
 Andersen, Svend Aage, Sundby
 Andersson, Ralf, Fæsted
 Andersen, Thorvald, købmand, Åbenrå
 Andresen, Jens Peter, Kruså
 Arndtzen, Paul, husholdningskonsulent, Emmerlev
 Banke, Kirsten, Hejls
 Baunsgaard, Niels, Branderup J
 Bech, Jette, cand. jur., Tinglev
 Beck, Christoph, salgschef, Åbenrå
 Beck, H.A., statsskovfoged, Åbenrå
 Beck, Magnus, Vojens
 Bensiën, Ebbe, lærer, Kværns
 Berg, Ole, tandlæge, Åbenrå
 Bertelsen, Asta, Sønderborg
 Bille, Oda, sognepræst, Abild
 Birk, Svend, Arrild
 Bjerre, Kresten T., Lintrup
 Black-Hansen, frue, Åbenrå
 Blinkenberg, Inger Marie, Hoptrup
 Blom, Eva, fysioterapeut, Gram
 Blöcher, Petra, fhv. kommuneassistent, Haderslev
 Bonde, Ilse, Gram
 Bondesen, Johs., sognepræst, Stubbæk
 Bonefeld, Mimi, frue, Sønderborg
 Born, Bent postbud, Toftlund
 Bossen, Gunnar H., Sønderborg
 Brag, John P., Sønderborg
 Brag, Ulla, Tandslet
 Brag, William, Sønderborg
 Braun, Erik, læge, Skodborg
 Bredahl, Bendt, Sundsmark
 Brenøe, Dorrit, Sønderborg

- Brink, Ingeborg, Skodborg
 Brock, Christian, kaptajn, Fredensborg
 Brodersen, Peter, Egersund
 Brodersen, Ruth, Øster Højst
 Brok, Inge Elise, Solderup
 Bruun, Aage, Lunderskov
 Brünnich, Elisabeth, Åbenrå
 Budach, Carl, Tørning
 Bull, Minna, Døstrup Sdj.
 Christensen, Aksel, Lund
 Christensen, Eitel N., Sønderborg
 Christensen, Peter Carl, Guderup
 Christensen, Svend Erik, Felsted
 Christensen, Thorkild, Åbenrå
 Christiansen, Inga, Åbenrå
 Christiansen, Kim, Haderslev
 Christiansen, Peter, Stolbro
 Christiansen, Thorvald, Lintrup
 Clausen, J.A., havnefoged, Havneby
 Cleemann, Jørgen, Åbenrå
 Conradsen, G., lærer, Kværs
 Daetz, Emmy, Flensborg
 Dahl, Bertha, Skudstrup
 Dahl, E., læge, Tønder
 Dahlmann, Peter, gdr., Skærbæk
 Damkjær, Mary, Sønderborg
 Damm, Kaj, Åbenrå
 Deutschbein, Karl Kristian, Nybøl
 Diebner, Bernd, dr. theol., Flensborg
 Ebbesen, Thyra, frue, Frifelt
 Elneff, Jørgen, Agerskov
 Erichsen, Hans Erik, Allerup
 Eriksen, Hans, Druelund
 Feldt, Anne, frue, Åbenrå
 Find, Kaj, Kolding
 Fink, Ruth, Nr. Hostrup
 Folmer, Flemming, lærer, Abild
 Friedrichs, Carl Erich, Blans
 Friedrichsen, Angela, Skærbæk
 Frigaard, Ebbe, overlæge, Tønder
 Friis, Ejnar K., Toftlund
 Friis, Holger, Værløse
 Friis, Jens Chr., Tønder
 Friis, Jørgen, lærer, Flensborg
 Frost, G., Vester Sottrup
 Frølich, Hanne, adjunkt, Rinkenæs
 Faaborg, Preben, Åbenrå
 Gram, Lone, Gabøl
 Grau, Inge, Åbenrå
 Graversen, Hans, lærer, Nordborg
 Gudbrandsen, København
 Gudbrandson, Terje, bygdeboksredaktør, Oslo
 Günther, Jess, Åbenrå
 Hansen, Aksel, bogtrykker, Åbenrå
 Hansen, Bent, overlæge, Tønder
 Hansen, Birte Wedel, Sønderborg
 Hansen, Erik, Sønderborg
 Hansen, Fr., Haderslev
 Hansen, Folmer, Haderslev
 Hansen, Hans Christian, skoleinspektør, Flensborg
 Hansen, Ingeborg, Gram
 Hansen, Ingolf, Mels
 Hansen, Johs., Kløjning
 Hansen, Lis, Dybbølgårde
 Hansen, Lis, Varnæs
 Hansen, Magdalene Junker, Harreslev
 Hansen, Marten Refslund, Skast
 Hansen, Mette Uldall, frue, Barsmark
 Hansen, N.P., Hjordkær
 Hansen, Otto V., Skærbæk
 Hansen, Ruth, Gram
 Hansen, Svend Nissen, Skjern
 Hansen, Verner, Sønderborg
 Hanssen, Steffen Bjørn, økonomichef, Løjt kirkeby
 Harck, Else, Dyrhus
 Henningsen, Christian, Fjelstrup
 Henrich, Hans, Studienrat, Ettligen
 Hjorth, Ebba, Rungsted Kyst
 Holdersen, Helge, frisør, Tønder
 Hollænder, Ludvig, Nybøl
 Holm, N.C., sparekassefuldmægtig, Åbenrå
 Holst, Christine, Pøl
 Horsbøl, Sigrid, Løgumkloster
 Horst, Hans Otto, Tønder
 Hougs, A. Borch, skolelæge, Åbenrå
 Hoydal, Egil, lærer, Sønder Sejerslev
 Hübbe, Ruth, overassistent, Haderslev
 Høimark, Sv. E., Tønder
 Haar, Leif, Århus N.
 Haase, Ingrid, Kruså
 Ihle, Lisbeth, Tønder
 Ihle, Svend Erik, Holstebro
 Iversen, Birthe og Jens J., Åbenrå
 Iversen, Hans Mørk, Sommersted
 Iversen, Peter, Gredstedbro
 Jacobsen, Finn, ingeniør, Havnbjerg
 Jacobsen, Jacob, Majbøl
 Jacobsen, Knud-Erik, Tinglev
 Jakobsen, Lone Anker, adjunkt, Flensborg
 Jacobsen, Marga, frue, Tandslet

- Jacobsen, Vagner Thorsgård, Tandslet
 Jedich, Birgit og Ib, Vojens
 Jensen, Arly, distriktsingeniør, Åbenrå
 Jensen, Bent Dons, Gesten
 Jensen, Finn, Korsør
 Jensen, Ingeborg Holmgård, Tirslund
 Jensen, Johanne, Sønderborg
 Jensen, Julius A., Vojens
 Jensen, Kaj, Sønderborg
 Jensen, Minna, Holbøl
 Jensen, Peter, Augustenborg
 Jensen, Renee Gregers, Augustenborg
 Jensen, Sv. O., advokat, Høruphav
 Jensen, Ulrikke, A., fhv. lærerinde, Gram
 Jensen, Vagn Kjerulf, Tønder
 Jepsen, Bernd, Tønder
 Jepsen, Lauge Nielsen, Bredebro
 Jepsen, Nis, Tønder
 Jessen, Anders, studerende, Brabrand
 Jessen, Anton, Sommersted
 Jessen, Erling, Trappen
 Jessen, Hans, Sundsmark
 Jessen, Karsten Rudbeck, lærerstuderende,
 Haderslev
 Johannesen, Erling, Skodborg
 Johannsen, Kaja, frue, Sønderborg
 Johannsen, Kirstine Reinholdt, frue,
 Åbenrå
 Johannsen, Lasse, Lysabild
 Johansen, Mogens, Ishøj
 Jollmand, Nis, Nordborg
 Juhler, Else-Marie, Manitsoq, Grønland
 Jønnild, Else, Sønderballe
 Jørgensen, Anne, Sønderborg
 Jørgensen, Asta Rudbeck, Sønderborg
 Jørgensen, Carl-Egon, Vojens
 Jørgensen, Cathrine, Gram
 Jørgensen, Engrid Lassen, Højer
 Jørgensen, Johanne K.M., Sønderborg
 Jørgensen, Poul, Hundslev
 Jørgensen, Svend, Avnbøl
 Jørgensen, Willy, Rødekro
 Kallenbach, H.A., sognepræst, Magstrup
 Karup, Svend Åge, Tønder
 Kidmose, Dorthe, Bevtoft
 Kjær, Jørgen, Sønderborg
 Kjærgaard, Elly, Løgumkloster
 Klausen, Thorkild, Hadsten
 Kloster, Leif C., stud. mag., Århus
 Knudsen, Arne, Vojens
 Knudsen, Eling, Stubbæk
 Knudsen, Jens M., Haderslev
 Knudsen, Knud Erik, Vejle
 Knudsen, Niels Børge, Starup
 Knudsen, Ole Theill, Hvalsø
 Knudsen, Theodor, Bjerndrup
 Konnerup, Leo, Tønder
 Kristensen, Jørgen, Gram
 Kristiansen, Bjarne, Herning
 Kristoffersen, Svend Aage, sognepræst,
 Løgumkloster
 Krüger, Helge, Tønder
 Kryger, J., Vojens
 Kærsgaard, Helge, Århus
 Kåg, N.G., sognepræst, Nybøl
 Lange, Andr., Toftlund
 Langwadt, Holger, Tønder
 Larsen, Christine, Padborg
 Larsen, Erling, Åbenrå
 Larsen, Hilda, Toftlund
 Larsen, Inge, Asserballeskov
 Larsen, Lene, pædagog, Brøns
 Larsen, Rene, lærer, Kværs
 Larsen, Marri, Rødding
 Larsen, P. Munk, Asserballeskov
 Larsen, Rolf, Bylderup Bov
 Larsen, Svend, fuldmægtig, cand. jur.,
 Mundelstrup
 Lassen, Erik, læge, Toftlund
 Laue, Else, Sønderborg
 Lauridsen, Alex, Jels
 Lauritzen, Henrik, Højer
 Lauridsen, M.M., fr., Esbjerg
 Lauridsen, Margrethe, frue, Birkerød
 Lauritzen, Vagn, Løgumkloster
 Laursen, Mie Buch, frue, Nordborg
 Laursen, Poul Møller, Tønder
 Lausen, Børge, København
 Lausen, Johannes, Flensborg
 Limbrecht, Rita, Vamdrup
 Lindberg, Peter, Rødding
 Lindhard, Karsten, Toftlund
 Linnet, Sønnik, gårdejer, Kærgård
 Kock, Gunnar, Fynshav
 Lorenzen, E., Sønderborg
 Lorenzen, H.J., bankdirektør, Tønder
 Lousen, E., fhv. gdr., Barsmark
 Ludvigsen, Erik, Sønderborg
 Lund, Annie, Haderslev
 Lund, Laura, Rødding
 Lund, M.M., Løgumkloster
 Lund, Marianne, Tørsbøl
 Madsen, Astrid, Sillerup
 Madsen, Børge Holdt, Frederikshavn

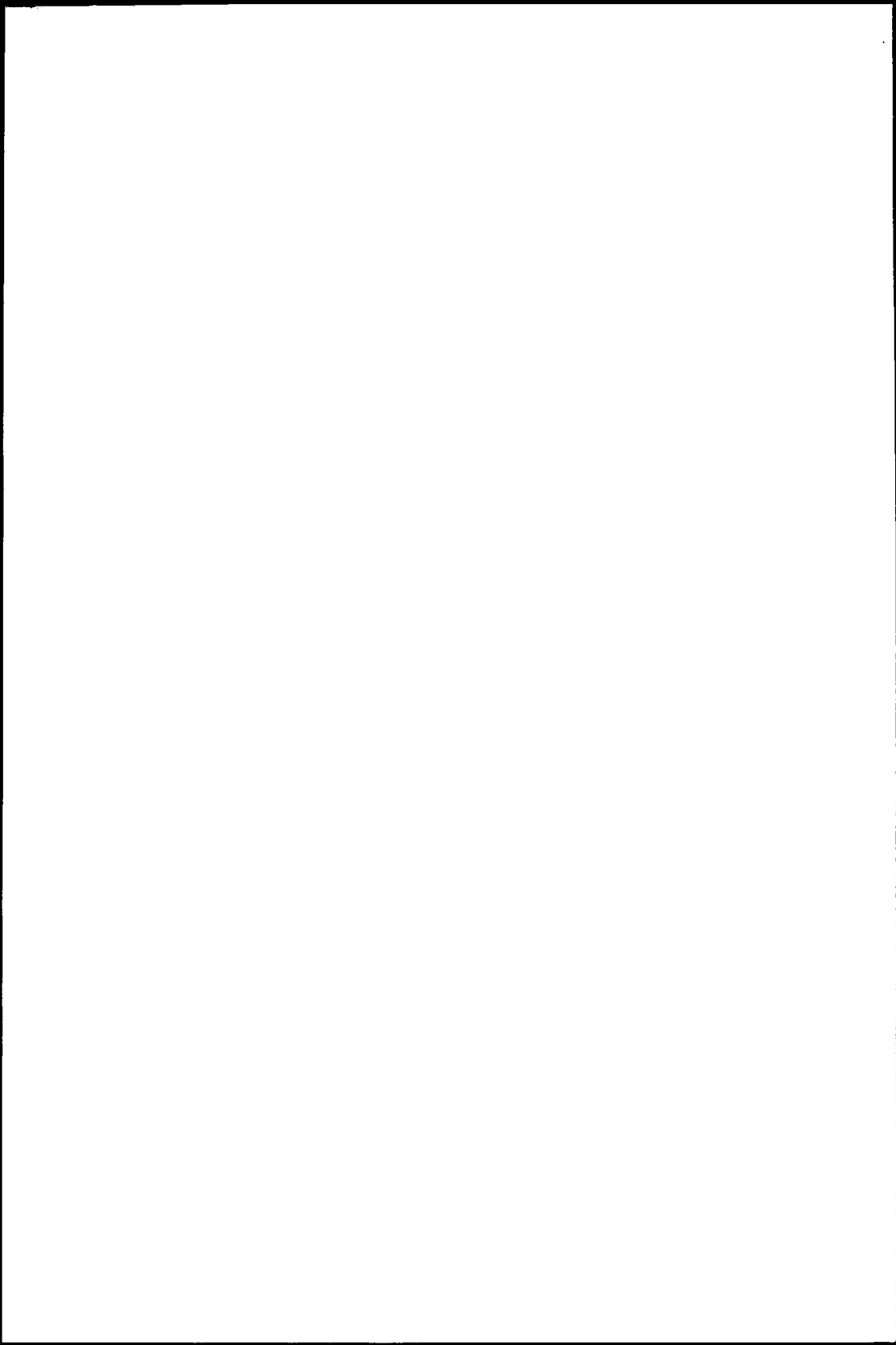
- Madsen, I. Juhl, frue, Sønderborg
Madsen, Marie, frue, Egernsund
Madsen, Steffen Goldfelt, adjunkt, Struer
Mahler, Benedicte, forfatter, Haderslev
Maltbæk, Marie, gymnasieoverlærer, Sønderborg
Mariégård, Bodil og Åge, Rødding
Mariegaard, Nanna, lærer, Humble
Martinsen, Tage, ekspedient, Brøns
Martinsen, Thomas, Juvre
Mathiesen, Henning, Sønderborg
Matthiesen, Sofie og Aage, Bylderup
Matzen, Frieda, frue, Tønder
Matzen, Johannes, Tinglev
Meedom, Ann Marie, advokatfuldmægtig, Sønderborg
Meisler, John E., Haderslev
Meltesen, Johannes, Gram
Miang, Leif, Sønderborg
Miang, Marie-Elsbeth, frue, Sønderborg
Michelsen, Jacob, Sønderborg
Michelsen, Jytte, Toftlund
Michelsen, Ute, Tønder
Midtsønderjyllands Museum, Gram
Mikkelsen, Holger, rentier, Magstrup
Monrad, Paul, sognepræst, Gram
Moos, Holger, H., fvh. gdr., Holbøl
Mortensen, Arne, Strandelhjørn
Mortensen, Birthe Kolmos, Sønderborg
Mortensen, Viggo, Vester Lindet
Mygind, Sigrun, Kollund
Mylin, Knud, Sød
Münchow, Tove von, Åbenrå
Møller, Inga, kontorchef, Åbenrå
Møller, N.K., Genner
Møller, Torp Friis, Årslev
Møller, Wolf, Albæk
Mørk, Astrid, frue, Gram
Nicolaisen, Sonja, Sønderborg
Nielsen, Anders, Lintrup
Nielsen, Anna Kirstine, Sønderborg
Nielsen, Anton, Ulkebøl
Nielsen, Arne, Gråsten
Nielsen, Arne R., Sønderborg
Nielsen, Astrid, Keldbjerg
Nielsen, Bothilde, Tønder
Nielsen, Carl, gårdejer, Løjt Kirkeby
Nielsen, Charlye, Sønderborg
Nielsen, Eva, Sønderborg
Nielsen, G. Stougård, Herlev
Nielsen, H., bagermester, Sønderhav
Nielsen, Hans-Peter, Sebbelev
Nielsen, Jesper Bolund, Kruså
Nielsen, Maren, Christiansfeld
Nielsen, Meta, restauratør, Kongsmark
Nielsen, Niels P., Kamstrup
Nielsen, Poul, rentier, Simmersted
Nielsen, Poul, rentier, Simmersted
Nielsen, Rosemarie, Sønderborg
Nielsen, Viggo, Nordborg
Niemann, Inger Margrethe, Kliplev
Nielsen, Claus, overlærer, Sønderborg
Nissen, Anne, Tønder
Nissen, Jørgen H., Hjartbro
Nørup, Godtfred, stationsleder, Højer
Olesen, Jørgen B., Hydevad
Ollendorff, Preben, overlæge, dr. med., Sønderborg
Overlade, Svend, Munkebo
Paugan, Peter, Kollund
Paulsen, Sven Aage, Brændstrup
Pedersen, Alfred, købmand, Nr. Hostrup
Pedersen, Birthe Højmark, Sønderborg
Pedersen, Erna og Steen, Bojskov
Pedersen, Rud., Tønder
Peltonen, Frithiof, Gram
Petersen, A. Juul, skoleinspektør, Toftlund
Petersen, Anna, frue, Branderup
Petersen, Bent, Jels
Petersen, Birthe, Gram
Petersen, Christen, Rinkenæs
Petersen, Hans Christian, Neder Lerte
Petersen, H.J., Kollund
Petersen, Helga, Haderslev
Petersen, Henrik, Broager
Petersen, Johannes C., Bøgvad
Petersen, Kathe Søllingvraa, Sønderborg
Petersen, Maren, Skærbæk
Petersen, P., vagtmester, Åbenrå
Petersen, Peter, lærer, Havneby
Pedersen, P.H., Herlev
Petersen, Peter A., Broager
Planck, Gunner, Give
Poulsen, Jens G., advokat, Gråsten
Poulsen, Richard, Broager
Rask-Jensen, Jens, Hejlsminde
Rasmussen, A., Vester Sottrup
Rasmussen, Birgitte Kragh, museumsinspektør, Åbenrå
Rasmussen, Carl Chr., Ulkebøl
Rasmussen, Esther Havgaard, Rødding
Rasmussen, P., Padborg
Rathje, Ernst, Lysabild
Raun, Mette, Ørbyhage

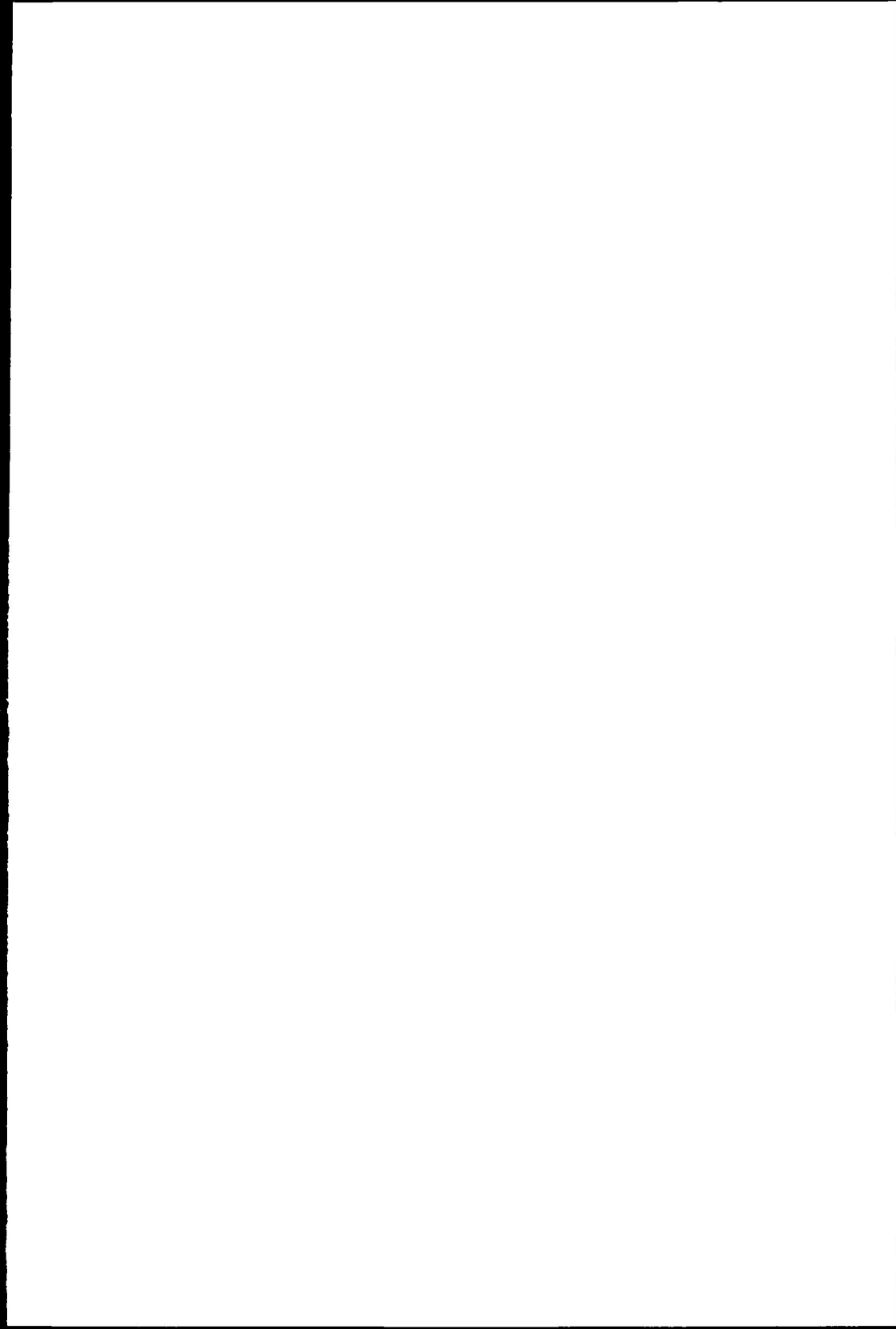
- Ravn, Jens Chr., Frørup
 Ravn-Jensen, Peter, direktør, Haderslev
 Reichwald, H., Sønderborg
 Reinholt, Inger, Kollund
 Revisorgården, Gram
 Ricken, Helga, frue, Åbenrå
 Riggelsen, Uwe, Tønder
 Rindom, Anton, Tinglev
 Rist, Markus, Øster-Lindet
 Rosenbeck, Niels Peter, Gråsten
 Rosenkrands, M., Sønderborg
 Rosenlund, Gunnar, Halk
 Rønnow, Helge, pastor, Christiansfeld
 Schade, Inga, Haderslev
 Schaldemose, Preben, arkivbetjent, Herlev
 Schachner, Johan, Glud
 Schmidt, G., Åbenrå
 Schmidt, Kirsten, Lambjerg
 Schmidt, Lorens, Stubbæk
 Schmidt, Mads, Gestrup
 Schmidt, Møller, ingeniør, Toftlund
 Schmidt, Peter, Toftlund
 Schmidt, Rosa, lærer, Havneby
 Schrøder, Ragnhild, Åbenrå
 Schultz, Gerhard, Hostrupskov
 Schultz-Petersen, N.E., proprietær, cand.
 agro., Christiansfeld
 Schultz, Jens C., Sønderborg
 Schulz, Peter, Kravlund Mark
 Schødt, Gerh. L., malermester, Over Jerstal
 Schøn, Robert, Sønderborg
 Simonsen, Harry, Kruså
 Skau, Hans, fhv. gdr., Stubbæk
 Skellgaard, Niels E., Åbenrå
 Skolebiblioteket, Skærbæk
 Skov, Kjestine, frue, Haderslev
 Skøtt, Kurt, Rødekro
 Struck, Peter, Nørballer
 Sloth, Ingrid og Tage, Mommark
 Smedegaard, Peder, Hoptrup
 Smerup, Poul, Tinglev
 Sorø Akademi bibliotek, Sorø
 Stenger, Kristian, Skærbæk
 Sydals Skolebibliotek, Lysabild
 Søgaard, Helge, Stubbæk
 Søndergaard, Margarethe, Sønderborg
 Sørensen, A. Steinfeldt, bogholder, Århus
 Sørensen, Elna, Skrydstrup
 Sørensen, Else Pindstrup, Åbenrå
 Sørensen, Gunnar, Sønderborg
 Sørensen, Gunner, Langesø
 Sørensen, H.L., Haderslev
 Tandrup, Laue, Toftlund
 Teistrup, Erik M., København
 Terkelsen, Anne Marie, Skærbæk
 Terklesen, Kurt, Guderup
 Termansen, Else M., afdelingssygepl., Øster
 Vedsted
 Termansen, Niels Jacob, Hjordkær
 Thomsen, Bendix, Sønderborg
 Thomsen, Erik Ahrenkiel, Haderslev
 Thomsen, Gunnar, Åbenrå
 Thomsen, H.-J., Agerskov
 Thomsen, Hans, gårdejer, Kummerlev
 Thomsen, J., Skærbæk
 Thomsen, Jan, Kruså
 Thomsen, Martin, Rødekro
 Thomsen, Mary, Rødding
 Thomsen, Aase Hove, Åbenrå
 Thordsen, Hans, Tønder
 Thorsøe, Henning, Sønderborg
 Thuesen, G., fhv. gårdejer, Haderslev
 Thuesen, Svend, Søborg
 Thy, Constance, Ørslev
 Thysen, A.L., Toftlund
 Thørring, Viggo, turistchef, Nordborg
 Toft, Marie, Stubbæk
 Torpe, Jørgen, Kelstrup
 Tougaard, N., skoleinspektør, Hjordkær
 Uge Folkehøjskole, Uge
 Wedelius, Marie, forfatter, Haderslev
 Weis, Jan Hansen, Tåstrup
 Vestergaard, Holger, Vojens
 Vick, Hansine, frue, Vester Sottrup
 Wildenskjeldt, Andreas, Sønderborg
 Wilkens, Kirsten, Bovlund Bjerg
 Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev
 Wolff, Tage, Sønderborg
 Vollerup Vandrerhjem, Vollerup
 Volmer, Hans, studerende, Kerteminde
 Wortmann, H.J., Åbenrå
 Zachariassen, Christen, Frifelt
 Zachariassen, Jørgen, Tandslet
 Zielke, Solveig, Haderslev
 Øhrberg, C.V., Havnbjerg
 Østerbo, Ingeborg, Middelfart
 Aarestrup, Nis, Gl. Skovbøl

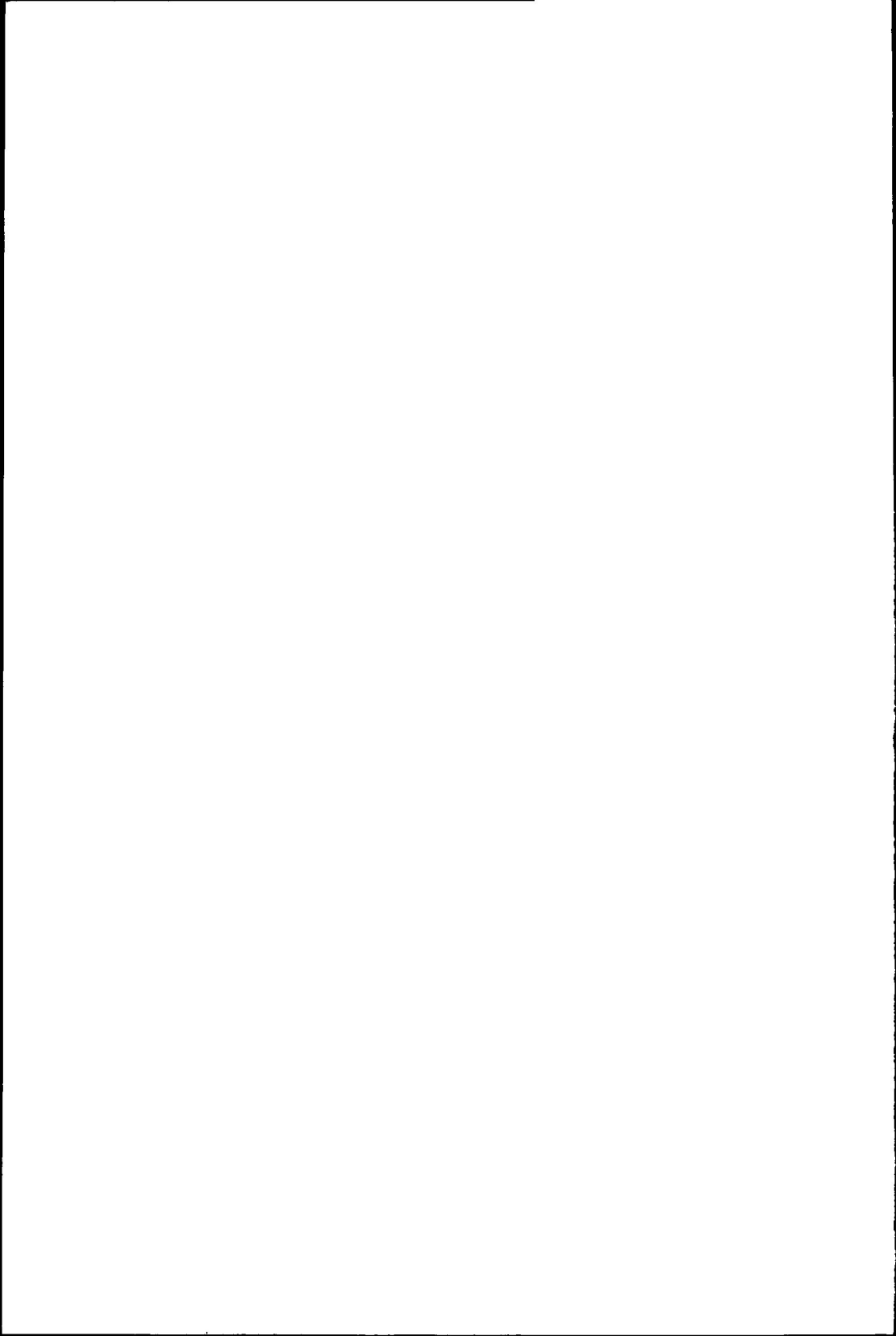
The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that every entry, no matter how small, should be recorded to ensure the integrity of the financial data. This includes not only sales and purchases but also expenses and income. The document provides a detailed list of items that should be tracked, such as inventory levels, accounts payable, and accounts receivable. It also outlines the procedures for recording these transactions, including the use of double-entry bookkeeping to ensure that the books balance.

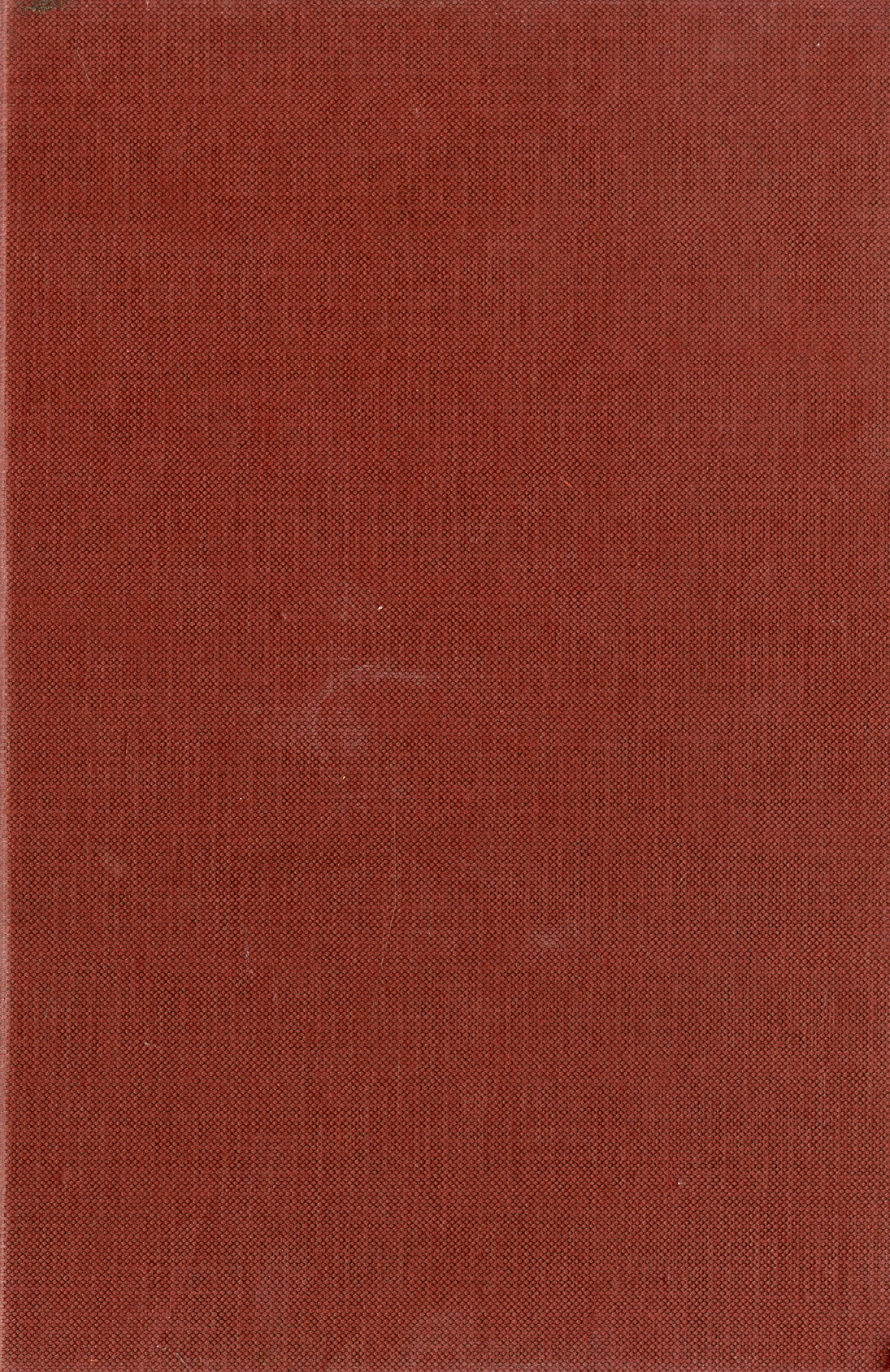
The second part of the document focuses on the analysis of the financial data. It explains how to calculate key financial ratios and metrics, such as the gross profit margin, operating profit margin, and return on equity. These metrics are used to assess the company's financial performance and to identify areas for improvement. The document also discusses the importance of comparing the company's performance to industry benchmarks and to its own historical performance. This comparison helps to identify trends and to make informed decisions about the company's future.

The final part of the document discusses the preparation of financial statements. It explains how to prepare the income statement, balance sheet, and cash flow statement, and how to ensure that these statements are accurate and complete. It also discusses the importance of auditing the financial statements to ensure their reliability. The document provides a detailed guide to the preparation of these statements, including the use of accounting software and the importance of maintaining proper documentation.

Julegaver fra Historisk Samfund for Sønderjylland
- til næsten ingen penge!

BOGNYHEDER

G. Japsen: Pastor Jacobsen fra Skærbæk og hans foretagender. Spændende, næsten som en kriminalroman er dr. phil. G. Japsens skildring af pastor C. J. Jacobsen i Skærbæk. Jacobsen var en af de mest farverige skikkelser i Nordslesvigs historie omkring år 1900. Han begyndte i 1884 som en aktiv kirkens tjener, men blev hurtigt hovedmanden i bestræbelser på at gavne tyskheden ad økonomisk vej. Han grundlagde Skærbæk Kreditbank, en kunstvæveskole og i Gånsager et karpeavlsselskab samt et ørreddambrug. I Frifelt startede han et dampteglværk, og på Rønmø anlagdes badestedet Lakolk. Indtil 1903 var han en af den nordslesvigske tyskheds førere, men så begyndte korthuset at vakle, og efter en række processer blev han afskeditet som præst i den tyske statskirke. Bogen er et vigtigt bidrag til den sønderjyske tyskheds historie og til Skærbækegnens lokalhistorie. Den bliver på ca. 235 sider, indbundet og overdådigt illustreret, endog med flere farvebilleder. Medlemsprisen er kun 60,- kr. + porto. Her har vore medlemmer virkelig noget at glæde sig til!

★

Hans J. Muusmann: Stavedskov - Ejstrup - Kragelund. Gårdejer Hans J. Muusmann i Kragelund var en god fortæller. Et par år før sin død i 1976 nedskrev han sine erindringer fra et langt liv. Heri beretter han fornøjeligt om barndom og skolegang i Vodder sogn før genforeningen. Som 19-årig flygtede han på dramatisk vis til »det gamle land« for at undgå krigstjeneste, og ved genforeningen købte han gård i Kragelund lige nord for den nye grænse. Gennem et halvt århundrede tog han ivrigt del i Bov sogns anliggender. Om arbejdet med sognets mejerier, om foræningsliv og nationale forhold, om sandstorm, læplantning og afvanding af Kragelund mose og meget mere fortæller han i erindringerne. Særlig værdifuld er redegørelsen for landmændenes vilkår gennem 30'ernes krise og efterkrigstidens mekanisering. 190 sider plus billedark, indb. Medlemspris kun 30,- kr. + porto.

★

I serien Sønderjyske Levnedsløb har vi endnu beskedne restoplag af:

J. H. Jensen: Landsbylærer i genvundet land. I 1920 kom J. H. Jensen som ung lærer til Skovbøl i Felsted sogn. Han blev snart afholdt i alle kredse og kom til at repræsentere sit sogn som amtsrådsmedlem og sognerådsformand. Erindringerne giver et godt indtryk af genforeningsarbejdet indenfor skolevæsenet og de stærke strømninger, der rørte sig i mellemkrigsårene. 196 sider, ill., indb., pris 25,- kr. + porto.

★

Peter J. Møller: Haderslevdreng mellem tysk og dansk. Heri skildres et ganske andet miljø. Hjemmeværnskonsulent Peter J. Møller fortæller om en arbejderfamilies trængsler før og under 1. verdenskrig og om fattigdom og arbejdsløshed i de vanskelige år efter genforeningen og under tredivernes krise. 182 sider, ill., indb., pris 25,- kr. + porto.

★

Peter Beck: Ung mand fra Sundeved. Lektor Peter Beck er gårdmandssøn fra Junkershof i Ullerup sogn. Han fortæller om gamle dage på en sådan måde, at personer og miljø står lyslevende for læseren. Vi møder godtfolk og originaler, krofolk og preussiske embedsmænd og får et levende indblik i dagliglivets gang i det gamle Sundeved. 128 sider, ill., indb., 25,- kr. + porto.

Vend!

Postbesørges
ufrankeret
(Modtageren
betaler
porto).

Historisk Samfund for Sønderjylland

Haderslevvej 45

6200 Åbenrå

94

Hans J. Hansen: Alsisk landmandsvirke. Hans J. Hansen fra Møllegården i Lysabildskov var en anset landmand og en fremtrædende skikkelse i det nationale arbejde. Han fortæller om sin barndom omkring århundredskiftet, om sin deltagelse i 1. verdenskrig og om sin manddomsgerning efter genforeningen, hvor han var med i det nationale og kulturelle arbejde, bl.a. som medlem af Sprogforeningens bestyrelse. 153 sider, ill., indb., pris 25,- kr. + porto.

★

Aage Rasch: Ejderkanalen. Endnu en kort tid kan De købe bogen om bygningen af den store kanal fra Kielerbugten til Vesterhavet i årene 1776-84, samtidens største ingeniørarbejde. 150 sider, rigt illustreret. Pris 35,- kr. + porto.

★

Asger Nyholm: Slesvigske gejstlige og slesvig-holstenismen indtil 1850. I dette store værk beretter fhv. seminarirektor, dr. theol. Asger Nyholm indgående om de sønderjyske præsters holdning til det nationale røre fra 1830'erne. Bogen er et hovedværk til forståelse af det nationale opgør under krigen 1848-50 og en guldgrube for personal- og lokalhistorikere. 550 sider, ill. og indb. Medlemspris kun 90,- kr. + porto.

★

Asger Nyholm: Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripterens tid. Denne bog har længe været udsolgt, men nu er et lille restoplæg pludselig dukket op. Værket redegør for, hvorledes sprogreskripterne gennemførtes og håndhævedes i Tønder i tiden 1851-64. Der berettes om de personer, som i denne periode var knyttet til byens kirke- og skolevæsen og om de standpunkter, som repræsenteredes af reskripterens modstandere og tilhængere. Et efterspurgt, væsentligt bidrag til forståelse af den nationale udvikling i Tønder kan for en tid fås næsten til foræringspris. 306 sider, indb., ill., pris 30,- kr. + porto.

★

Sønderjyske Historikere efter 1864, redigeret af Johan Hvidtfeldt, Peter Kr. Iversen og Dorrit Andersen, indeholder biografier over ca. 150 sønderjyske historikere og er et uundværligt opslagsværk for alle, der beskæftiger sig med landsdelens historie. 166 s., indb., 25,- kr. + porto.

★

Smukke gavebøger:

Sønderjylland 1864-1920. Historisk Billedbog ved Jørgen Paulsen og A. Feilberg Jørgensen. 216 sider, heraf ca. 100 billedsider i format 19,5 x 24 cm, trykt på svært krideret kunsttrykpapir. Indb. med smudsomslag i farver. Pris for medlemmer kun 75,- + forsendelse.

★

Nordslesvig 1920-70. Historisk billedbog ved Ole Bech og Eskild Bram. Omfang og udstyr som den foregående billedbog. Restoplaget er begrænset, og medlemsprisen er kun 50,- + forsendelse.

Hvis De ikke allerede er medlem af Historisk Samfund for Sønderjylland eller abonnent på Sønderjysk Månedsskrift, kan De tegne Dem på vedhæftede postkort.

AABENRAA BOGTRYKKERI

Undertegnede bestiller herved (sæt x eller angiv antal)

- G. Japsen: Pastor Jacobsen fra Skærbæk og hans foretagender.
- Hans J. Muusmann: Stavedskov - Ejstrup - Kragelund.
- J. H. Jensen: Landsbylærer i genvundet land.
- Peter J. Møller: Haderslevdreng mellem tysk og dansk.
- Peter Beck: Ung mand fra Sundeved.
- Hans J. Hansen: Alsisk landmandsvirke.
- Aage Rasch: Ejderkanalen.
- Asger Nyholm: Slesvigske gejstlige.
- Asger Nyholm: Nationale og religiøse brydninger i Tønder.
- Sønderjyske Historikere efter 1864.
- Sønderjylland 1864-1920. Historisk Billedbog
- Nordslesvig 1920-70. Historisk Billedbog.
- Indmelder sig i Historisk Samfund.
- Tegner abonnement på Sønderjysk Månedsskrift.

Stilling og navn: _____

Adresse: _____

Postnr. og postadr.: _____

BOGINFORMATION

fra

Historisk Samfund for Als og Sundeved

H. P. Clausen & Jørgen Paulsen

AUGUSTENBORGERNE

Slægt - Slotte - Skæbne

For første gang i dansk historisk litteratur foreligger her en monografi om AUGUSTENBORGERNE.

De kendte historikere, tidl. direktør for det nationalhistoriske museum på Frederiksborg slot, Jørgen Paulsen og professor H. P. Clausen, Institut for statskundskab ved Aarhus universitet har behandlet henholdsvis »Familie og miljø, slotte og palæer, gods og jord« og »Den augustenburgske politik og dens forlis«.

Værket rummer AUGUSTENBORGERNE's hele historie fra hertugdømmets oprettelse i 1651, over dets fald i 1848 til den sidste Augustenborgers død i 1932.

Bogen, som er i stift bind, format 19 × 22 cm, er på ca. 350 dobbeltspaltede sider med over 100 delvis ikke tidligere reproducerede illustrationer.

Bogen udkommer december 1980 og sælges i boghandelen for 183,00 kr. Medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland kan inden 1. februar 1981 erhverve den til favørpris 148,00 kr. + forsendelse.

Forlaget Arusia - Århus

HENRIK BECKER-CHRISTENSEN:

Skandinaviske drømme og politiske realiteter

DEN POLITISKE SKANDINAVISME I DANMARK 1830-1850

I sin bog om den politiske skandinavisme i Danmark 1830-1850 udreder arkivar, mag.art. Henrik Becker-Christensen trådene i den tidlige skandinaviske bevægelses stræben efter at skabe en nordisk union med en fælles konge.

Et hovedtema i bogen er kampen om Slesvig. Det var det voksende modsætningsforhold mellem dansk og tysk i hertugdømmerne, som i begyndelsen af 1840'erne fik den politiske skandinavisme til at skifte fra en liberal til en rent national bevægelse. På talrige studentermøder, på Skamlingsbanken og gennem pressen søgte de danske skandinavister at vinde gehør for dannelsen af en nordisk union, som kunne sikre Danmarks sydgrænse. Efter udbruddet af 1. slesvigske krig prøvede også den danske regering af al magt af sikre sig militær hjælp fra Sverige-Norge. Et svensk-norsk hjælpekorpss nåede i 1848 aldrig længere end til Fyn, men i 1849-50 besatte en del af den svenske hær Nordslesvig for at sikre ro og orden under våbenhvilen.

Bogen udkommer i foråret 1981 og bliver på ca. 270 sider. Den koster ved subscription inden 1. juli 1981 75 kr. (incl. moms, excl. forsendelse). Boghandlerpris 110 kr. (incl. moms). Et girokort vedlægges ved fremsendelsen.

Fredningsstyrelsen og Haderslev Museum

Et hus i Haderslev

SLOTSGADE 20 GENNEM 400 ÅR

Henrik Fangel: Huset og gaden

Peter Hee og Karsten Rønnow: Bygningshistorien

Ole Alkærsig: Maleriernes konservering

Sys Hartmann: Husets dekoration

I bogen fortælles om husets historie, siden det blev opført i slutningen af 1500 årene, idet en næsten komplet ejerliste har kunnet opstilles. De skiftende ejere følges for de større og mindre ombygninger de har foretaget.

Husets arkitekturhistorie supplerer og uddyber dette. Gennem brandtaksationer sammenlignes ombygningerne, som de har kunnet følges under den seneste restaurering i 1976/80.

Under denne fandtes usædvanlige udsmykninger i huset. I en artikel berettes udførelsen af afdækningen og istandsættelsen af disse.

Endelig sættes malerierne ind i en kunsthistorisk sammenhæng, som fører os udenfor Danmark. »Slotsgade 20« er således en smukt udstyret bog, der har almen interesse og betydning for vor viden om boligkulturen gennem 400 år.

Bogen bliver på ca. 112 s., pris kr. 120,-. Subskriptionspris indtil 1. februar 1981 kr. 85,- + forsendelse.